

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені К.Д. УШИНСЬКОГО**

На правах рукопису

Попова Ірина Іванівна

УДК: 372+372.61+8-17

**РОЗВИТОК ОБРАЗНОГО МОВЛЕННЯ
ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
ЗАСОБАМИ ПОЕТИЧНОГО ГУМОРУ**

13. 00. 02 – теорія і методика навчання (українська мова)

Дисертація

на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Науковий керівник:

Богуш Алла Михайлівна,

доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член АПН України

Одеса - 2006

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ I. Теоретичні засади розвитку образного мовлення дітей	
дошкільного віку	10
1.1. Образне мовлення, його сутність	10
1.2. Особливості розвитку образного мовлення дітей дошкільного віку..	31
1.3. Сприймання поетичних творів дітьми дошкільного віку	43
1.3.1. Специфіка сприймання і розуміння дітьми художніх творів	43
1.3.2. Особливості сприймання дітьми поетичних творів	53
1.3.3. Особливості сприймання гумористичних творів дітьми	
дошкільного віку	59
1.4. Характеристика поетичних творів гумористичного спрямування ...	66
1.4.1. Сутність і характеристика гумору	66
1.4.2. Специфіка поетичних творів гумористичного спрямування	76
1.5. Розвиток образного мовлення дітей у практиці дошкільної освіти...	89
Висновки з I розділу	109
Розділ II. Розвиток образного мовлення дітей старшого дошкільного віку	
засобами поетичного гумору	115
2.1. Аналіз рівнів сформованості образного мовлення дітей старшого	
дошкільного віку	114
2.2. Лінгводидактична модель розвитку образного мовлення дітей	
старшого дошкільного віку засобами поетичного гумору	133
2.2.1. Змістовий аспект розвитку образного мовлення дітей засобами	
поетичного гумору	140
2.3. Порівняльна характеристика сформованості рівнів розвитку	
образного мовлення на констатувальному і прикінцевому етапах ..	184
Висновки з II розділу	193
Висновки	196
Список використаних джерел	201
Додатки	221

ВСТУП

Актуальність дослідження визначається концептуальними положеннями Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті щодо гуманізації освіти в Україні, визнання людини як найвищої цінності суспільства. Важливу роль у формуванні особистості відіграє рідна мова, що є засобом розвитку особистості, її пізнання та комунікації. Мови слід навчати і

таке навчання має бути спрямоване на формування мовної особистості - людини, яка є носієм мови зі своїми індивідуальними рисами мовотворчості. Основа формування мовної особистості в дошкільному віці полягає в забезпеченні вільного самовираження дитини через здатність спілкуватися рідною мовою, в ініціативності дітей дошкільного віку, яку Базовий компонент освіти визначає як одну з найважливіших базисних характеристик особистості. Означена характеристика є своєрідним показником творчого потенціалу, що виявляється, зокрема, у художньо-мовленнєвій діяльності, що потребує виховання культури мовлення дошкільнят, характеристиками якої є нормативність, адекватність, логічність, різноманітність, естетичність, змістовність, чистота, доцільність, виразність мовлення. Виразність мовлення вміщує в собі таку якість мовлення, як образність. Мовлення дітей дошкільного віку стає образним, безпосереднім, живим, якщо дитина виявляє зацікавленість мовним багатством і вміє використовувати в мовленні виразні засоби, у тому числі, образні слова й вирази.

Окреслена проблема докладно висвітлена у психології та психолінгвістиці, зокрема, взаємозв'язок мовлення і мислення (Л.Виготський, М.Жинкін, О.Лурія, О.Потебня, С.Рубінштейн та ін.), з'ясування сутності образності як психологічної категорії: "образ", "образне мислення", "слово й образ" (М.Басов, П.Блонський, П.Гальперін, Г.Костюк, О.Леонтьєв, О.Лурія, В.Москалець, А.Петровський, О.Потебня, С.Рубінштейн та ін.), ейдетизм як психологічний феномен (П.Блонський, Л.Виготський, Е.Йенш, О.Лурія, С.Рубінштейн, В.Урбанчич, Й.Фейгенберг, Г.Фейман, Р.Хабер та ін.).

Образне мовлення було предметом дослідження вчених-лінгвістів, які розглядали функціонування мовних засобів, що використовуються в текстах художнього стилю (М.Бахтін, В.Виноградов, Г.Винокур, Є.Галкіна-Федорук, І.Гальперін, Б.Ковальов, М.Кожина, Л.Новиков, Д.Розенталь, О.Федоров, З.Франко, І.Чередниченко та ін.), комунікативні якості мовлення (Л.Булаховський, В.Виноградов, Г.Винокур, Б.Головін, М.Жовтобрюх, М.Ілляш, В.Костомаров, Л.Мацько, С.Ожегов, Д.Розенталь та ін.).

Проблема розвитку образного мовлення дітей є важливою ланкою в загальній системі роботи з розвитку мовлення в дошкільному закладі. Означена проблема була предметом дослідження багатьох учених (О.Акулова, Т.Алієва, В.Андросова, А.Арушанова, Р.Боша, Г.Белякова, Л.Ворошніна, Н.Гавриш, Р.Гасанова, А.Зрожевська, А.Ількова, Л.Іматова, Г.Кудріна, М.Лаврик, О.Максаков, Н.Насрулаєва, Г.Ніколайчук, Ю.Руденко, О.Савушкіна, Г.Смага, О.Смирнова, Н.Смольнікова, О.Сомкова, Ф.Сохін, О.Струніна, Г.Тумакова, О.Ушакова, Е.Федеравичене, Л.Шадріна та ін.).

Мета формування в дітей повноцінного володіння рідною мовою реалізується через залучення дошкільників до національних і загальнолюдських цінностей, до яких належить українська поезія гумористичного забарвлення. Безперечно, що гумор допомагає дошкільному закладу й сім'ї полегшити дитині процес входження в соціальне середовище. Український поетичний гумор у силу свого надзвичайного багатства, яскравості, колоритності мови здійснює значний виховний вплив на дитину, збагачує її лексичний запас образними виразами.

До проблеми вивчення особливостей сприймання гумористичного змісту в літературі, живописі, у життєвих ситуаціях звертались такі дослідники, як Є.Бондаренко, Ю.Борев, Н.Ваганова, Н.Гавриш, І.Дементьєва, А.Дерман, Р.Жуковська, О.Запорожець, А.Золотнякова, М.Коніна, О.Лук, І.Назімов, Д.Ніколенко, Л.Оболенський, О.Попова, Г.Рукавишніков, В.Русаков, Р.Садикова, Н.Старовойтенко, С.Тормосов та інші. Усі вони одностайні в тому, що поетичний гумор позитивно впливає на розвиток особистості дитини, збагачує дитяче мовлення поетичними висловами, образними зворотами, активізує і стимулює спілкування дітей як з однолітками, так і з дорослими.

Водночас вивчення стану використання гумористичних творів у практиці дошкільної освіти засвідчило, що їх величезний потенціал не реалізується повною мірою. Гумористичні поетичні твори використовуються педагогами дошкільних закладів здебільшого для розваги дітей, як засіб доброзичливого висміювання негативних рис характеру або вчинків дітей, водночас ігноруються

завдання розвитку образного мовлення. Відтак, протиріччя, що виникло між потужним розвивальним потенціалом гумористичних віршів українських поетів та обмеженим використанням поетичного гумору в дошкільному закладі з метою розвитку образного мовлення старших дошкільників зумовили вибір теми дослідження: **“Розвиток образного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами поетичного гумору”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконувалось у межах наукової теми “Теоретико-методичні засади розвитку мовленнєвого спілкування дошкільників і школярів” (№ 0100U006564), яка входить до тематичного плану Південного наукового центру АПН України. Автором було досліджено розвиток образного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами поетичного гумору. Тема дисертаційного дослідження була затверджена Вченою Радою Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського 25 жовтня 2001 року (протокол № 3) та закординована Радою з координації наукових досліджень АПН України 27 листопада 2001 року (протокол № 9).

Мета дослідження - розробити й експериментально апробувати педагогічні умови та методику розвитку образного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами поетичного гумору.

Завдання дослідження:

1. Науково обґрунтувати і визначити сутність поняття “поетичний гумор”, уточнити феномени “образне мовлення”, “поетичне мовлення”, “словесний образ”, “виразники образності”, “поетичний слух”.
2. З'ясувати вплив поетичних творів гумористичного характеру на розвиток образного мовлення дітей старшого дошкільного віку.
3. Визначити критерії, показники, охарактеризувати рівні розвитку образного мовлення дітей старшого дошкільного віку.
4. Виявити педагогічні умови розвитку образного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами поетичного гумору.

5. Розробити й апробувати лінгводидактичну модель і методику розвитку образного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами поетичного гумору.

Об'єкт дослідження - художньо-мовленнєва діяльність дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження – процес розвитку образного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами поетичного гумору.

Гіпотеза дослідження – розвиток образного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами поетичного гумору буде ефективним, якщо у процесі навчання враховувати виключну емоціогенність поетичного гумору; забезпечити: повноцінне сприймання, розуміння й усвідомлення дітьми змісту поетичних творів гумористичного характеру, послідовне введення в лексичний запас дитини виразників образності й образних виразів гумористичної спрямованості; раціональне поєднання занять із різних розділів програми й емоційно-розважальної роботи в повсякденному житті щодо активізації в дитячому мовленні образних виразів поетичного гумору; занурення дітей у гумористичні емоційно-мовленнєві ігрові ситуації за змістом поетичних творів; спонукання до прояву творчої імпровізації у створенні продуктів мовленнєвої діяльності з використанням образних слів і виразів гумористичної спрямованості.

Методологічними засадами дослідження виступили положення наукової теорії пізнання щодо взаємозв'язку свідомості, мови, мислення і мовлення; переходу кількісних змін у якісні; єдності мовленнєвого змісту і мовної форми; взаємозв'язку емоційного і раціонального в навчанні дітей мови.

Теоретичні засади дослідження склали: вчення психологів і психолінгвістів з теорії мовленнєвої діяльності, образності як психологічної категорії, образного мислення (П.Блонський, Л.Виготський, Д.Ельконін, О.Леонт'єв, О.Лурія, А.Петровський, О.Потебня, С.Рубінштейн та ін.); лінгвістів щодо функціонування виразних засобів у текстах художнього стилю (В.Виноградов, Г.Винокур, Б.Головін, А.Коваль, М.Кожина, Л.Кулибчук,

Т.Мельник, Л.Новиков, О.Федоров, З.Франко та ін.); комунікативних якостей мовлення (В.Бадер, Л.Булаховський, М.Вашуленко, В.Виноградов, Г.Винокур, Б. Головін, М.Жовтобрюх, С.Караман, Л.Паламар, М.Пентилюк, Д.Розенталь, І.Хом'як, О.Хорошковська та ін.); лінгводидактив: розвитку усного мовлення дітей дошкільного віку (О.Аматьєва, А.Арушанова, А.Богущ, Н.Гавриш, А.Зрожевська, Т.Котик, Г.Кудріна, Н.Луцан, А.Максаков, Ю.Руденко, О.Смирнова, Ф.Сохін, О.Струніна, О.Ушакова, Е.Федеравичене та ін.).

Методи дослідження: теоретичні – вивчення й аналіз наукової і методичної літератури з проблеми розвитку образного мовлення дітей старшого дошкільного віку, сприймання дошкільниками художніх поетичних творів; емпіричні - цілеспрямоване спостереження за сприйманням дітьми поетичних гумористичних творів, мовленням дітей старшого дошкільного віку; анкетування вихователів з метою виявлення обізнаності з розвитком образного мовлення дошкільників; аналіз нормативної літератури (програми навчання і виховання в дошкільному закладі, плани навчально-виховної роботи) з метою визначення стану роботи з розвитку образного мовлення дітей старшого дошкільного віку та використання в навчально-виховній роботі гумористичних творів; аналіз збірників художньої літератури для дітей з метою виявлення наявності поетичних творів гумористичного характеру; констатувальний, формувальний і контрольний етапи педагогічного експерименту; кількісний і якісний аналіз експериментальних даних.

Базою дослідження виступили дошкільні заклади № 12, № 129 м.Севастополя, дошкільний заклад № 44 м. Рівного, дошкільний заклад № 6 м.Сарни Рівненської області, дошкільні заклади №1, №3 смт.Любешів Волинської області. В експериментальному дослідженні взяли участь 180 дітей віком 5-7 років (90 склали експериментальну і 90 контрольну групи). До анкетування були залучені вихователі дошкільних закладів м.Севастополя, м.Сімферополя, м.Ялти, м.Рівного, м.Сарни Рівненської області, смт.Любешів Волинської області.

Наукова новизна дослідження: вперше вивчено вплив змісту і мовних засобів гумористичних віршів на розвиток образного мовлення дітей старшого дошкільного віку; розроблено і науково обґрунтовано експериментальну методику розвитку образного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами поетичного гумору; визначено педагогічні умови розвитку образного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами поетичного гумору; визначено сутність поняття “поетичний гумор”, уточнено поняття “образне мовлення”, “поетичне мовлення”, “словесний образ”, “виразники образності”, “поетичний слух”; дістала подальшого розвитку методика навчання рідної мови дітей дошкільного віку.

Практична значущість дослідження: розроблено методику розвитку образного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами поетичного гумору, складено експериментальні конспекти занять, різних видів роботи з гумористичними віршами в повсякденному житті, спрямованих на розвиток образного мовлення; визначено тематику гумористичних віршів для старших дошкільників. Дослідні матеріали можуть бути використані в навчально-виховному процесі дошкільних навчальних закладів, а також на лекційних і практичних заняттях зі студентами вищих педагогічних закладів зі спеціальності “Дошкільне виховання”, у системі післядипломної освіти спеціалістів з дошкільної освіти.

Матеріали дисертаційного дослідження було впроваджено й апробовано у процесі навчально-виховної роботи дошкільних навчальних закладів № 12 “Світанок” та № 129 “Криниченька” м. Севастополя (довідка про впровадження № 2163 від 16.12.2005 р.), № 44 “Попелюшка” м.Рівного (довідка про впровадження № 47 від 10 листопада 2005 р.), № 6 “Казка” м.Сарни Рівненської області (довідка про впровадження № 01.8/03–241 від 03.10.2005р.), №1 “Малятко” смт.Любешів Волинської області (довідка про впровадження №39 від 15.11.2005 р.) та № 3 “Сонечко” смт.Любешів Волинської області (довідка про впровадження № 40 від 14. 11. 2005 р.).

Достовірність результатів дослідження забезпечується науковим обґрунтуванням вихідних позицій, використанням комплексу методів дослідження, адекватних його предмету, меті і завданням; якісним і кількісним аналізом експериментальних даних; результатами втілення у практику роботи дошкільних закладів.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дисертаційного дослідження доповідалися на всеукраїнських науково-практичних конференціях: “Професійне становлення педагога в умовах модернізації вищої освіти” (Одеса, 2005); “Теоретико-практичні реалії сучасного виховання дітей та учнівської молоді” (Київ, 2005); на IV всеукраїнських науково-практичних читаннях (Одеса, 2006); міжнародних наукових конференціях: “Педагогіка і психологія дошкільного дитинства” (Рівне, 2005); “Ломоносов – 2006” (Севастополь, 2006).

Основні положення і результати дослідження відображено в 14 публікаціях, серед них 10 у фахових виданнях України, 1 - у співавторстві. Особистий внесок автора в роботі у співавторстві полягає в теоретичному обґрунтуванні роботи з розвитку образного мовлення у процесі ознайомлення дітей із природою.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел і 10 додатків. Загальний обсяг дисертації 200 сторінок. У роботі вміщено 17 таблиць, 1 схему, 1 діаграму, що займають 1 сторінку основного тексту. У списку використаних джерел 253 найменування.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ОБРАЗНОГО МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Образне мовлення, його сутність

Логіка започаткованого дослідження вимагає розкриття таких суміжних понять, як мовлення, культура мовлення, образність, словесний образ, виразники образності. З'ясуємо насамперед сутність поняття “мовлення”.

У словникових джерелах “мовлення” – це: “історично усталена форма спілкування людей за допомогою мови” [180:325; 181:335]; “усталена історично у процесі матеріальної перетворювальної діяльності людей форма спілкування, що опосередкована мовою” [95:305]. Мовлення – це діяльність спілкування, вираження, впливу і повідомлення посередництвом мови, це мова в дії, що функціонує в контексті індивідуальної свідомості [217], “конкретно застосована мова, засоби спілкування в їх реалізації” [112:32]. Водночас мовлення – це не замкнений вид діяльності, а “сукупність мовленнєвих дій, що мають власну проміжну мету, підпорядковану меті діяльності” [126:21-23].

Мовлення розглядається вченими як спосіб формування і формулювання думки з допомогою мови (І.Зимня [89]), як послідовність мовних знаків (насамперед слів), організована “за правилами” мови і у відповідності з потребами інформації, що виражається (Б.Головін [60]), процес вираження думок, емоцій засобами мови у процесі спілкування (С.Рубінштейн [187]), процес говоріння (О.Леонтьєв [126], “неперервна послідовність елементів у часі (М.Жинкін [76], “спосіб формування та формулювання думки в мовленнєвій діяльності, який у говорінні проявляється у таких його характеристиках: відбір слів, зв'язність, укомплектованість, логічність” (Л.Кулибчук [118:12]).

Кінцевою метою розвитку мовлення є формування культури мовлення. Культура мовлення – це “дотримання усталених мовних норм усної і писемної літературної мови, а також свідоме, цілеспрямоване, майстерне використання мовно-виражальних засобів залежно від мети й обставин спілкування” [214:203]. Б.Головін визначає культуру мовлення як ступінь розвитку і багатства його лексики і синтаксису, витонченість його семантики, розмаїттям і гнучкістю його інтонації [60]. Культура мовлення характеризується низкою

якісних ознак мовлення. М.Пентилюк виокремлює такі ознаки культури мовлення, як змістовність, правильність і чистота, точність, логічність і послідовність, багатство, доречність, виразність і образність [170:79–80].

Отже, образність є однією з ознак культури мовлення. З'ясуємо насамперед психологічну сутність феномена “образність”. Обґрунтовуючи основні положення про мову, Л.Виготський відзначав: “Усюди у фонетиці, у морфології, навіть, у ритміці, метриці і музиці – за граматичними і формальними категоріями постають психологічні” [42:334]. Образність мовлення розглядається багатьма вченими як здатність мовних засобів викликати наочно-чуттєві уявлення (В.Виноградов, Г.Винокур, В.Кожин, Л.Тимофєєв, М.Шанський). Означена здатність полягає в оперуванні наочно-образними уявленнями, що виникають та перетворюються у свідомості людини. Отже, поняття “образу” є центральним щодо психологічної природи образного мовлення.

Образ – це “результат та ідеальна форма відображення предметів і явищ матеріального світу у свідомості людини” [159:907]; “особлива форма естетичного освоєння світу” [159:93]; “чуттєва форма психічного явища, що містить в ідеальному плані просторову організацію та часову динаміку” [181:228]; це “суб’єктивна картина світу чи його фрагментів, що включає сам суб’єкт, інших людей, просторове оточення і часову послідовність дій” [113:211]; “суб’єктивний феномен, який виникає в результаті предметно-практичної, сенсорно-перцептивної, мисленнєвої діяльності, що становить цілісне інтегративне відображення дійсності, в якому водночас представлені основні перцептивні категорії (простір, рух, колір, форма, фактура тощо) [180:223]; „відображення конкретного чуттєвого уявлення, джерелом якого є довкілля, що відбивається у творчій свідомості автора” [225:12]. Образи бувають: зорові (візуальні), слухові, нюхові, дотикові та смакові” [159:93]. Відповідно, поняття “відображення” становить змістовий результат, психічний образ, який відповідає сутності об’єктів і виступає у формі наукового поняття чи художньої інтуїції [62:68]. Б.Ломов виділяє три рівні психічного

відображення, що тісно пов'язані між собою: сенсорно-перцептивний (відчуття, сприйняття), рівень уявлень (образна пам'ять, уява: послідовні, ейдетичні образи), мовленнєво-мисленнєвий (поняття, оперування знаковими системами, мовою, зокрема) [131:65-72].

Розглядаючи поняття відображення, вирізняють такі його аспекти: природа; пізнання людини, що поєднуються з її мозком як вищим продуктом тієї самої природи; форма відображення природи в пізнанні людини (поняття, закони, категорії тощо, тобто суб'єктивні образи об'єктивного світу) [62:75].

С.Рубінштейн вказував, що образи довкілля є динамічними. Він писав: “Варто спробувати зафіксувати певний образ, щоб переконатися в тому, як він кожного разу на наших очах видозмінюється, зрушується, якоюсь мірою трансформується: то один його бік виступає на передній план, то інший: ті, що виступають, водночас і відступають, затінюються наступними” [187:347].

Розрізняють декілька видів образних явищ:

- образ сприйняття – відображення в ідеальному світі зовнішнього об'єкта (сцени), що впливає на органи чуття;
- образ уяви – вигаданий образ, що поданий в уявленні;
- післяобраз – модифіковане довільне сприйняття об'єкта, що уявляється, і який нещодавно розглядався при суворо нерухомому погляді;
- ейдетичний образ – чітке, повне і детальне уявлення об'єкта (сцени) протягом певного часу після припинення його розгляду, відрізняється від післяобразу незалежністю від руху очей та стабільністю в часі;
- фосфени – спонтанні світлові відчуття;
- фантом – відчуття втраченої частини тіла;
- галюцинація – ілюзорне сприйняття предмета, що реально відсутній, суб'єктивно невіддільне від образу сприйняття [187:229].

Означені психологічні явища розглядали П.Блонський, Л.Виготський, О.Потебня, С.Рубінштейн та ін. У процесі пізнання довколишнього світу образи-уявлення посідають проміжне місце між образами сприйняття та образами уяви. За С.Рубінштейном, вони становлять свого роду “мінливі

динамічні утворення, які кожного разу за певних умов знову відтворюються і відображають складне життя особистості” [187:308]. Образи уявлення пов’язані з попереднім досвідом людини, оскільки вони - відтворення раніше сприйнятих предметів і явищ тощо. На відміну від означених образів, образи уяви виконують функцію перетворення результатів минулого досвіду, це передусім “психічний процес, що полягає у створенні нових образів (уявлень) шляхом переробки матеріалу сприйняття й уявлення, одержаного в попередньому досвіді” [180:54]; це “універсальна людська здатність до побудови нових цілісних образів дійсності шляхом переробки змісту практичного, чуттєвого й інтелектуального та емоційно-сміслового досвіду” [180:55]. На відміну від мислення, що оперує поняттями, уява оперує образами, а її основне призначення в перетворенні образів таким чином, щоб у кінцевому результаті забезпечити створення нової ситуації.

Психологами визначено, що образ уяви виконує “чотири функції: 1) побудови образу засобів і кінцевого результату предметної діяльності суб’єкта; 2) створення програми поведінки, якщо проблемна ситуація є невизначеною; 3) продукування образів, що не програмують, а замінюють діяльність; 4) створення образів, які відповідають опису об’єкта” [113:49].

Уявлення поєднуються у процесах уяви в різних формах: аглютинація – поєднання несумісних реально якостей, ознак, частин предметів; гіперболізація – збільшення чи зменшення предмета, зміна якості його частин; загострення – підкреслення певних ознак; схематизація – згладжування відмінностей предметів і виявлення рис подібності між ними; типізація – виділення суттєвого, неповторного в однорідних явищах і втілення його в конкретному образі [161:50]. Уявлення й уява входять до мисленнєвого процесу. На думку С.Рубінштейна, образ, що становить продукт, результат психічної діяльності, у свою чергу, є ідеальним об’єктом для подальшої психічної діяльності [187:50]. Включаючись до мисленнєвого процесу та виконуючи в ньому певні семантичні функції, образ сам інтелектуалізується. До будь-якого мисленнєвого процесу входять ті чи інші наочні чуттєві образи, що безпосередньо пов’язані з самим

поняттям. І образ, і поняття виступають на найвищому рівні мислення [187:389-390].

У теоретичних положеннях С.Рубінштейна чільне місце посідають образи-уявлення та образи уяви. Уявленнями, за словами С.Рубінштейна, є утворення, що є динамічними і мінливими за своєю сутністю. Вони легко піддаються перетворенню і є матеріалом для процесу уяви. Образи-уявлення – це відтворення минулого досвіду. Функція уяви – перетворення результатів минулого досвіду [187:308]. Творча уява так само виконує функцію перетворення. “Сутність цього перетворення полягає в тому, що воно не віддаляється, а наближається до дійсності, воно ніби знімає з неї випадкові нашарування і зовнішні покриття” [187:352]. За С.Рубінштейном, уява акцентує, типізує, узагальнює, виявляє, при цьому, значення в конкретному образі. Головне призначення творчої уяви – “відійти від дійсності, щоби проникнути в неї” [187:353].

Одним з видів образів є ейдетичні образи. “Ейдети́зм” (від грецьк. слова *eidon* – бачу чи *eidos* – образ, картина, ідея) словникові джерела визначають як “здатність відтворювати надзвичайно яскравий наочний образ предмета через тривалий час після припинення його дії на органи чуттів” [199:232]; “особливий картинний характер пам’яті, що спирається на зорові враження, дозволяє утримувати і відтворювати надзвичайно живий образ предмета, що сприймався раніше, за своєю наочністю та детальністю не поступається образу сприйняття” [26:570-571]; “детальне відтворення образів предметів, що не діють у даний момент на аналізатори” [180:406,421]; “здатність окремих індивідів (ейдетиків) до збереження та відтворення надзвичайно живого і детального образу сприйнятих раніше предметів чи сцен” [113:401]. Ейдетик - людина, яка здатна викликати наочні образи [44:275]. Вона “не відтворює в пам’яті предмети, що нею сприймалися, а неначе продовжує їх бачити” [203:152].

Ейдетика – вчення про суб’єктивні наочні образи, що притаманні дітям та підліткам на певному етапі їхнього розвитку та які зберігаються, як винятки, у дорослих. Ейдетичний феномен – незвичне явище, яке виявляється в тому, що

людина здатна бачити в уяві картину або предмет, які відсутні, але знаходилися раніше перед її очима. Учені (П.Блонський, Л.Виготський, Е.Йенш, О.Лурія, С.Рубінштейн, В.Урбанчич, Й.Фегенберг, Г.Фейман, Р.Хабер, М.Хершенсон та ін.) по-різному пояснювали прояв ейдетичних явищ. У розробці механізмів створення ейдетичних образів Л.Виготський і С.Рубінштейн вказують на наявність двох основних форм образів пам'яті [187:309;44:275]. Це послідовні образи та образи уявлень, що ґрунтовно досліджені у психофізіології і розглядаються як загальне явище.

За Г.Фехнером, який відкрив послідовний образ, основні особливості його такі: він завжди подається в додаткових кольорах; підпорядковується закону Еммерта, відповідно до якого послідовний образ під час проекції його на більш віддалену площину зростає прямо пропорційно відстані; під час проекції послідовного образу на кольорове тло колір послідовного образу змішується з кольором тла за законом зміщення кольорів у сприйнятті. Образи уявлень є основою нашої пам'яті. Коли ми говоримо, що уявляємо той чи інший предмет, ми маємо на увазі, що перед очима постає образ цього предмета так, що ми можемо вказати, де він знаходиться, які його ознаки. Це – наслідкові подразнення, що відтворюються в нашому мозку. Вони відрізняються від послідовних образів. Між цими двома формами образів пам'яті виступають певні наочні образи. На відміну від послідовного образу, такий наочний образ поданий не в додаткових кольорах, а в тих самих кольорах, що й сприйняття. Він не підпорядковується закону Еммерта: під час віддалення екрану образ, якщо і збільшується, то не в такому ступені, як послідовний образ. Саме цим він відрізняється від уявлення, в якому розмір образу не залежить від відстані знаходження і перебування предмета. На відміну від послідовного, такий наочний образ не змішується з кольором тла, а ніби перериває його, як під час сприйняття фігури і тла. Цим самим він відрізняється від уявлення, яке не заважає сприйняттю навколишніх предметів [187:309]. Такий наочний образ одержав назву ейдетичного образу. З уявленнями ейдетичний образ поєднує те, що і він є образом відсутнього предмета, тобто предмета, який уже не

подразнює периферійні сенсорні апарати [186:264]. Але ейдетичний образ відрізняється від уявлення ще й тим, що поданий у деталізованій наочності, яка не є доступною звичайному образу – уявленню. Отже, ейдетичні образи посідають проміжну ланку між послідовними образами та образами уявлень, наближаючись в окремих випадках як до перших, так і до других.

П.Блонський трактує ейдетизм з погляду генетичної психології [15:5-12]. Експериментальні дослідження Марбурзької школи (до них зверталися свого часу П.Блонський, Л.Виготський, Й.Фейгенберг, Г.Фейман та ін.) засвідчили той факт, що ейдетизм є закономірною та необхідною фазою в розвитку пам'яті, фазою, через яку обов'язково проходять усі діти.

Еріх Йенш визначив п'ять ступенів розвитку ейдетизму. Серед його чинників ученим була визнана внутрішня секреція дитини, що варіюється не лише залежно від конституції, індивідуальності, віку, раси, але й видозмінюється залежно від місцевості, географічних умов [44:279-280]. Експерименти засвідчили, що ейдетичний образ у різних ейдетиків має неоднакові властивості: 1) тілесності; 2) збереження забарвленості оригіналу; 3) мінливості; 4) схильності бути від впливом психічних явищ. У багатьох ейдетиків ейдетичний образ не включає окреслених моментів, тобто є негативно забарвленим, нерухомим, незалежним від інтересу тощо. Віковий розвиток людини яскраво демонструє, що ейдетичні явища змінюються: ейдетик-школяр стає неейдетиком-дорослим. Звичайно, індивідуальні відмінності існують, але їх набагато менше, ніж вікових. Але навіть у межах індивідуальної психології ейдетизм і все, що з ним пов'язано, не стосується спадковості. Вони змінюються відповідно до віку та умов життя [44].

Л.Кулибчук увела в науковий обіг поняття “ейдетичне мовлення”, під яким вона розуміє “специфічну особливу мовленнєву діяльність, процес використання мовних засобів на позначення, суб'єктивне відображення предметів, явищ, їх ознак, що постають у свідомості дитини-мовця у вигляді надзвичайно “живих” (наочних) яскравих образів, які виникають унаслідок подразнення в одному з аналізаторів, що спричинене конкретним та

деталізованим характером її сприйняття” [118:29]. Ейдетичне мовлення, на думку Л.Кулибчук, становить складову образного мовлення і перебуває з ним у нерозривному зв’язку. [118:29]. Автор зазначає, що безпосередній зв’язок образного мовлення й образного мислення виявляється шляхом взаємозумовленого впливу обох пізнавальних процесів [118:82].

Психологи стверджують, що категорія образності виникає ще і при асоціативному мисленні. М.Лайзеров зазначав, що “значною мірою мислити образно – означає мислити асоціативно ...” [121:74]. Таку саму думку висловлював В.Неверов, вказуючи на те, що одна з головних особливостей образного мислення – асоціативність [153:29]. У психології асоціацією називається “зв’язок між окремими нервово-психічними актами – уявленнями, думками, почуттями, внаслідок якого одне уявлення, почуття тощо спричинює інше [199:72]. Значення асоціацій з погляду розвитку образного мислення визначається тим, що через них ніби виявляються певні ціннісні орієнтації, смисли, настанови тієї чи іншої особистості. Н.Гавриш указує, що асоціації опосередковують зв’язок образу з об’єктивною дійсністю, устанавлюючи його співвідношення з різноманітними явищами. У процесі образного мислення “асоціації виконують роль посередника між первинним образом (образом сприйняття) та наступними етапами його мислення, є ніби перехідним моментом від чуттєвого ступеня засвоєння образного змісту предмета чи явища до раціонального” [50:19].

О.Лурія відзначає, що слово подвоює світ і дозволяє людині за допомогою мисленнєвого процесу оперувати з предметами навіть тоді, коли вони відсутні. Людина, на відміну від тварини, має подвійний світ, до якого входить і світ безпосередньо сприйнятих предметів, і світ образів, об’єктів відношень та якостей, що позначаються словами. Отже, слово – це особлива форма відображення дійсності [136:37]. Здатність слова створювати наочно-чуттєві картини (образи) предметів і явищ навколишнього світу багато в чому залежить від зорових, слухових, моторно-рухових, дотикових та інших уявлень. У процесі пізнання світу пріоритетним є зорове сприймання предмета, тому найбільшу

образність мають слова і вирази, що викликають зорові уявлення (М.Михайлов, В.Харченко та ін.). Людина здатна довільно викликати зорові образи незалежно від їх реальної наявності, цим самим вона довільно керує “другим світом”. Саме в уяві відбувається злиття образу і значення, а сам образ використовується в переносному значенні.

Образ, що сприймається людиною через слово, є словесним образом. В.Виноградов визначає словесний образ як “образ, утілений у словесній тканині літературно-естетичного об’єкта, створений із слів і посередництвом слів” [36:119]. Учений зазначає, що словесний образ може складатись із слів, сполучення слів, з абзацу, розділу художнього твору і, навіть, з цілого літературного твору” [36:119]. За М.Рудяковим, словесний образ - “це мовна одиниця, що володіє властивостями поетичного мовлення, поза співвідношенням цієї одиниці з конкретним образним змістом” [191:65]. Інші вчені (А.Козлов, Р.Козлов) визначають словесний образ як “такий характер і навіть образ, який виявляється (чи виводиться) читачем з мовних та мовнопоетичних характеристик цілого твору, тобто враховуючи і здібності автора говорити від імені інших людей – від імені персонажів свого твору” [105:31]. У словесному образі О.Снітко виділяє приховані мікрокомпоненти. При цьому, на думку вченого, внутрішня форма слова залишається сталою величиною та інтегрується за допомогою морфемного складу [202:10]. Тому у словесному образі використовуються морфемні, що підсилюють лексичне значення додатковими емоційно-експресивними й оцінними відтінками.

Через словесний образ сприймаються вторинні ознаки слова і в результаті такого додаткового експресивного смислу первинне значення слова змінюється і стає рухливим та різноаспектним. Наприклад: *яскраві — яскраві тканини — яскраві дні — яскраві враження*. Словесні образи виражають більше, ніж безпосередньо означають, підсилюючись, увиразнюючись новими, додатковими, емоційно-експресивними відтінками. Словесні образи характеризуються картинністю, яскравістю, емоційною забарвленістю. Тому в науці усталилась думка щодо істотних ознак образності. Такими вважають:

точність, яскравість, метафоричність, різноманітність, багатство засобів, цілеспрямованість, оригінальність тощо (Н.Арутюнова, М.Бахтін, В.Виноградов, Т.Ніколаєва, Л.Новиков та ін.). На думку Т.Мельник, словесний образ має комунікативну спрямованість, оскільки має експресивне забарвлення (адресант – адресат), адресність комунікації залежить від рівня мовленнєвої компетенції учасників спілкування. Учена вважає, що словесний образ пов'язаний із двоплановістю (співіснування прямого значення і нових семантичних елементів), що “уможливорює меншою кількістю одиниць передачу багатомірних виявів дійсності” [145:6].

На нашу думку, словесний образ – це образ предмета, явища, істоти, створеного засобами експресивних мовних одиниць, наділених здатністю викликати яскраві наочно-чуттєві уявлення.

У лінгвістиці в низці наукових праць (В.Ващенко, І.Гальперін, А.Коваль, В.Ковальов, Л.Новиков та ін.) образність мовлення пов'язується передусім з використанням мовних засобів. Учені підкреслюють ту чи іншу якість, ознаку образності та виділяють її домінанту. Образність є “мовним засобом втілення” абстрактного в конкретному [56:81], “здатністю передавати загальне через одиничне” [103:25] чи “загальне поняття через конкретний словесний образ” [173:41], тобто – особливою формою пізнання дійсності. Н.Гавриш розглядає образність у зв'язку з вираженням одного предмета за допомогою іншого як відносно самостійну підсистему лексики [50:23]. За З.Франко, образність це здатність смислових категорій трансформуватися, “нашарувати експресивний зміст” [230:76].

Ученими (Ф.Бацевич, В.Виноградов, Н.Гавриш, О.Галич, Т.Мельник, Л.Новиков та ін.) поняття “образність” розглядається як специфічна властивість слова. Цей компонент пов'язується з семантичною структурою слова і виявляється у відношеннях до денотату (предмета дійсності), сигніфікату (поняття, що виражається) та слів мовної системи, оскільки образні можливості слова є результатом тривалих у часі перетворень, стилістичних та семантичних змін. Ці зміни відбуваються через те, що посилюються одні найдрібніші

семантично неподільні одиниці смислу (семи) та послаблюються інші. Таким чином вони впливають на лексичне значення слів. Л.Новиков підкреслює, що під впливом асоціацій актуалізуються не лише денотативні, але й конотативні семи. Результатом цього є породження метафоричного значення слова. А переносне метафоричне значення створює смислову та емоційну напругу, викликає певні естетичні почуття [160].

О.Потебня надавав великого значення тій особливості слова, що породжується разом з його значенням. Слово виражає не всю думку, що приймається за його зміст, а лише одну ознаку. Воно має два змісти. Перший – об’єктивний, його найближче етимологічне значення, що включає в себе одну ознаку; другий – суб’єктивний, де може бути багато ознак. О.Потебня пише: “Перший зміст слова є та форма, в якій нашій свідомості уявляється зміст думок. Тому, якщо виключити другий, суб’єктивний, то у слові залишається тільки звук, тобто зовнішня форма та етимологічне значення, яке теж є формою, але тільки внутрішньою” [178:77]. Учений визначає механізм утворення нового поняття на основі попереднього (колишнього) його значення і слова, що його виражало. Щоб позначити нове поняття, зауважує О.Потебня, зазвичай використовується якесь попереднє (колишнє) слово. І це не випадково. Такий вибір слова визначається зв’язком нового поняття з колишнім значенням слова. Зв’язок цей ґрунтується на тому, що у змісті попереднього й нового поняття виникла спільна асоціація, і вона є не формальною, а смисловою. Але ця ознака в новому понятті має смисл лише з генетичної точки зору. Натомість в організації нового слова вона бере участь не тільки як звук, але і як значення колишнього слова. Ця ознака вже не входить до суттєвих ознак нового значення, однак виступає в ролі з’єднувальної ланки між новим і колишнім значенням слова. Між новим поняттям і попереднім словом, що використовується, є закономірний, історично обумовлений внутрішній зв’язок. Коли ми говоримо, що нове поняття позначається колишнім словом, то це означає, що воно позначається не тільки звуком, а й певною мірою і значенням попереднього слова. Таке значення перетворюється у форму нового поняття, зміст якого

О.Потебня розглядає як внутрішню форму, форму його нового змісту, на відміну від зовнішньої звукової форми. Отже, кожне слово, як стверджує вчений, має: зміст (реально-мисленнєве значення); внутрішню форму (попереднє значення); зовнішню форму (звукову).

Внутрішня форма, за О.Потебнею [177:17], це передусім найближче етимологічне значення слова, воно свідчить про його походження, наступність зв'язку його сучасного значення з попереднім. Внутрішня форма слова, на думку вченого, – це “уявлення”. Таке визначення “уявлення” він дає, маючи на увазі ту ознаку, яка представляє уявний предмет у цілому. Ознаки предмета на ранніх ступенях розвитку мислення виступали як наочно пред'явлені ознаки, у силу того і внутрішня форма слова виявляється генетично близькою до уявлення. Оскільки всі абстрактні, позбавлені наочності, поняття беруть своє походження від понять конкретних, образних, що обов'язково пов'язані з уявленнями, то при з'ясуванні їх внутрішньої форми ми виявляємо в ній, у внутрішній формі, елементи уявлення. Елемент уявлення має властивість заміщувати собою образ. Внутрішня форма, що зводиться до образного уявлення, за О.Потебнею, слугує засобом пізнання. Відтак, за концепцією О.Потебні, слово має універсальну здатність створювати образи. Образне слово – це слово з яскраво вираженою внутрішньою формою, здатністю до гнучкості, різноманітних відтінків. Якщо згасає це уявлення, таке слово виступає як “необразне”, не здатне створити образ. У силу цього, О.Потебня висовує тезу, згідно якої поетичність слова визначається його образністю у витлумаченому вище змісті.

В.Гутякулова [66:6] піддає критиці такий однобічний підхід до визначення художньої образності, що зводить виразність, поетичність слів тільки до наявності внутрішньої форми (уявлення), а її зникнення пов'язує з обов'язковою втратою поетичності. На її думку, О.Потебня дещо перебільшує зображувальне значення “внутрішньої форми”, прирівнюючи до художнього образу цілісний поетичний твір. Можна назвати чимало творів художньої літератури і поезії, зауважує автор, художнє сприймання яких і розуміння

ідейно-емоційного боку відбувається без формування чіткого зорового образу. Натомість, продовжує автор, поняття внутрішньої форми цією критикою не зменшується, воно допомагає сучасній теорії проникнути у процеси руху художньої думки [66:6].

П.Пустовойт дотримується думки, що „важливу роль у створенні дійсної образності відіграє сполучення слів предметно-точних з асоціативно-точними (або, як висловлювався свого часу О.Потебня, „образних” і „необразних”)” [182:133]. Автор зазначає, що „ті й інші в художньому творі не просто змішані в певній пропорції, але схильні до взаємної зворотності: необразні можуть перетворюватися в образні і навпаки” [182:133]. І.Гальперін дійшов висновку, що образність слід розглядати і в літературознавчому, і в лінгвістичному аспектах. Залежно від ступеня і характеру вияву дослідники виділяють три типи образності, а критерієм такого поділу є ступінь і характер вияву образності:

- потенційну, - закладену в більшості слів здатність, що виявляється не в самому слові, а лише в певному поєднанні слів;
- евідентну, - значну групу в образній лексиці мови складають слова, в яких образність виступає як первинна властивість;
- художню, - що проявляється у слові як елементі цілісної системи літературного твору [56].

Т.Мельник указує на те, що образність виступає експонентом виразності на основі переосмислення на асоціативному рівні прямих, переносних і конотативних значень, що створюють понаднормативний метафоризований зміст шляхом використання тропів та стилістичних фігур у мовленні та має ознаки модальності, емоційності, інтенсивності, варіативності тощо [145:6]. На думку Л.Кулибчук, образність виступає однією з комунікативних якостей мовлення і належить до його художньої виразності [117:13].

Учені єдині в тому, що образна мова художніх творів викликає у слухачів наочно-чуттєві уявлення. За даними Л.Кулибчук, уявлення, що створюються у дітей, становлять не просте, мертве відображення предмета чи явища в мозку дитини. Як і будь-який складний процес, утворення уявлень є складним,

багатоступеневим процесом. Він зумовлюється мінливими взаємовідношеннями предмета і слова, що його позначає. Для створення уявлень недостатньо лише одного чуттєвого пасивного споглядання предмета. У створенні уявлень про предмет суттєву роль відіграє і словесне позначення. У цьому розумінні мова становить:

а) засіб позначення цілісного предмета та його образу, завдяки чому будь-яке уявлення дитини-мовця в тій чи іншій мірі є узагальненим;

б) засіб аналізу цілісного неподільного предмета для виділення його основних частин, ознак чи елементів та позначення наявних між ними зв'язків;

в) як засіб “акцентування” тобто спеціальної фіксації найсуттєвішого в образі, завдяки чому образ, що виникає, стає змістовим і поєднується з поняттям [118:207].

Зазначимо, що образне мовлення як якість має індивідуальний характер. Якщо Н.Бабич, розглядаючи основні комунікативні ознаки культури мовлення (правильність, точність, логічність, багатство, чистоту, доречність, достатність, якість, виразність, емоційність тощо), уникає образності як якості мовлення [8], то М.Пентиліук виділяє серед якостей мовлення й образність, вказуючи, що саме виразність включає її в себе [170:75]. Образність мовлення, на думку О.Єфимова, передбачає не тільки його експресивність, але й картинність, барвистість, наочність [74]. Мовлення стає образним у тих випадках, коли воно відтворює обличчя самого мовця. Образність є одним із засобів породження співпереживання. Конкретна чуттєвість образу є джерелом емоційності. А.Козлов і Р.Козлов характеризують образність як засіб, в якому комплекс рис, ознак та функцій одного явища чи людини характеризуються комплексом рис та якостей іншого явища чи людини шляхом зміни назви того, що характеризується, назвою того, з допомогою якого здійснюється така характеристика [105:60]. Д.Шмельов вважає, що “в художньому тексті може не бути “образних” метафоричних слів і виразів, у ньому можуть бути відсутніми слова й вирази, які самі по собі є експресивними і стилістично забарвленими, -

але все ж перед нами буде образне, експресивне мовлення, оскільки воно щось зображує і викликає якісь переживання” [245].

У сучасній науці подекуди поняття “образність” і “виразність” розглядаються як синоніми. Дослідники так розмежовують ці поняття. Слово “виразність” зближується при тлумаченні і вживанні зі словами “зображувальність”, “образність”. Виразність пов’язана з відношенням “виробник мовлення – адресат мовлення” і цим відрізняється від зображувальності, що пов’язана з відношенням “мовлення – об’єкт мовлення”, де акцент робиться на характері мовних засобів [192].

О.Савушкіна під виразністю мовлення розуміє вміння яскраво, переконливо і стисло виразити свої думки й почуття; уміння інтонацією, вибором слова, побудовою речень, добором фактів, прикладів впливати на слухача [192:20]. Виразне мовлення, на думку М.Пентилюк, “здатне збуджувати увагу, викликати інтерес людей до сказаного чи написаного” [170:74]. Учена зазначає, що “виразність включає в себе й образність мовлення. Ця його якість передбачає вживання слів і словосполучень у незвичному, метафоричному значенні, що дає можливість образно, художньо відтворювати дійсність. Отже, виражальні засоби можуть бути образними і необразними. Це залежить від стилю висловлювання” [170:75]. М.Пентилюк вказує, що виразність мовлення досягається за таких умов: 1) самостійність мислення мовця; 2) інтерес мовця до того, про що він говорить чи пише; 3) добре знання мови і виражальних засобів; 4) досконале володіння стилями мовлення; 5) систематична мовна практика; 6) свідоме бажання мовця говорити або писати виразно; 7) розвинутий хист, “чуття” мови [170:75].

На нашу думку, образність виступає складовою виразності і виникає за такою схемою: встановлення асоціативних зв’язків між двома предметами чи явищами (встановлення спільних рис, ознак), перенесення ознак з одного предмета на другий, і як наслідок цього - виникнення нового метафоричного (переносного) значення слова.

Оскільки предметом нашого дослідження є розвиток образного мовлення дітей старшого дошкільного віку, то нас насамперед цікавить образність у мовленнєвій діяльності. На думку Л.Кулибчук, практичного використання образність у мовленні досягається за певних умов: а) коли є експонентом мовлення, а не мови; б) пов'язана з обов'язковим асоціативним мисленням та процесами творчої уяви; в) якщо враховуються такі компоненти, як мовець, адресат, повідомлення, контекст, специфіка контакту; г) якщо передбачається цілеспрямоване тренування мовленнєвих навичок [118:121]. Образність як естетична категорія, за Л.Кулибчук, дозволяє дослідникам, орієнтуючись на специфічні риси художнього образу, визначити критерії адекватності сприйняття творів мистецтва [116:83]. Відтак, виходячи з предмета нашого дослідження, можна прослідкувати особливості сприймання дітьми старшого дошкільного віку виразників образності в поетичних творах. Л.Кулибчук дає таке визначення образного мовлення: “специфічний, складний процес суб'єктивного відображення фактів, явищ, предметів (їх ознак) навколишньої дійсності у вигляді конкретно-чуттєвих уявлень, асоціативно пов'язаних один з одним реальних чи створених уявою у свідомості мовця” [118:24]. Учена вказує, що образне мовлення вибудовується за допомогою виразників образності і становить полікомпонентний утвір, що обіймає психологічний, лінгвістичний, естетичний, лінгводидактичний аспекти [117:13]. За визначенням Ю.Руденко, образне мовлення – це “процес усвідомлення, розуміння, вживання у процесі мовленнєвої діяльності слів і словосполучень у переносному значенні (тобто використання в розмовному мовленні тропів)” [189:22].

На нашу думку, образне мовлення – це якість виразного мовлення, що характеризується здатністю викликати в уяві наочно-чуттєві уявлення з допомогою спеціальних мовних засобів, в основі яких лежить асоціативність (передача ознак одного предмета через ознаки іншого).

Поняття образного мовлення є суміжним до поняття експресивного мовлення. В.Гумбольд зазначав: “Кожен індивід використовує мову для

вираження своєї неповторної самобутності” [64]. Учений вважає, що коли слово проникається експресією мовця, то воно виступає як вираження певної оціненої позиції індивідуальної людини; мовленнєвий досвід кожної людини формується в постійній взаємодії з чужими індивідуальними висловлюваннями. У зв’язку з цим слід розмежувати поняття експресивності та образності мовлення. Експресія, на думку Г.Дідук, – це якість мовлення, виразність (або зображувальність) мовлення, така його якість, завдяки якій воно набуває стилістичної маркованості (емоційності, образності) і стає спроможним передати певний нетривіальний зміст [70:13]. Учена вказує на те, що при опрацюванні учнями емоєм багато важить опора на такі психологічні фактори, як образне мислення і мовлення, чуття мови, дар слова, інтуїція [70:8]. На думку Г.Дідук, експресія породжується образністю. Це збільшення вражаючої (дієвої) сили вислову, надання йому особливої мотивованої піднесеності [70:14]. Г.Олійник зазначає, що повноцінному сприйманню художнього тексту сприяє емоційна функція наголошених слів, що має на меті ”процес усвідомлення і передачі емоційного заряду тексту (його емоційно-образна виразність, образні уявлення)” [163:110]. Такий підхід до визначення емоційної функції стосується, за Г.Олійником, насамперед виразних компонентів у мовленні тому, що успіх емоційного впливу на слухача знаходиться в безпосередньому зв’язку зі сприйманням і відтворенням художнього тексту [163:110].

Експресивне мовлення, за визначенням Ю.Руденко, - “складний процес використання в навчально-мовленнєвій діяльності конотативно зумовлених лексичних одиниць, що відбувається шляхом усвідомлення семантичних особливостей лексичного значення слова і виражається здібністю використовувати лексичні засоби експресивності під час усних висловлювань” [189:24]. Ю.Руденко визначає експресивну лексику як “сукупність слів, що виникли шляхом метафоризації, яка посилює лексичне значення конотативними ознаками” [189:20]. Конотативне значення слів експресивної лексики виражається переважно за допомогою лексичних засобів мовлення – тропів.

Тому дослідниця доходить висновку про нерозривний зв'язок експресивності з такими ознаками мовлення, як образність і виразність [189:20]. Різновидом емоційно-експресивної лексики, за Л.Мацько, є поетична лексика, тобто слова, що вживаються переважно в поетичному мовленні, надають йому милозвучності, урочистості, піднесеності, образності, здатні викликати естетичну насолоду [143:95]. За альтернативу поетичної М.Кочерган вбачає народно-поетичну лексику, що вживається здебільшого в народних (фольклорних) творах [112:219]. Розуміння такої позиції необхідно, коли йдеться про розвиток мовлення дітей дошкільного віку, експресивність якого і великі індивідуальні відмінності неодноразово підкреслювалися багатьма дослідниками.

Не можна обминути й питання художнього мовлення, мови художніх творів, які є джерелом розвитку образності мовлення. Поняття “художнє мовлення”, за А.Єфимовим, – це категорія мовно-естетична, оскільки з нею пов'язано уявлення про красу і витонченість словесної форми, художнього твору, досконалості його внутрішнього змісту. На думку автора, образність властива не тільки художньому мовленню, але й нехудожньому; у цьому сенсі образність ширше художності [75:12]. Образність художнього мовлення, на думку М.Пентилюк, досягається широким використанням метафоризації [170:76]. Учена зазначає, що це найбільш поширений спосіб створення образності. Метафоризацію художнього мовлення створюють тропи – епітети, порівняння, метафори, метонімії, синекдохи та інші [170:76]. Художня образність, уважає В.Костомаров, окрім досконалого знання мовних засобів виразності, вдалого їх використання, ще й “дає простір індивідуальній словесно-мовленнєвій творчості, котра є “джерелом збагачення і вдосконалення норм стилістичних ресурсів літературної мови...” [110:43].

О.Галич ототожнює поняття образного мовлення з художнім мовленням, під яким автор розуміє “підкреслено індивідуалізовану форму мовлення, що емоційно увиразнює оцінне ставлення мовця до предмета його висловлювання з розрахунком на естетичне враження” [55:169]. Художнє мовлення, за словами

О.Галича, характеризується емоційно-сисловою виразністю [55:169]. Під виразністю насамперед розуміють своєрідність, виділеність, підкреслену відсутність тієї форми, якою послуговуються для передачі певного повідомлення і яка, за словами Г.Винокура, “не збігається з функцією мови як засобу повсякденного спілкування, і виступає як форма своєрідного її ускладнення” [38:27]. О.Галич виділяє ознаки виразності художнього мовлення:

- Логічно-сислова точність, тобто відповідність висловлювання, його конкретної словесної форми тій думці про предмет, яка при цьому мається на увазі, реалізує себе у словесному виразі.

- Емоційність, яку найчастіше позначають терміном експресивність (від лат. *expresio* – вираження), під яким розуміють підкресленість форми вияву почуттів, її здатність справляти емоційний вплив.

- Індивідуалізованість мовлення, що виступає як вирішальна передумова й основна запорука його експресивності [55:171-173].

Художнє мовлення – це мовлення мистецтва або форма мистецтва, що володіє специфічною природою і може опредметити образи мистецтва. О.Савушкіна зазначає, що від звичайної людської мови художнє мовлення відрізняється не тільки за своєю зовнішньою і внутрішньою природою, але й за характером свого ставлення до змісту висловлювання [192:17].

Л.Виготський вказував, що символічність або образність слова дорівнює його поетичності, відтак, основою художнього переживання стає образність, а загальним його характером стають звичайні властивості інтелектуального і пізнавального процесів [42]. Звернемось до поняття “поетичне мовлення”.

У літературознавчих словникових джерелах дається таке визначення поетичного мовлення: “мовлення художньої літератури, позначене підвищеною емоційністю та образністю, насичене тропами, стилістичними фігурами, перейняте шляхетною фонікою. Найбільш притаманне поетичне мовлення ліриці з її яскравими естетико-виражальними можливостями, витонченою мелодійністю. Поетичне мовлення живиться невичерпними джерелами національної мови, її активним та пасивним словником, щоразу набуваючи

неповторного колориту в доробку автора, стає визначальною рисою його стилю” [130:558]. Найголовніше в поетичному мовленні – це навмисне оживлення, підкреслення, поширення і перенесення внутрішньої форми слова на новий подібний предмет для створення словесного образу. Чим більше має слово різноманітних асоціацій, тим воно образніше. Поетичне слово – це слово з живою і яскравою внутрішньою формою, воно є основою словесного образу. Учені (А.Козлов, Р.Козлов) дають таке визначення поетичної мови, яку вони розуміють як тотожне тропам: “це система таких засобів творення образів, які на базі переважно унормованих мов усіх віків і народів сформувались як специфічно літературні, емоційно-образні, асоціативно-уявні та виразно-оцінювальні “будівельні блоки” та “цілі конструкції”, структура яких більш-менш стабільна, а зміст кожного разу є неповторно мінливим (навіть у межах одного й того самого твору)” [105:59].

На нашу думку, поетичне мовлення – це образне, емоційне мовлення творів художньої літератури, насичене мовними, мовнопоетичними і мовностилістичними одиницями і конструкціями, з допомогою яких створюються образи людей, процесів, явищ і предметів, створюються події, тобто передається зміст твору.

В.Ковальов вирізняє такі виразні засоби художнього мовлення:

- фонетичні виразні засоби художнього мовлення (емфатичний наголос, логічний наголос, словесний наголос, мелодика і паузація, звуконаслідування, анатомо-фізіологічні і ситуативні недоліки мовлення);
- лексико-семантичні виразні засоби (метафори, багатозначність слів, омоніми, пароніми і паронімази, синоніми, антоніми);
- фразеологічні виразні засоби;
- словотворчі виразні засоби (створення індивідуально-авторських неологізмів, художня етимологізація);
- граматичні виразні засоби [102].

До засобів образності Т.Мельник відносить: фонетико-словотворчі засоби (алітерація, асонанс, звукові анафора й епіфора, префікси з емоційним

забарвленням, суфікси на означення згрубілості та пестливості); лексико-семантичні засоби (багатозначні слова, словесні анафора й епіфора, слова в переносному значенні, синоніми, антоніми, омоніми тощо); синтаксичні засоби (народні приповідки: прислів'я, приказки; крилаті вислови, фразеологічні (ідіоматичні) звороти, речення з різними видами зв'язку (неповні, із звертанням, з різною інтонацією); елементи інтонаційної виразності (логічний наголос, темп, логічна мелодія, мовленнєвий такт, паузи тощо); тропи (метафора: уособлення, алегорія; символ, гіпербола, епітет, порівняння тощо); стилістичні фігури (синтаксичні: анафора, епіфора, інверсія, риторичне запитання, риторичне звертання тощо) [145:6].

Л.Кулибчук дотримується термінології З.Франка щодо поняття “виразники образності” [233:70]. Учена вказує, що засоби образності можна визначати як виразники образності, оскільки виразні засоби мовлення не можна зводити до виражально-зображувальних, тобто тропів і фігур, оскільки образність досягається за допомогою засобів різних рівнів мовної структури [118:50]. На думку Л.Кулибчук, виразники образності – це усталені в писемному мовленні різні щодо ступеня переосмисленості чи асоціативності вислови (окремі слова, словосполучення і речення), переважна більшість яких реалізується в літературознавчих і незначна частина - суто лінгвістичних категоріях [118:51]. Учена до показників розвитку образного мовлення відносить: фонетико-словотворчі засоби (алітерація, асонанс, звукові анафора і епіфора, префікси з емоційним забарвленням, суфікси на означення згрубілості та пестливості); лексико-семантичні засоби (багатозначні слова, словесні анафора і епіфора, слова в переносному значенні, синоніми, антоніми, омоніми тощо); синтаксичні засоби (народні приповідки: прислів'я, приказки; крилаті вислови, фразеологічні (ідіоматичні звороти); елементи інтонаційної виразності (інтонація, логічний наголос, темп, логічна мелодія, мовленнєвий такт, паузи тощо); тропи (метафора: уособлення, алегорія, символ, гіпербола, епітет, порівняння тощо); стилістичні фігури (синтаксичні: анафора, епіфора, інверсія, риторичні фігури тощо) [118:177].

На нашу думку, виразниками образності є слова, словосполучення, мовні конструкції, що сприяють створенню мовцем словесного образу та викликають у слухача наочно-чуттєві уявлення цих образів.

Отже, феномен образного мовлення має багатоаспектну природу і знайшов вивчення в низці наукових досліджень з психології, лінгвістики, літературознавства, лінгводидактики. Ураховуючи предмет нашого дослідження, звернемося до досліджень образного мовлення дітей у дошкільній лінгводидактиці.

1.2. Особливості розвитку образного мовлення дітей дошкільного віку

Найбільш відповідальний період у життєвому циклі людини – це її перше дитинство, тобто дошкільне дитинство (В.Абраменкова, А.Богуш, Н.Гавриш, О.Запорожець, В.Кудрявцев, Р.Овчарова, Д.Фельдштейн та ін.). Це період життя, в якому закладається підґрунтя особистісної активності й особистісних властивостей, що визначають якості майбутнього життя. За словами А.Богуш, це період народження і формування особистості з її майбутніми духовними і моральними цінностями, це перші кроки навчання, період оволодіння рідною мовою в усьому її розмаїтті, розвиток культури мовлення і культури спілкування, початок становлення мовної особистості [23:77]. У дошкільній педагогічній галузі науки особливості розвитку якостей культури мовлення вчені досліджували в різних напрямках: розвиток виразності мовлення (О.Аматьєва, А.Богуш, С.Бухвостова, Н.Ветлугіна, Д.Дубініна, Н. Карпинська, А.Полозова, Н.Сакуліна, О.Трифорова, Є.Фльорина); збагачення лексичного запасу дітей експресивною лексикою (А.Арушанова, Р.Боша, Н.Гавриш, Н.Лопатинська, Н.Маковецька, Ю.Руденко та ін.); збагачення словника дітей народознавчою лексикою (Н.Ємельянова, Н.Кирста, Н.Луцан та ін.); розвиток творчого самовираження старших дошкільників в ігрових казкових ситуаціях (Л.Березовська); формування культури мовленнєвого спілкування

(С.Хаджирадева); розвиток образного і креативного мовлення (А.Богуш, Н.Гавриш, Н.Луцан, Ю.Руденко, О.Ушакова).

На думку Н.Гавриш, мовленнєва культура як особистісна якість відбиває рівень загальної культури, мислення дітей. Авторка стверджує: “Мовленнєва культура виявляється не тільки в наслідуванні норм, а й в умінні свідомо обирати найбільш доцільні варіанти мовленнєвої поведінки (точні у смисловому відношенні, стилістично доречні, виразні), знаходити адекватну щодо ситуації мовленнєву форму” [47:10]. Учена зазначає, що вищою формою мовлення є мовленнєва творчість, для якої характерні самостійність, образність, зв’язність, виразність [48:15].

Специфіка мовленнєвого розвитку дітей описана психологами (Л.Виготський, Д.Ельконін, Г.Люблінська, С.Рубінштейн та ін.). С.Рубінштейн зазначав, що в мовленні людини виявляється все психологічне обличчя людини: як вона починає розмову і як завершує; у темпах мовлення, його інтонації, ритмі, доборі лексики, експресивності й емоційності, змісті [187:483]. Це стосується і дитини. Особливу увагу звертав учений на емоційність, виразність і образність дитячого мовлення. С.Рубінштейн зазначав, що мовленню маленької дитини притаманна яскрава виразність: інверсії, окличні звороти, гіперболи і т. ін., тобто всі стилістичні форми, що виражають емоційність [187:480]. Водночас учений застерігає дорослих, що в маленької дитини виразні моменти не є стилістичними засобами, вони виражають її емоційну вразливість, що створює підґрунтя для подальшого розвитку свідомих форм виразності мовлення.

Важливим для нашого дослідження є думка С.Рубінштейна про те, що якщо виразність не розвивати, то вона набуває “характеру непрямой лінії, що западає”, мовлення стає маловиразним. Ось тому вміння дитини виразити своє емоційне ставлення до того, що висловлюється, необхідно розвивати, для цього потрібна велика і копітка робота. Розвиток уміння “розкривати сховану семантику емоційно-виразного підтексту й самому адекватно користуватися більш чи менш тонкими нюансами його, є зазвичай недооціненим, але в дійсності дуже суттєвим боком повноцінного мовленнєвого розвитку”, оскільки

в більшості дітей “чутливість” до емоційної виразності мовлення виявляється досить рано” [187:480-481]. Поряд з розвитком зв’язності мовлення С.Рубінштейн наголошував на необхідності розвитку й виразності мовлення: “Якою б не суттєвою для мовлення є зв’язність її побудови, проблема мовлення не зводиться до однієї лише логічної зв’язності (і точності); вона включає і проблему образності” [188:124]. Психологи (Ю.Афонькіна, Г.Люблінська, О.Сапогова, Г.Урунтаєва та ін.) відзначають, що для дошкільного дитинства характерна перевага образних форм мислення (наочно-дієвого та наочно-образного). Для розвитку образних форм мислення суттєве значення має формування і вдосконалення одиничних образів і системи уявлень, уміння оперувати наочно-чуттєвими образами, уявляти об’єкт у різних положеннях [217:279].

Г.Люблінська наголошує на тому, що яскрава образність і при цьому конкретність дитячого мислення пояснюється насамперед бідністю дитячого досвіду. За кожним словом дитина уявляє собі тільки той конкретний предмет, з яким колись зустрічалась, але не групу предметів, що включається дорослим у ті узагальнені уявлення, якими він оперує. Дитині ж ще нічого узагальнювати. Вона використовує наочний одиничний образ з усіма ознаками і рисами, як загальними для всіх однорідних предметів, так і тими індивідуальними особливостями, які притаманні тільки конкретному предмету, який колись був сприйнятий. Подібна конкретність мислення дитини дошкільного віку чітко виступає у сприйнятті нею художньо-образного мовлення літературних творів [139:188].

О.Сапогова вказувала на те, що у старшому дошкільному віці сприймання розвивається разом із наочно-образним мисленням і уявою за трьома основними напрямками: розширюються і поглиблюються уявлення дітей, орієнтовані на загальноприйняті сенсорні еталони; способи їх використання стають більш гнучкими, точними, доцільними; дослідження зовнішнього світу стає більш систематизованим і цілеспрямованим, більш осмисленим [196:267]. Ці особливості виявляються і в дитячому мовленні.

К.Хоменко зазначав, що, з одного боку, дитина молодшого віку у власному мовленні широко користується переносними виразами, з іншого - вона відчуває труднощі в розумінні переносних виразів, що вживають інші. Відповідаючи на запитання про характер умов, що роблять переносні вирази доступними розумінню маленької дитини, автор стверджує, що “розуміння метафоричних виразів, хоча й вимагає від дитини певних узагальнень, однак залежить не стільки від рівня розвитку її інтелектуальних операцій, скільки від характеру її ставлення до предмета мистецтва, від мотивів її діяльності [234:276]. Учений зазначає, що метафоричний вираз, будучи пред’явлений дитині молодшого віку ізольовано, вона або не розуміє зовсім або розуміє не поетично, а буквально. Однак у тих випадках, коли переносний вираз включений до контексту казки, що змінює ставлення дитини до даного метафоричного виразу, дитина розуміє його адекватно [234:276].

Учені (Д.Ельконін, О.Леонтьєв, Г.Люблінська) вказували на особливу мовну обдарованість та природне чуття дітей до виразних відтінків мовлення, “чуття мови”, яке дозволяє дитині розібратись у складних мовних явищах. Відзначаючи інтерес дітей до слова, що виникає в дошкільному віці, їхню здібність досить вільно орієнтуватися в різноманітному потоці мовних образів, дослідники визначають означену здібність як “чутливість до мовних явищ”, “мовну обдарованість” (О.Гвоздев, К.Чуковський), “чуття виразних відтінків” (О.Леонтьєв), “чуття мови” (Ф.Сохін). Відтак, виникає необхідність розвивати образне мовлення дітей у єдності з наочно-образним мисленням, забезпечити мовленнєві заняття відповідним наочним матеріалом: картинками, іграшками; музикою, художніми текстами, віршами, малими жанрами фольклору.

Розвиток сприймання художнього образу дітьми дошкільного віку у процесі образотворчої діяльності досліджували педагоги Н.Ветлугіна, О.Савушкіна, Н.Сакуліна, Є.Фльорина. Так, Н.Ветлугіна, досліджуючи закономірності дитячої творчості, вважає, що образне начало лежить в основі творчої діяльності будь-якого виду. Дослідниця визначила етапи розвитку дитячої творчості. На першому етапі в дітей необхідно розвивати образне

бачення докільля, на заняттях з розвитку мовлення збагачувати словник дітей образними виразами, вчити їх користуватись емоційними засобами мовлення. Другий етап – безпосередньо процес дитячої творчості, діти виконують роботу, створюють художні образи. У словесній творчості добирають слова у виразному сполученні, епітети, ритм твору, композицію. Завершальний етап процесу творчості – поява нової продукції, яку діти знову озвучують словами [34].

В.Єзикеєва в експериментальному дослідженні простежила вплив цілеспрямованого показу творів образотворчого мистецтва на змістовий бік образу в дитячому малюнку. Задля цього вихователь проводить бесіду, запитаннями в ході бесіди спонукає дітей до словесної характеристики образу. Учена пише: “З метою формування творчості, створення виразного образу використовуються не тільки твори мистецтва. Тут широко вживаються і спостереження, і словесне відтворення образу з використанням епітетів, метафор, експресивної лексики” [73:152]. Н.Сакуліна вбачає прямий зв’язок малювання з розвитком образного мовлення дітей. Особливо важливо, зауважує вчена, активізувати мовлення у процесі розглядання предмета, сприймання його художнього образу, тобто у процесі “обмацування” предмета очима, розглядання його, розуміння того, для чого потрібно його розглядати, що помічати, оскільки в результаті сприймання виникає уявлення, яке вчена розглядає як мисленнєве відтворення побаченого в образній формі. Для виникнення адекватного образу предмета необхідна організація цілеспрямованого сприймання предмета з акцентом на його найважливіших властивостях. Як наслідок, у дитини утворюється єдиний образ предмета, який важливо закріпити в мовленні. Образи яскравих предметів, їх кольорове зображення у предметах мистецтва дитина позначає відповідними словами, використовуючи емоційно-експресивну лексику. З допомогою мовлення дитина отримує можливість виділяти й узагальнювати ознаки, абстрагуючи їх від окремих, конкретних предметів. У дітей виникає потреба розповісти про те, що вони побачили, показати це іншим. У результаті творчої діяльності відбувається закріплення отриманого образу. Дитина створює образи для оточуючих, щоб

отримати оцінку своїх творчих зусиль, а тому “саме таку творчість, пов’язану з бажанням спілкування й оцінки, доцільно розвивати і культивувати” [194:104].

Л.Компанцева, досліджуючи проблему створення поетичного образу природи в дитячому малюнку, вказує, що розуміння образності виразів може бути досягнуто через зв’язок художнього тексту і картин живої природи, між змістом художнього твору та життєвим досвідом дитини [106]. О.Савушкіна, досліджуючи розвиток образного мовлення у процесі сприймання творів образотворчого мистецтва, відзначає, що якщо людина “не оволоділа зв’язним образним мовленням, то неможливо виразити свої думки і почуття на тему творів живопису” [192:135].

Проблема розвитку образного мовлення дітей засобами художнього слова розглядалась у роботах таких педагогів, як Є.Лукіна, Н.Карпинська, О.Ушакова, Є.Фльорина та ін. Так, Є.Фльорина вважає, що розмова, бесіда, розповідання і художнє читання є складовою частиною художнього виховання. Художнє слово допомагає встановленню зв’язку з досвідом, не відриває дитину від дійсності, а літературний твір дає дитині готові образні мовні форми, якими вона оперує [229]. Є.Лукіна вивчала особливості розуміння мови літературного твору старшими дошкільниками. Вона підкреслює, що одним із джерел, звідки діти запозичують нові слова, звороти, є образна, багата на яскраві виражальні засоби, мова творів художньої літератури. Старші дошкільники сприймають художню мову як взірець, прагнуть запозичити її. На думку автора, особливо активно старші дошкільники реагують на метафоричні вирази. Вони прагнуть точно або приблизно відтворити їх у бесідах чи на малюнку, пояснити спосіб їх творення, але досить обмежено вживають у своїх висловлюваннях [135:65]. А.Полозова, вивчаючи особливості сприймання дітьми дошкільного віку пейзажної лірики, підкреслювала, що форма віршів у ній яскрава, різноманітна, багата епітетами, метафорами, гіперболами, що дозволяє звернути особливу увагу дітей на ці виразні засоби в поетичному творі [172].

Л.Панкратова вказує на те, що “образне мовлення дітей розвивається і збагачується як під час слухання художніх творів, заучування їх напам’ять, так і

у процесі виконання спеціальних творчих завдань: пригадати синонім заданого слова (*шлях – дорога, горював – сумував, радів – веселився*); знайти антонім (*світлий – темний, веселий – сумний*); придумати порівняння (“*Сонце, як добрий чарівник*”). Виконуючи такі завдання, діти замислюються над значенням слів, прагнуть вживати їх так, щоб точно охарактеризувати ту чи іншу ознаку, предмет, явище. Вони набувають початкових знань про образність слова, розвивається також розуміння ними різних його відтінків” [167:185].

С.Цейтлін вказує на те, що засвоєння дитиною слова в переносному значенні створює конфліктну ситуацію, яку вона намагається осмислити. Учена зазначає, що можливі різні психологічні ситуації: дитина не розуміє вимовленого дорослим вислову, в якому вжито відоме їй слово в новому для неї значенні; розуміє, але розцінює це слововживання як нелогічне, шукає пояснення для такого перенесення [238:200].

Провідною умовою свідомої будови мовлення Н.Гавриш називає формування в дитини розуміння семантичного значення, смислової структури слів, тобто якісне засвоєння лексики. Зміст цієї роботи, на думку ученої, полягає у формуванні вміння добирати найбільш доцільні для конкретного висловлювання слова, ознайомленні дітей з поняттями полісемії, антонімічних та синонімічних відношень, переносним значенням слів та словосполучень (метафори, фразеологізми, прислів'я) [47:12].

Н.Гавриш доведено, що для дітей характерні невідповідності між сприйманням образного мовлення в художніх текстах та вмінням самостійно образно виражати свої думки у власних розповідях [52]. Усвідомлення дошкільниками переносного значення слова обумовлено загальними закономірностями засвоєння дітьми значення слів. На думку вченої, труднощі засвоєння фразеологічних зворотів пояснюються тим, що в мовленнєвому досвіді старшого дошкільника переважаюча більшість слів засвоєна у прямому номінативному значенні, що відображає його основний предметно-логічний зміст. Н.Гавриш зазначає, що існує “зв’язок між усвідомленням значення

фразеологізмів і оволодінням іншими засобами художньої виразності: порівнянням, метафорою, іронією, гіперболою” [49:116].

Важливу роль у розвитку образного мовлення дітей дошкільного віку відіграє рівень розвитку дитячої уяви. У дослідженні О.Дьяченко розкрито механізми розвитку продуктивної уяви дітей. Учена зазначає, що діти на різних рівнях пізнавальної діяльності використовують різні за структурою образи уяви: “опредмечувальний” і образ “включення”. Психологічний аналіз цих образних структур підводить до розуміння того, як дошкільники опановують значення фразеологізмів. На початковому етапі усвідомлення переносного значення образ, викликаний невідомим дитині словосполученням, будується способом “опредмечування”. Дитина, у мовленнєвому досвіді якої відсутній фразеологізм, намагається вивести значення всього виразу із значень складових його компонентів, тобто розділяє неподільне за своєю суттю словосполучення. Звідси – помилки в розумінні фразеологічних виразів. На наступному етапі, коли в результаті навчання діти поступово засвоюють значення фразеологізму, можна включати його в певну мовленнєву ситуацію [72].

Н.Карпинська підкреслювала значення розуміння художнього образу, що сприяє швидкому виникненню в читача або слухача асоціативних зв'язків з реальним світом. Цей вид мистецтва (художня література) в силу своєї образності, яскравості, виразності мови, “володіє властивостями наочності” [97:7]. Література, за визначенням Н.Карпинської, виступає засобом образного пізнання дійсності, оскільки ідея художнього твору виражається з допомогою художніх образів. Діти вслуховуються у виразне читання, вчать сприймати не тільки зміст, але й художню форму твору: його образну мову, співучість, ритм, риму. Розуміння образності, виразності художнього тексту, у свою чергу, обумовлене емоційністю його сприймання [97]. Досліджуючи проблему розвитку виразного мовлення в дошкільників, Н.Карпинська відзначала, що образність мовлення залежить від рівня естетичного сприймання та розвитку емоційної сфери дитини. Виразні засоби здатні з допомогою своїх естетичних властивостей (незвичне сполучення слів, метафоричність) впливати на

емоційно-чуттєву сферу. Дослідниця зазначає, що одним з дидактичних принципів, на основі якого будується ознайомлення з літературою, є поєднання наочності і слова, у даному випадку ілюстрації і художнього тексту [97:92].

О.Ушакова, розглядаючи проблему розвитку образного мовлення дітей, відзначає, що важливим фактором для його формування є розвиток поетичного слуху. Учена довела, що на основі аналізу літературного твору в єдності його змісту і художньої форми, а також в активному засвоєнні засобів художньої виразності діти оволодівають здатністю передавати в образному слові певний зміст [221:242]. О.Ушакова дослідила взаємозв'язок між сприйманням художньої літератури і словесною творчістю, які взаємодіють на основі розвитку поетичного слуху й образного мовлення. На її думку, розвиток поетичного слуху є важливим фактором формування образного мовлення і словесної творчості, однак сам по собі розвиток поетичного слуху не призводить до творчості, яка може бути розвинена тільки у процесі спеціальної роботи, спрямованої на створення умов для творчих проявів дітей, тобто в художньо-мовленнєвій діяльності [221:243].

Л.Ворошніна відзначає значущість навчання дітей розповіді за пейзажною картиною не тільки для розвитку естетичного смаку, творчої уяви, моральної оцінки, але і для прояву творчої активності в пошуках сюжету, образів розповіді та використання виразних засобів мови [41]. О.Струніна підкреслює необхідність систематичного ознайомлення дітей з багатозначністю слова, розвитку семантичної точності використання в мовленні синонімів і антонімів, що підводить дошкільнят до елементарного усвідомлення смислового боку слова і доцільного використання його у зв'язному мовленні [208]. Художньо-мовленнєва діяльність, за С.Чемортан, повинна здійснюватися з опорою на вирішення єдиних завдань виховання дітей різними видами мистецтва: музики, образотворчого мистецтва, літератури, театру, оскільки їх основою виступає художній образ [241]. Р.Боша досліджувала використання латиських народних пісень з метою формування образності мовлення та словесної творчості дітей [29:21]. Ученою були розроблені критерії, за якими оцінювався рівень та

визначались особливості сприймання старшими дошкільниками змісту та художньої мови латиських народних пісень: розрізнення жанру, визначення теми; розуміння ідеї народної пісні; здатність помічати (“виділяти”, “відчувати”) в пісні епітети, порівняння, синоніми, антоніми, персоніфікації. Дослідниця дійшла висновку, що робота з розвитку образного мовлення та словесної творчості є важливою складовою частиною естетичного виховання дошкільників і повинна здійснюватись у тісному зв’язку з формуванням художнього сприймання літературних творів, у єдності змісту (тема, ідея) та художньої форми (мовних засобів виразності) [29:14].

Отже, як бачимо, вчені підкреслюють взаємозв’язок образотворчої, художньої і мовленнєвої діяльності, які об’єднують художній образ і образне мовлення.

Відтепер розглянемо результати дослідження вченими виразності мовлення дітей у дошкільній лінгводидактиці. Предметом дослідження О.Аматьєвої виступив процес навчання виразності мовлення дітей старшого дошкільного віку. Учена дійшла висновку, що мовлення старших дошкільників може вважатися виразним, якщо вони володіють доступними їм розумінню мовними та немовними засобами виразності й використовують їх у діалогічному та монологічному мовленні задля вираження чи передачі емоцій, свого ставлення до інформації, співрозмовника [4:19]. Автором було виявлено такі стадії розвитку виразності мовлення в дітей: збагачення знань щодо засобів виразності та їх функцій у мовленні як у процесі розширення емоційного досвіду дітей, так і шляхом спеціального навчання; формування в дітей дифузних уявлень про засоби виразності мовлення, оволодіння вміннями використовувати одержані знання шляхом наслідування виразного мовлення вихователя; усвідомлення дітьми місця та ролі засобів виразності в мовленні, формування навичок самостійного використання одержаних знань, умінь в емоційно забарвленій театральній діяльності; актуалізація сформованих уявлень, умінь та навичок в емоційно-мовленнєвих етюдах; реалізація й закріплення комплексу засобів виразності в активній мовленнєвій практиці

[4:20]. У результаті дослідження було виявлено певні закономірності й тенденції засвоєння дітьми виразності мовлення: процес формування виразності мовлення дошкільників взаємопов'язаний з їхнім емоційним розвитком; через складність та недостатню сформованість у дітей монологічного мовлення рівень його виразності нижчий і темпи засвоєння повільніші, ніж відповідні показники в діалогічному мовленні; засвоєння дітьми немовних засобів виразності відбувається швидше, ніж інтонаційних [4:20].

Ю.Руденко досліджувала процес збагачення лексичного запасу дітей старшого дошкільного віку експресивною лексикою засобами української народної казки. Було встановлено послідовні стадії збагачення словника старших дошкільників експресивною лексикою: відбір лексики з українських народних казок та її угруповання за словниками-мінімумами; пояснення номінативного значення дібраної лексики й усвідомлення дітьми ролі експресивних засобів в українських народних казках; ознайомлення дошкільників з українськими народними казками, змістовий аналіз казок; збагачення словника експресивною лексикою в мовленнєвих ситуаціях; самостійне продукування експресивного мовлення з опорою на наочність; закріплення набутих навичок у процесі використання творчих завдань (літературні вікторини, творчі розповіді, ігри-драматизації) [190:15].

Учена визначила тенденції засвоєння експресивної лексики старшими дошкільниками: ефективність засвоєння експресивних засобів мовлення залежить від рівня розуміння дітьми номінативного значення лексики казок; темпи збагачення словника експресивною лексикою обумовлюються рівнем розвитку в дошкільників експресивного мовлення; темпи активізації словника дітей щодо вживання експресивної лексики залежать від змістового насичення мовленнєвих вправ, ігрових ситуацій, лінгвістичних казок, запропонованих дітям; міцність засвоєння експресивної лексики обумовлюється її систематичним використанням у різних видах діяльності дітей [190:15].

Збагачення лексичного складу мовлення дітей засобами українських народних ігор досліджувала Н.Луцан. Специфічними особливостями методики

збагачення й активізації словника виступили тематичний добір ігор та лексики, пропедевтичне тлумачення її змістової суті та унаочнення слів на етапі введення лексики. Засобом активізації словника виступило пояснювальне мовлення [137:21]. У ході дослідження було виявлено такі закономірності: темпи збагачення мовлення дітей лексикою з текстів українських народних ігор та її кількісна характеристика залежать від рівня розуміння дітьми змісту слів; частоти ігор, тобто участі дітей у грі; характеру виконуваної ролі; використання засвоєної лексики в інших видах діяльності; мовна активність дітей в іграх діалогічної структури знаходиться у прямій залежності від знання і розуміння дітьми слів тексту гри; наявності емоційних стимулів діалогізування в ході гри; темпи засвоєння навичок діалогізування залежать від послідовного введення ігор відповідно до принципу поступового збільшення комунікативного навантаження гри [137:22].

У дослідженні Н.Кирсти представлена система роботи з поетичними творами Марійки Підгірянки. Завданнями дослідження виступили: розвиток поетичної спостережливості; тематичне засвоєння ключових слів і образних виразів; використання системи лексичних ігор і вправ, спрямованих на закріплення поетичної мови творів, активізація лексики й образних виразів у різних видах діяльності і в повсякденному житті. [100:170]. Учена визначила такі педагогічні умови розвитку словника засобами поетичних творів: цілеспрямоване збагачення поетичного досвіду, емоційного фону для сприймання поетичних творів; раціональне планування роботи з віршованими формами в аспекті розвитку словника впродовж року; поява орієнтовних тематичних словників; комплексний підхід до використання методів ознайомлення дітей з довкіллям і прийомів у словниковій роботі; удосконалення навичок вживання лексичних і образних виразів у словесних іграх та вправах; відображення змісту поетичних творів в ігровій і продуктивній діяльності дітей дошкільного віку, створення емоційно-позитивних стимулів активного використання поетичної мови творів у нових ситуаціях спілкування [100:170].

С.Ласунова досліджувала взаємозв'язок раціонального, художнього і психічного в мовленнєво-описовій діяльності старших дошкільників. Дослідниця встановила, що чим більша емоціогенність ситуації мовлення, тим більша оригінальність, творча спрямованість продуктів мовленнєвої діяльності [122:85]. Це підтверджує наше припущення про вплив позитивних емоцій від сприймання гумористичних віршів на розвиток образного мовлення дітей.

Аналіз науково-теоретичної літератури показав, що вченими доведено можливості засвоєння дітьми старшого дошкільного віку образного мовлення, описано труднощі сприймання різноманітних виразників образності, подано характеристику засобів виразності, образності мовлення, визначено особливості сприймання, закономірності і педагогічні умови роботи з розвитку образного мовлення дітей дошкільного віку. Водночас аналіз наукового фонду засвідчив, що поетичний гумор як засіб розвитку образності мовлення дошкільників не був предметом спеціального дослідження.

1.3. Сприймання поетичних творів дітьми дошкільного віку

1.3.1. Специфіка сприймання і розуміння дітьми художніх творів.

Проблему сприймання і розуміння художніх творів досліджували вчені в різних напрямках: сутність і структура сприймання (А.Богуш, А.Бородич, І.Зимняя, Н.Карпинська, Г.Костюк, Б.Теплов та ін.), особливості сприймання дітьми казок (О.Запорожець, О.Концева, Є.Фльорина, Н.Циванюк та ін.), художніх текстів (Н.Ветлугіна, Л.Гурович, Д.Дубовис-Арановська, В.Єзикеєва, Н.Карпинська, О.Монке, Н.Морозова, Л.Пеньєвська, Л.Славіна, С.Чемортан, П.Якобсон та ін.), поетичних творів (С.Бухвостова, Н.Гавриш, С.Жупанин, Р.Жуковська, Н.Кирста, В.Лейбсон, С.Крегжде, А.Полозова, Н.Панкратова та ін.); вплив гумористичних творів на розвиток дитини (І.Дементьєва, Н.Гавриш, Л.Гайцкохі, М.Коніна, Н.Старовойтенко, Є.Фльорина та ін.).

З'ясуємо насамперед сутність поняття “сприймання художніх творів” і його структуру, охарактеризуємо структурні компоненти сприймання.

Насамперед зазначимо, що це складний полікомпонентний процес, який складається з таких компонентів: слухання, уявлення, усвідомлення прослуханого та розуміння. Дитині дошкільного віку читають книги дорослі, тому основною діяльністю у сприйманні нею художнього твору є слухання. Слухання – це складний процес перцептивної діяльності дитини. Дитина сприймає слово вихователя. У сприйманні твору від вихователя–читача (чи розповідача) бере участь лише слуховий аналізатор. Тому дуже важливим моментом в активізації слухання є включення зорового аналізатора. Це забезпечується виразністю читання, мімікою, жестами, силою голосу, темпом і тембром мовлення вихователя. Н.Карпинська вказувала: “На нашу думку, уміння слухати літературний твір, вслуховуватися в нього так само важливо, як уміння слухати музику. Ці вміння відносно музики ні в кого не викликають сумнівів, але вони недооцінюються відносно літературного твору [97:49]. За її словами, навчити дітей слухати – це “допомогти їм краще зрозуміти, відчувати те, що читається, а також допомогти почути образне мовлення, відчувати художність мови” [97:49]. Автор зауважує, що діти дошкільного віку тільки слухачі, тому дуже важливим моментом у сприйманні художніх творів дошкільниками є дозрівання аналізаторів, зокрема слухового [97:51].

Слухання є складною частиною комунікативного акту, активним боком якого є говоріння, у нашому випадку, читання (або розповідання) дітям художніх творів. Слухання є, немовби, вторинним у комунікації, оскільки, за словами І.Зимньої, “мотиваційно-цільовий бік слухання опосередковується діяльністю говоріння іншого учасника спілкування” [88: 12]. Метою слухання є розкриття слухачем смислових зв’язків, осмислення мовленнєвого повідомлення, що сприймається на слух. Слухання не має механізму зовнішнього оформлення, у слухача діє тільки механізм “внутрішнього оформлення”, тобто, за висловом І.Зимньої, “внутрішнє відтворення чужої думки” [88:12]. Продуктом слухання є умовисновки, до яких дійшов слухач у процесі слухання. Отже, слухання, за висловом А.Богущ, є складним процесом внутрішньої перцептивної діяльності людини. Він становить певні труднощі

для дитини дошкільного віку, з її небагатим життєвим досвідом і перевагою наочно-образного мислення й пам'яті. А.Богуш зазначає, що слухання художнього твору дітьми дошкільного віку слід розуміти як безперервний внутрішній контакт виконавця зі слухачем, що створюється у процесі художнього впливу на розум і почуття слухачів, як прагнення розповідача примусити маленьких слухачів побачити все те, про що він говорить, зрозуміти його думки, оцінити все, що відбувається, примусити думати, відчувати, хвилюватися разом із розповідачем, повірити в усе почуте. Якщо такого прагнення у вихователя немає, зазначає А.Богуш, то найвиразніше читання залишається недієвим, пустим промовлянням слів. Однією з найважливіших умов повноцінного сприймання тексту вчена називає вміння “читати”, яскраво користуватися прийомами художнього забарвлення. Розвиток та вдосконалення чуття художньої форми загострює емоційну чутливість дошкільників, а це, у свою чергу, сприяє розумінню ними змісту літературного твору. А.Богуш вказує, що розуміння, усвідомлення змісту художнього твору зумовлює певні почуття, емоційні переживання, формує певний естетичний настрій, впливає на поведінку дітей [18:60]. Слухання, відтак, визначається смисловим сприйманням тексту. На думку А.Богуш, необхідною умовою успішної роботи вихователя для найбільш повного сприймання дітьми його розповіді чи читання художнього твору є постійний контроль за слухачами, безперервна підтримка уваги всіх дітей, щоб досягти кінцевого результату читання і слухання - розуміння змісту художнього тексту маленькими слухачами [18:66].

Н.Карпинська визначає смислове сприймання змісту художнього твору як акт підтримки і співпереживання, що супроводжує процес сприймання літературних творів, уміння оцінювати вчинки героїв. Дослідниця підкреслює, що через усвідомлення того, що дітям читають, вони сприймають і оцінюють дійсність, в умовах якої живуть. Так, близькі і зрозумілі приклади поведінки героїв казки діти зіставляють з особистим досвідом, переносять на себе і своїх товаришів окремі якості дійових осіб, критикують поведінку товаришів, зіставляють її з поведінкою героїв казки [97:48]. Автор зазначає, що ступінь

усвідомлення літературного твору залежить від загального розвитку і віку дітей, від сили їхньої пам'яті й уваги, від добору матеріалу, що подається. Усвідомлення змісту почутого відбувається внаслідок різноманітних форм і прийомів аналізу. Сюди належить і підготовча робота до читання, і словникова робота, і бесіда за безпосередніми враженнями від твору, і чіткість поставленої проблеми перед аналізом тексту, робота над образом, аналіз мови твору [97:125].

Розуміння є невід'ємним боком будь-якого процесу пізнання. За словами Г.Костюка, “розуміння виникає там, де є здатність живої істоти щось зрозуміти, проникнути в сутність тих чи інших об'єктів, це стан свідомості особистості, яка цю суть розкриває” [111:250]. Подаємо низку синонімічних визначень означеного поняття, що ми повною мірою можемо перенести на розуміння художнього твору: зрозуміти певний об'єкт – це означає “відбити цей об'єкт у його істотних зв'язках з іншими об'єктами, утворити певне поняття про нього” [111:252]; зрозуміти явище – це “розкрити його істотні зв'язки з іншими явищами матеріальної дійсності, з'ясувати умови, при яких воно виникає, причини, що його породжують” [111:252]; зрозуміти новий об'єкт – це “розв'язати якусь, бодай маленьку пізнавальну задачу, яку ставить перед учнями кожен новий предмет (нова метафора, прислів'я, художній твір, описовий чи розповідний текст тощо) [111:255]; зрозуміти – це “знайти загальне в поодинокому і через це загальне пояснити поодиноким” [111:273].

Сутність самого процесу розуміння Г.Костюк визначає як “активне відображення предметів і явищ у їх зв'язках і відношеннях” [111:264]; “не простий, не безпосередній, а складний, опосередкований, суперечливий процес відображення людиною сутності речей, ... через який ми доходимо до поняття і яке здійснюється через цілу низку розумових дій і операцій” [111:265]. Розуміння нерозривно пов'язане з мовою і мовленням. Словами передається іншим не тільки те, що ми зрозуміли, зазначає Г.Костюк, у словах воно існує для нас самих. Учений був переконаний, що труднощі словесного оформлення думок це, насамперед, труднощі розуміння того, про що ми говоримо. Як тільки

ці труднощі розуміння переборюються, проходять ті “муки слова, яких ми при цьому зазнаємо” [111:282]. Учений розкрив механізм мовного оформлення процесу розуміння. Так, він зазначає, що мовні акти, які відображають у своєму змісті певні предмети і явища об’єктивної реальності, є водночас діями, що включають низку операцій, навичок, з поміж них і навичок мовленнєвого рухового апарату. У мовних актах знаходять форму існування мисленнєві дії (порівняння, аналіз, синтез, абстрагування), тобто в мові ці мисленнєві процеси дістають матеріальну форму існування.

Водночас учений показує і процес складної взаємодії процесів розуміння, мовлення і мислення. Він розмірковує таким чином: щоб мовні засоби стали засобами розуміння, ними треба оволодіти; оволодіти ними – це насамперед зрозуміти їх зміст; тільки зрозуміле може стати знаряддям подальшого розуміння [111:282]. Одним із мотивів розуміння, за Г.Костюком, є потреба розповісти іншим про щось, поділитися з ними своїми думками: описати, пояснити, довести, переказати, висловити своє оцінне судження щодо почутого, прочитаного, прослуханого.

Повноцінне естетичне сприймання художнього твору залежить від розуміння його дітьми. А.Богуш зазначає, що оволодіння значеннями слів, художніх виразів необхідне дітям для розуміння тексту (описового, розповідного, пояснювального і т. ін.). Воно є засобом проникнення у смисл художнього твору, розуміння ставлення автора до зображуваних ним персонажів [22]. Розуміння художнього твору, на думку Н.Морозової, проходить два ступеня впродовж дошкільного періоду. Перший – “розуміння плану значення”, - це розуміння дітьми лише фактичного змісту твору. Таке розуміння не дозволяє слухачеві проникнути у глибинні зв’язки і відношення. Другий ступінь – розуміння “плану смислу” – передбачає проникнення в підтекст з опорою на виразні засоби мови [149:64]. Н.Ваганова визначила, що процес розуміння дітьми старшого дошкільного віку змістового боку вірша “здійснюється за трьома основними схемами: 1) виокремлення основної частини й приєднання до неї інших частин; 2) виокремлення окремих деталей, а потім їх поєднання в

єдину картину; 3) виокремлення окремих деталей і їх відносно автономне “існування” в інтерпретації сюжету [31:12]. За А.Ковальовим, процес розуміння художнього образу є “не що інше, як процес накладання наявних знань, вражень на об’єкт, що сприймається” [104:24].

Неабияке значення у сприйманні твору відіграє уява. У старшому дошкільному віці з’являються начатки творчої уяви. Дитина навчається діяти подумки, в уявлюваних обставинах. Уявлювані дії в уявлюваних обставинах породжують у дитини реальні почуття. Л.Бочкарьова називає ситуацію “входження дитини всередину зображених казкових подій” “ефектом присутності”. Сила дитячого уявлення настільки значна, що діти відчують страх, радість, гордість, ніжність [28:148]. Учені (Л.Бочкарьова, О.Запорожець, Н.Карпинська, О.Кубасова) одним із показників творчої уяви виділяють здібність дітей виходити за межі ситуації, яку вони сприймають, можливість комбінувати свої враження від почутого й осмисленого з тим, що вони бачать у житті. Психологи зазначають, що мова літературного твору впливає на слухача не тільки своїм семантичним змістом, але й емоційним забарвленням, експресивністю (Л.Виготський, М.Жинкін, С.Рубінштейн). Під час слухання у свідомості дитини виникають уявлення – конкретні образи (описи природи, герої, предмети, явища), дитина їх усвідомлює, пов’язує між собою, розуміє зміст прочитаного. Сміслові сприйняття тексту не планується, не програмується слухачем, не контролюється свідомістю, оскільки зміст процесу слухання задається ззовні тим, хто читає (або розповідає) текст. Результатом слухання є розуміння або нерозуміння мовленнєвого повідомлення (прослуханого тексту), а також відповідне говоріння.

Звернемося до особливостей сприймання дітьми художніх творів. Проблема сприймання художніх творів дітьми дошкільного віку є досить складною, суперечливою і дискусійною. Ж.Піаже, І.Олпертон вважають, що сприймання художніх творів є процесом пасивним, дошкільникам властивий егоцентризм. Вітчизняні науковці (Л.Виготський, О.Запорожець, Н.Карпинська, Є.Лукіна) стверджують, що сприймання художніх творів є процесом активним,

дієвим. Дошкільник, за словами О.Запорожця, не егоцентричний у сприйманні твору. Активність дошкільника у сприйманні художнього твору проявляється в тому, що він легко приймає позицію героя, подумки діє разом з ним, імітує жестами деякі його дії, бореться з його ворогами. Дитина, за спостереженнями О.Запорожця, чорною фарбою замальовує на картинці негативного героя, вириває ілюстрацію з його зображенням, випускає під час переказу неприємні для неї події. Образи художніх творів викликають у дітей почуття співпереживання, співчуття. О.Запорожець відзначає, що дітей не задовольняє невизначеність ситуації, коли невідомо, хто “хороший”, а хто “поганий”. Діти намагаються відразу виділити позитивних героїв, приймають їхню позицію, негативно ставляться до всіх, хто їм заважає. Активне сприймання художніх творів, уміння прийняти позицію героя, за твердженням О.Запорожця, виступає своєрідним “регулятором” поведінки дитини. Для того, щоб дитина правильно зрозуміла літературний твір, необхідно, щоб вона поставилася до нього “як до образу, як до зображення реальних предметів і явищ” [86:68]. Учений простежує етапність формування такого ставлення до літературного твору: від недостатньої диференціації зображення й того, що зображується, у молодшому дошкільному віці (за словами О.Запорожця – на порозі дошкільного віку) і до досить чіткого розрізнення того, що належить мистецтву, і того, що відноситься до зображуваної дійсності. Як стверджує О.Запорожець, сформованість зазначеної якості - важливий крок у розумінні дитиною художнього образу в літературних творах [86:69]. Те, що дитина дошкільного віку вже розрізняє зображуване із зображенням, ще не свідчить про те, що дитина повноцінно сприймає художній образ. Оскільки “художній образ пов’язаний із зображуваним не зовнішнім зв’язком, як умовний знак зі своїм значенням” [86:69], а є образом у власному смислі слова, то дитина повинна насамперед усвідомити характерні, типові риси предмета, що втілені в тому чи іншому образі. З цього доходимо висновку, що чим багатший, різноманітніший чуттєвий досвід, більше знань, тим правильніше дитина буде розуміти й порівнювати те, що спостерігала в житті з тим, що зображене у творі. Художнє,

тобто естетичне сприймання, за словами О.Запорожця, вимагає від того, хто сприймає художній твір, здатності якось увійти всередину зображуваних обставин, щоб він “подумки взяв участь у діях героя, пережив його радості й сум” [86:71].

Є.Фльорина зазначала, що “літературний твір, пробуджуючи мисленнєвий процес за допомогою слова, тобто відвернення від безпосереднього чуттєвого сприйняття, водночас забезпечує багатство чуттєвого сприйняття, так необхідного для мислення дитини раннього віку...” [229:282]. Автор зазначала, що “чуттєвий образ”, викликаний художнім твором, полегшує розуміння дітьми ідей, робить їх “конкретними і переконливими”; художній твір викликає певні оцінки, учить абстрагуватись [229:282]. На думку Є.Фльориної, єдність “чуттєвого” і “мисленнєвого” є характерною особливістю сприймання художнього твору. Слухаючи оповідання, казку, дитина дошкільного віку виявляє особливу внутрішню активність, стає немовби співучасником подій, що описуються і сприймаються“ [229:293]. Н.Кирста також висловлює думку, що “сприймання художньої літератури – процес активний, тісно пов’язаний з мисленням, у ході якого дитина вчиться порівнювати, аналізувати, узагальнювати, тобто виконує безліч перцептивних дій, з допомогою яких в її уяві створюється адекватний образ” [100:35].

Важливу роль у сприйманні художніх творів дослідники надають повторності (Н.Карпинська, Є.Фльорина та ін.). Повторність необхідна для закріплення і поглиблення сприймання художнього твору. Не кожен твір засвоюється з першого читання, розповідання, багато чого доходить до свідомості й почуттів дитини лише при повторному читанні. Н.Карпинська підкреслює нестійкість дитячих емоцій і необхідність їх підтримувати та поглиблювати: “...треба вести дітей від емоційного сприймання казки до осмислення її ідейного змісту” [97:63]. Дослідження вчених (Л.Дубовис-Арановської, О.Запорожця, Н.Карпинської, О.Кубасової, О.Никифорової) виявили, що старші дошкільники вже мають такий рівень сприймання художніх творів, в якому простежується розгляд подій і вчинків з авторської позиції. На

думку психологів (Л.Божович, О.Леонт'єв, Г.Люблинська), це відбувається тому, що в цьому віці виникає нова форма самосвідомості дитини. Це певна внутрішня діяльність, що дозволяє дитині зрозуміти явища, які вона безпосередньо не сприймає, поставитися певним чином до подій, в яких вона не бере участі, і це, за словами О.Запорожця, має вирішальне значення для подальшого психічного розвитку дитини [86: 53].

Дослідження вчених (Н.Карпинська, Л.Славіна, Н.Виноградова, Е.Лукіна) свідчать про те, що дітям дошкільного віку доступне сприймання моралі художнього твору. Так, Л.Славіна відзначає, що перша елементарна оцінка моральних якостей і вчинків героїв доступна дітям у переддошкільному і молодшому дошкільному віці, хоча вони дають ще узагальнені, однотипні оцінки “хороший”, “поганий”. Найчастіше моральна оцінка збігається в них з емоційним ставленням до героя [197]. У дітей 4-5 років, за даними Н.Циванюк, починають формуватися моральні поняття “добре”, “погано”, “хороший” як первинні моральні категорії. Діти починають оцінювати вчинки героїв, виходячи із змісту цих моральних понять, аналізують їх взаємовідносини, критично ставляться до негативних вчинків, позитивні ж наслідують [239]. Дослідження Є.Лукіної проблеми сприймання героїчних оповідань свідчать, що діти старшого дошкільного віку здатні зрозуміти внутрішній світ героя, якщо описуються його переживання під час героїчного вчинку [135:67].

Л.Гурович зазначає, що у старшому дошкільному віці дітям доступні не тільки герої з одноплановим “очищеним” характером, але й герої у становленні, їх захоплює внутрішній світ головного персонажа. Учена доводить, що рівень розуміння літературного героя залежить від активної діяльності дітей, яка власне й розкриває зміст поведінки героя. Шляхом перехресної методики автор знайшла найраціональнішу послідовність включення прийомів у процес навчання дітей сприймання, а саме: словесна режисерська гра – переказ від особи героя – усне словесне малювання персонажів художніх творів [65:18].

Як вказує Н.Кирста [100:38], особливості сприймання художнього твору дітьми дошкільного віку залежать від низки умов: жанру літературного твору (оповідання, казка, легенда, вірш), наявності центрального образу, у зв'язку з діями якого ведеться опис, лексики художнього твору, виразності читання, власного досвіду дітей, їхнього соціального положення. На важливість емоційного сприймання літературного твору дітьми вказував і Б.Теплов. Він писав: “З почуття повинно починатися сприймання, через нього воно повинно йти, без нього воно неможливе, але почуттям художнє сприймання не обмежується. Це сприймання спочатку “чуттєве”, а надалі як наслідок “сприймання подумки” і втім дуже глибоко і проникливо “подумки” [211:101]. За Б.Тепловим, сприймання твору можливе лише за умови співпереживання, бо зрозуміти художній твір – означає спочатку відчутти, емоційно пережити його і вже “на цій основі розмірковувати над ним” [211:110].

Погоджуючись, що художнє сприймання є “сприйманням подумки” і характеризуючи розгортання процесу сприймання, П.Якобсон виділяє низку його ступенів, рівнів. Автор визначає, що сприймання творів мистецтва, літератури, поезії, як і загалом сприймання різних предметів оточуючої дійсності, може пройти декілька ступенів – “від поверхового, чисто зовнішнього охоплення обрисів і якостей, що впадають до ока, до розуміння сутності твору, що розкривається в усій його глибині” [251:38].

Л.Панкратова вказує на те, що діти п'яти років починають реагувати на яскраве образне мовлення більш чітко, ніж у попередній групі, розрізняють прозове й поетичне мовлення. У цілому поглиблюється процес сприймання художніх творів і більш диференційовано сприймається художня форма. Діти “помічають епітети, порівняння, звичайно, якщо вихователь звертає їхню увагу на художність мови” [167:136]. Звідси випливає, що сила враження, отриманого дітьми під час слухання літературного твору, залежить від рівня розвитку їхнього естетичного сприймання, тобто від здатності сприймати художню літературу в нерозривній єдності її змісту та художньої форми.

Н.Гавриш пише: “Щоб пізнати, усвідомити ідейно-естетичний зміст твору, а водночас і суть зображених у ньому життєвих явищ, недостатньо лише чуттєвого сприймання образів, картин твору, потрібне їх осмислення, певна літературна обізнаність із найпоширенішими жанрами дитячої художньої літератури та фольклору” [48:15]. Учена зазначає, що, ознайомлюючи дітей з художньою літературою, вихователь має підвести їх до елементарного аналізу літературно-художньої структури твору; навчити розуміти основний його зміст, ознайомити з жанровими композиційними, мовленнєвими особливостями різних творів. Здобуті літературні знання дошкільнята зможуть використовувати під час складання власних розповідей” [48:15].

Отже, сприймання художніх творів – це складна пізнавальна діяльність дітей, що передбачає слухання, уявлення, усвідомлення прослуханого, розуміння. Розуміння викликає в дитини емоційні переживання, співчуття героям літературних творів, стає регулятором поведінки дитини. Навчити дитину сприймати і розуміти художній твір у єдності думки і почуття – це означає виховати в майбутньому талановитого читача. Чим більш глибоким буде сприймання дітьми змісту художнього твору, тим більшим буде його виховний вплив на дитину.

1.3.2. Особливості сприймання дітьми поетичних творів.

У методичному плані цієї проблеми важливим є питання добору поетичних творів, доступних сприйманню дітей дошкільного віку. Л.Компанцева визначає вимоги до добору поетичних творів. За її словами, “інформація, закладена в поетичних рядках, повинна формувати у свідомості маленької дитини яскраві, зримі, конкретні образи, тобто незмінною умовою відбору поетичних творів є зображувальність і виразність художнього образу, оскільки в основі словесного відтворення лежить не тільки відображення образів і ситуацій, але й вираз почуттів дошкільника” [106:8]. Є.Тихєєва ставить такі вимоги до віршів: простота і чіткість ритму; стислість самого вірша і

окремих рядків; простота і ясність змісту; відсутність описового і споглядального моментів при яскраво вираженій дійсності [213:117].

О.Никифорова виділяє три стадії в розвитку сприймання поетичних творів: безпосереднє сприймання (відтворення і переживання образів, провідною є уява), розуміння змісту твору (провідним стає мислення, яке поглиблює емоційне сприймання твору); вплив художнього тексту на особистість слухача [155]. Автор наполягає на тому, що вірші повинні бути сюжетно прості, виражальні засоби доступні розумінню дітей, бо у протилежному випадку в дітей виникають образи, які зовсім не відповідають тексту.

Р.Жуковська визначила умови, що впливають на сприймання дітьми поетичних творів: індивідуальні особливості дітей, зокрема ступінь розвитку їхнього поетичного слуху; систематичне читання віршів, сам зміст твору і його форма; якість художнього виконання поезії дорослим [80:19]. П.Якобсон розглядав особливості сприймання поетичних творів дошкільниками і використання художньої літератури як засобу виховання. Автор підкреслював, що тільки тоді, коли дитина починає розуміти, що картина є картина, казка є казка, вірш є вірш, може йти мова про сприймання творів мистецтва як таких [251:67-68], хоча ж, звичайно, і таке сприймання художнього твору є ще недосконалим, але обов'язковим для його повноцінного формування в подальшому. За словами Є.Жицького, найважливішою умовою емоційного сприймання дошкільниками змісту поезії є спостереження навколишнього світу, попереднє ознайомлення з явищами життя і природи. Потрібно всіма способами активізувати уяву дітей, наголошував учений, формувати вміння сприймати душею найтонші зміни барв і звуків у найближчому оточенні. У такий спосіб вихователь не тільки розвиває пам'ять дітей, але і збагачує знаннями, поповнює дитячий словник новими образними словами [77:39]. Як указує Є.Глинська, якщо є певні труднощі в розумінні душевних переживань, які виражені у віршах, то це передусім обумовлено недостатнім емоційним досвідом дітей [59:6]. Досліджуючи формування уявлення про художній образ у поетичних

творах, Е.Конухова виділяє у структурі художнього образу три основних шари: зміст зображеного – сюжет, загальний світоглядний зміст, що складає мету і смисл художнього твору, основний пафос твору, і ту форму, через яку зміст виражено (сюжетний, ідейний і виразний) [108]. За словами Л.Компанцевої, конкретна образність досягається влучністю опису різних зовнішніх ознак образу, узагальненням найбільш характерних з них, які може помітити дитина, наявністю у творі таких художніх засобів, як епітети, порівняння, метафори, персоніфікації, повтори, що збагачує їхнє мовлення. Авторка відзначає, що “художні образи, що містяться в тому чи іншому вірші, повинні спонукати дітей не тільки до запам’ятовування його змісту, а й до відтворення в малюнках вражень від вірша” [106:9].

У ході сприймання пізнавальний акт неминуче взаємозв’язаний з емоційними процесами переживання художніх образів, різноманітними чуттєвими реакціями. Сприймання поетичного твору залежить від того, наскільки він є цікавим для дітей. Ми дотримуємось думки О.Смирнова про те, що “чим більший інтерес до побаченого, чим емоційніший зміст сприйнятого, тим міцніше збереження його в пам’яті. Автор вказує на те, що інтерес – один з найбільш могутніх стимулів уваги. Досліджуючи особливості запам’ятовування дошкільниками віршів, О.Смирнов відзначав, що “цікаве приваблює увагу само по собі, не вимагає від дитини майже ніяких вольових зусиль. Увага ж – основна передумова чіткості сприймання, а отже, і кращого запам’ятовування віршів” [200:206].

Основою повноцінного сприймання й розуміння лірики С.Жупанин вважає асоціативність, що має виражальне значення у створенні системи взаємодії “твір - той, хто сприймає, об’єкт – суб’єкт”. За асоціаціями дитина приходять до сприймання і розуміння лірики [82:41]. Адекватність авторських і читацьких асоціацій залежить від знань, досвіду дітей, здатності уявити, установлювати зв’язки між поетичними образами і дійсністю, фантазувати, що формуються в результаті цілеспрямованого педагогічного керівництва. Автор визначив і докладно описав ефективні шляхи виховання естетичного

сприймання образу предмета в поетичній ліриці [82:79]: організованість, створення системи “лаштування”, розвиток уяви, формування поетичного слуху, формування естетичної оцінки, активної творчої думки слухачів.

Особливості сприймання дітьми художньої форми віршів досліджував Є.Жицький. Учений вказує, що успіх єдиного процесу навчання і виховання залежить від умілого розкриття художньої образності. Уміння відтворювати знайомий образ, малювати його у своїй уяві - вирішальний фактор засвоєння вірша, поетичної мови твору. Автор наголошує, що дітей необхідно привчати бачити красиве не тільки у змісті поезії, але й у художній формі. Увага до образних слів вірша заохочує дошкільників самим вживати такі слова і вирази у своєму мовленні [77:40].

С.Жупанин вивчав особливості сприймання образно-емоційного змісту пейзажної лірики молодшими школярами. Він указував, що “інверсійність поетичної мови, економність, стислість зображення, метафорична значущість, колористичні епітети, порівняння – все це позначається на характеристиці сприймання” [82:59]. Ученим експериментально доведено залежність цілісного сприймання й розуміння тексту від правильності аналізу таких його структурних компонентів, як метафори, епітети, порівняння. Він описує методичні прийоми, які радить використовувати в роботі з цими виражальними засобами [82].

Своєрідність пейзажної лірики, деякі особливості її сприймання розкрито в роботах В.Лейбсона. Він зазначає, що сприймання пейзажних віршів дітьми дошкільного віку створює певні труднощі, бо в них немає “фабули” – найбільш надійної гарантії від неуважності. За В.Лейбсоном, головним критерієм добору вірша є доступність. Той, хто пише для дітей, наголошує автор, - повинен володіти талантом “денного висвітлювання” – вмінням показувати життя в його реальних звичних проявах, красивими і відомими словами” [124:68]. Заслуговує на увагу й розроблені технічні прийоми “вживання в літературний твір”. Найбільш ефективним є опис реального змісту, що міститься у слові, синонімічні й антонімічні заміни, складання фразеологізмів. Дослідник

дотримується позиції, що неабияке значення для повноцінного сприймання віршованих творів має добре розвинутий поетичний слух. Щоб його розвинути, слід вдаватися до виразного читання вдало дібраних віршованих форм. З такою думкою погоджується і Хоанх Тхі Хоа Бінь, яка стверджує, що початкове значення у сприйманні поетичного твору має старанність і виразність його подачі. Це підтверджується, за її словами, тим, що “діти запам’ятовують різного роду деталі, образи і навіть нерідко можуть цитувати напам’ять абзаци з вірша чи прози” [233:63].

С.Бухвостова зазначає, що заняття із заучування віршів обіймають два взаємопов’язаних процеси: сприймання поетичного твору і його відтворення [30:13]. Від рівня сприймання, вважає автор, залежить якість відтворення тексту, оскільки діти здатні передати тільки ті думки, які вони зрозуміли, виразити ті почуття, які вони пережили. Відповідно, чим глибше й емоційніше дошкільники сприймають літературний твір, тим усвідомленіше вони зможуть прочитати його напам’ять. Іноді, зауважує С.Бухвостова, у поетичних текстах зустрічаються слова і мовні звороти, що незрозумілі дітям. Це перешкоджає розумінню вірша і його відтворенню. Такі слова й вирази дослідниця рекомендує розкривати в наочних ігрових діях, шляхом показу іграшок, предметів та ілюстрацій [30:14].

А.Полозова також вказувала на те, що дітям старшого дошкільного віку доступне сприймання не тільки змісту поетичного твору, але і його форми, тобто змісту тих виражальних засобів, за допомогою яких передається зміст. Вона пропонує проводити роботу із засвоєння дітьми виражальних засобів на спеціальних заняттях та в активній самостійній словесній творчості дітей шляхом складання художніх характеристик тих чи інших явищ природи [172:20].

У дослідженнях С.Крегжде визначено особливості сприймання дітьми образного й виразного боків віршів. Автор вважає, що діти здебільшого не помічають виражальні засоби, якщо перед ними не ставиться завдання їх виділити [115:136]. Настанова на усвідомлення змінює характер сприймання

емоційності й виразності вірша. Дослідник також підкреслює, що для сприймання поезії мають значення індивідуальні особливості дітей, пов'язані із співвідношенням першої і другої сигнальних систем [1145:136]. У дітей, які, за І.Павловим, повинні бути віднесені до художнього типу, тобто в дітей з перевагою першої сигнальної системи, здебільшого спостерігається позитивне ставлення до поезії, вони швидко схоплюють музичний бік вірша, у них більш яскраві й емоційні переживання, ніж у дітей з перевагою другої сигнальної системи.

Б.Теплов, розглядаючи психологічні засади художнього сприймання, зокрема поезії, увів у науковий обіг поняття “поетичний слух”, під яким учений розуміє здатність “слухання” і відтворення інтонацій, здатність до емоційного переживання поетичних образів, уміння їх оцінювати. Він уважав, що здатність “слухання” необхідно розвивати й виховувати в дітей, як і вміння “бачити” прекрасне [211].

За даними дослідження С.Жупанина, не всі діти вміють слухати, не всі відчують красу поетичного слова. Тому слід з раннього віку, наголошує С.Жупанин, розвивати в дітей поетичний слух, читати їм вірші, збагачувати уяву звуковими образами рідної мови. Поетичний слух, за визначенням ученого, “це чутливість до ритму, рими, до милозвучності слів і фраз, інтонації, це сприйнятливості поезії, уміння насолоджуватися її образами” [82:25]. С.Жупанин дійшов висновку, що добре розвинений поетичний слух виступає основою для вдосконалення сприймання доквілля, а краса поезії, її чудові образи стають невід’ємною частиною духовного світу дитини дошкільного віку [82].

На думку О.Ушакової, фактором, що поєднує сприймання поетичних творів із власним мовленням дітей, є добре розвинений поетичний слух. Це поняття авторка характеризує як “здатність відчувати виразні засоби художнього мовлення і певною мірою усвідомлювати їх. Сюди ж належить здатність до розрізнення жанрів, розуміння їх особливостей, уміння усвідомлювати зв’язок компонентів художньої форми із змістом поетичного

твору” [221:243]. Поетичний слух, за О.Ушаковою, охоплює усвідомлення засобів художньої виразності і чуття поетичного мовлення, тобто здатність сприймати художнє слово і вміння використовувати його у власній мовленнєвій діяльності [221:140]. Учена підкреслює, що чуття поетичного мовлення розвивається за допомогою практичних вправ у процесі виконання творчих завдань, таких, як придумування порівнянь та епітетів, підбір антонімів і синонімів, розробка ритму та рими поетичного мовлення [221:141]. О.Ушакова дійшла висновку, що розвиток поетичного слуху є важливим фактором формування словесної творчості. Однак сам по собі розвиток поетичного слуху не призводить до творчості, яка може бути розвинена тільки на основі спеціальної роботи, спрямованої на створення умов для творчих проявів дітей [221:243]. Д.Николенко визначає поетичний слух як “сприйнятливність до звучання художнього слова, чутливість до ритму, рими, інтонаційних відтінків, особливостей організації слів у вірші” [156:8].

На нашу думку, поетичний слух – це здатність до всебічного раціонального й емоційного відчуття, розуміння, сприймання і відтворення змісту, художньої форми, виразних мовних та інтонаційних засобів поетичної мови художнього твору.

У дошкільному закладі використовуються різноманітні види поетичних творів. Н.Гавриш рекомендує активно використовувати в дошкільному закладі заняття з використанням жартівливих віршів, що “сприяють розвитку здатності дошкільників розуміти гумор” [53:56]. Звернемося до особливостей сприймання дітьми гумористичних творів.

1.3.3. Особливості сприймання гумористичних творів дітьми дошкільного віку.

У системі людських почуттів важливе місце відводиться гумору. Особливості сприймання дітьми гумору досліджували вчені в таких напрямках: психофізіологічні механізми гумору (Ю.Борев, П.Блонський, Ф.Лимантов, О.Лук, А.Маслоу, С.Меткалф, А.Петровський, В.Пропп, С.Рубінштейн,

Р.Садикова, Р.Фелібл, З.Фрейд), виховання почуття гумору в дошкільників (Н.Гавриш, І.Дементьєва, М.Коніна, Е.Короткова, Н.Менчинська, В.Мухіна, Д.Ніколенко, О.Попова, Т.Рєпіна, Р.Садикова, М.Сагарда, Н.Самсонюк, Н.Старовойтенко, Є.Фльорина), сприймання гумору в художніх творах (Н.Ваганова, Н.Гавриш, Л.Гайцохі, І.Дементьєва, Є.Фльорина). Педагогами досліджено мотиви комічного в дітей різного віку (Н.Менчинська, В.Мухіна, Д.Ніколенко), залежність сприймання комічного від ставлення до дійових осіб казок, гумористичних картинок, співвідношення рівнів сприймання дітьми комічного і рівнів їхнього розумового розвитку (О.Лук, Д.Родарі), механізм розуміння комічних протиріч у комічних деталях і ситуаціях, залежність сприймання комічного від ступеня сформованості уявлень дітей про норми поведінки (О.Попова).

Учені зазначають, що, безумовно, діти досить рано виявляють здатність помічати смішне, кумедне в окремих ситуаціях, словах та вчинках людей, у поведінці тварин. Водночас можна зустріти і таких дітей, в яких почуття гумору виявляється тільки подекуди та неадекватно і це накладає свій відбиток на загальне світосприймання та поведінку дитини. Якісні характеристики здатності помічати гумористичне залежать від тих умов життя, які впливають на формування особистості дитини, моральних, естетичних та інших оцінок дійсності.

О.Лук досліджував феномен дотепності та час появи в дітей почуття гумору і здатності помічати смішне, кумедне. Автор зазначає, що на певній стадії розвитку свідомості дитина може уявити себе на місці іншого, силою уяви “перенести” чужу біль на себе. Саме в цей період у дитини можуть формуватися такі емоції, як співчуття та жалість. Дитина також може виконати і протилежну, більш складну операцію – уявити себе саму в цій ситуації. Означена здатність слугує однією з передумов формування почуття гумору, почуття, яке дозволяє віднайти смішне в собі самому. О.Лук наводить результати опитування вихователів дошкільних закладів, які переконані, що

почуття гумору та співчуття іншим людям розвивається паралельно, їх розвиток започатковується на третьому, четвертому роках життя [133].

Н.Гавриш зазначає, що “почуття гумору є однією з найважливіших характерних особливостей українського менталітету. У народному гуморі виявляється та величезна і свіжа, невичерпна сила, яка дає право дивитись і на дрібне, і на велике певною мірою згори вниз, пом’якшувати ненависть презирством, захоплення - іронією, горе – надією” [53:74]. Учена зазначає, що слухання та читання поем, віршів, казок жартівливого змісту, байок, усмішок і анекдотів, пародій та розповідей позитивно впливає на емоційну сферу дитини, сприяє вихованню добрих почуттів, запобігає виникненню негативних звичок [53]. Н.Гавриш визначила послідовність роботи з формування почуття гумору в дітей дошкільного віку. Автор пише: “Спочатку вихователь допомагає дітям навчитися розуміти смішне, показує на власному прикладі, як можна реагувати на смішне. Поступово педагог підводить дітей до свідомого елементарного аналізу засобів створення смішного, заохочує пожартувати, вчить застосовувати жарт у складних ситуаціях буття як один з найоптимальніших способів реагування на проблему” [53:74-75].

Н.Гавриш та С.Курінна, досліджуючи формування почуття гумору в дошкільників під час сприймання художньої літератури, зазначали, що почуття гумору – одне з дивовижних проявів людської природи, який безумовно пов’язаний з душевним здоров’ям, здатністю протистояти труднощам і негараздам [45]. Н.Гавриш зазначає, що дошкільники здатні сприймати та “продукувати” такі види комічного, як гумор, іронія, усмішка. Дошкільникам легше сприймати комічне в гумористичному прояві, ніж в іронічному. Проте досвід, як зазначають Н.Гавриш і С.Курінна, показує, що діти здатні розуміти іронію під час спілкування з дорослими або сприймаючи художнє слово [45:20]. Учені зазначають, що до найдоступніших дітям видів гумористичної творчості належать українські народні та літературні казки й приказки, прислів’я, загадки, байки, жарти, усмішки, гуморески. Жартівливі вірші, вірші-роздуми допомагають розвивати виразність, точність, влучність мовлення дітей, а також

сприяють формуванню поетичного смаку, виховують інтерес до краси українського художнього слова. Художньо-образна поетична форма цих віршів спонукає дитину до усвідомлення інтелектуального, логічного завдання через осмислення значення мовних образів. Але завдяки жартівливій, цікавій ситуації діти сприймають їх залюбки, весело [45].

Н.Гавриш також зазначає, що “особливості розуміння дітьми смішного та прояву почуття гумору не можливі без участі мовлення. Отже, завдання виховання почуття гумору в дошкільному віці обов’язково включає мовленнєвий компонент” [53:74]. Учена вказує, що важливо застосовувати в роботі з дошкільниками різноманітні твори сміхової літератури – жарти, анекдоти, дотепні казки, жартівливі казки, вірші-жарти, образні прислів’я та приказки [53:74].

За словами Т.Рєпіної [184], у дошкільному віці нехай ще в елементарній формі, але вже спостерігаються прояви почуття гумору. Виражається воно в жартах, кумедних гримасах, позах, у задоволенні від вдалої смішинки, у прізвиськах, лічилках. Старші дошкільники виявляють почуття гумору в значно складніших ситуаціях, наприклад, у такій поведінці, яка не відповідає ustalеним нормам. Розвинути в дітях уміння бачити й чути смішне, здатність жартувати й відповідати на жарт жартом, посміятися самому і розсмішити інших, виховати в них таку дорогоцінну якість, яка, коли вони підростуть, збільшить їхній опір будь-якому несприятливому середовищу й піднесе високо над дрібничками життя - завдання першочергове [184].

Д.Ніколенко, досліджуючи генезис почуття комічного, вказує, що дошкільники, особливо старші, не тільки сміються над комічним, виявленим дорослим, але й самі намагаються створити комічну ситуацію, і це надзвичайно важливо, оскільки почуття комічного пов’язане з моральним та інтелектуальним розвитком дитини [157].

Н.Ваганова, досліджуючи процес розуміння старшими дошкільниками гумористичних малюнків, визначила, що “смішне” діти вбачають у певній невідповідності того, що зображене, з тим, що “повинно бути”, що “правильно”.

Дослідниця встановила, що гумор дітей старшого дошкільного віку “більш за все пов’язаний з гіперболізацією об’єктів, експресивністю рухів, парадоксами в комбінуванні окремих компонентів, на які спрямована увага дітей” [31:14].

О.Попова, вивчаючи особливості сприймання дітьми комічного, дійшла висновків, що механізм сприймання комічних ситуацій полягає у виділенні і співставленні частин протиріч. Причому першою виділяється друга частина протиріччя. Учена зазначає, що “сприймання дітьми комічного залежить від таких умов: характеру експериментального матеріалу, ставлення до героя, вікових особливостей дітей” [175:66]. О.Попова встановила залежність сприймання комічного від ступеня сформованості уявлень у дітей про норми поведінки [174]. У ході дослідження вчена помітила, що в роботі з гумористичним матеріалом діти відчують труднощі у виявленні подвійної характеристики персонажів, однак вони швидко її схоплюють, якщо експериментатор, порівнюючи сатиричні і гумористичні персонажі, вживає знайомі дітям визначення – поганий (сатиричний) і хороший (гумористичний). О.Попова зазначає, що ставлення дітей до гумористичних і сатиричних героїв неоднозначне. Придумуючи розповіді про гумористичного (хорошого) персонажа (наприклад, Карлсона), діти пом’якшують його недоліки, а злого Бармалея намагаються “покарати”, “пригощаючи” його обгорткою замість цукерки [174:41].

Автор учила дошкільників здатності конструювати іронічні імпровізації. У цьому процесі вчена визначила певні етапи. Перший – враховується оцінка протилежного характеру: діти малюють знайомих героїв і дають їм оцінку, що суперечить дійсності (веселого Петрушку називає сумним). Другий – враховуються дві ознаки іронічної імпровізації: дійові особи наділяються негативними якостями, автор ставиться до них з осудом і виражає його через ствердження протилежного, але створюються конструкції типу глузливих ситуацій. Третій – враховуються вище описані ознаки іронії і зображуються комічні деталі. Четвертий – враховуються всі ознаки іронічної імпровізації і створюються історії з сюжетом, що розвивається, і потім завершується

іронічною сценою поведінки комічних героїв [174:41-42]. Аналіз іронічних імпровізацій дозволив дослідниці виділити декілька груп у залежності від співвідношення в них репродуктивних і творчих елементів. Перша група імпровізацій повністю побудована на репродукції. Друга носить частково репродуктивний характер. Третя - включає оригінальні комічні конструкції з комічними деталями і ситуаціями [174:42]. За її даними, діти можуть правильно дібрати малюнок до змісту пісні, але утруднюються пояснити, чому вони зробили саме так, або здатні прокоментувати смішну історію, але не можуть пояснити її комічний смисл. Діти не завжди можуть класифікувати вираз емоційно-експресивного стану зображених на картинці персонажів, наприклад, вираз пихатості та хвалькуватості хлопчика, зображеного на серії картинок. Щоб зрозуміти це, потрібне додаткове уточнення з боку дорослого [174:43].

Дітям давалися завдання створити власні комічні ситуації. Ці ситуації створювалися дітьми з відповідними деталями: невідповідність за кольором; невідповідність за величиною; анімізм (наприклад, ялинка сама прикрасилась, але не іграшками, а чоботами); незвичне розміщення предмета; нісенітності у формі об'єкта. У смішних історіях, придуманих дітьми, учена помітила використання таких комічних протиріч: невідповідність мети способу її досягнення; невідповідність мети результату; невідповідність форми змісту; невідповідність передбачуваного дійсності [174:44].

Досліджуючи розвиток творчої активності на матеріалі гумористичних творів, автор дійшла висновків, що діти дошкільного віку можуть самостійно створювати комічні деталі, перевертні і за умови спеціального навчання - ситуації з елементами гумору, сатири й іронії. Дошкільники швидше навчаються конструювання сатиричних, ніж гумористичних імпровізацій, оскільки в останніх персонажі повинні бути наділені і негативними, і позитивними якостями, тоді як сатиричні герої характеризуються тільки негативно; створюючи комічні ситуації, діти змінюють місце, час і обставини дії знайомих літературних творів, замінюють персонажів, підкреслюють ступінь невідповідності їхніх вчинків загальноприйнятій нормі. Формуванню творчої

діяльності сприяють завдання, що вправляють дітей в операціях аглютинації, класифікації, складання серій на матеріалі музичних творів, використання епітетів для характеристики персонажів, а також звернення уваги дітей на протиріччя в характеристиках гумористичних героїв і підтекст іронічних реплік; при моделюванні комічних конструкцій діти демонструють помилкове сприймання комічного, невеликий об'єм пам'яті й уваги, конкретність мислення, а також відсутність уявлень про механізми побудови гумористичних, сатиричних та іронічних ситуацій [174:45].

Р.Садикова встановила залежність сприймання комічного від ставлення до дійових осіб поетичного твору, співвідношення рівнів сприймання дітьми комічного і рівнем їхнього розумового розвитку [193]. Р.Жуковська підкреслювала, що дошкільникам потрібен гумор веселий, але не перешаржований, гумор, який підкреслює доступний сприйманню дитини емоційний стан персонажів [79]. Л.Гайцохі досліджувала особливості сприймання дошкільниками гумору у веселих примовках, народних пісеньках і дійшла висновку про доступність розуміння дітьми гумору в цих творах та яскраву емоційну реакцію на них [54].

Учені дають рекомендації щодо використання в роботі з дошкільниками гумористичних художніх творів та картин. Так, І.Дементьева вважає, що для послідовного засвоєння дошкільниками комічних невідповідностей добре включати в педагогічний процес літературні твори ігрового характеру [67]. Е.Короткова доводить, що розповіді дітей за картинками жартівливого змісту поглиблюють почуття гумору, дозволяють їм зрозуміти комедійність образів, їхніх дій, поз, міміки, жестів [110]. У роботі з дітьми доцільно використовувати, як довели Н.Самсонюк та М.Сагарда [195], казки, оповідання, байки, в яких тварини зображуються в неприродних умовах і станах; головні персонажі не знають простих істин; гіперболізуються негативні риси характеру казкових героїв; предмети оживлюються, їм приписуються невластиві якості; розкриваються винахідливість, допитливість, жартівливість дійових осіб. Насмішити дітей, навчити їх помічати кумедне в діях, поведінці і взаєминах

людей можна і за допомогою картинки-плутанини; картинки із зображенням предметів, використуваних не за призначенням; серій картинок, що об'єднані одним сюжетом і дають змогу простежити комічне в його розвитку, оскільки в кожному сюжеті бере участь той самий образ.

Отже, аналіз наукового фонду засвідчив, що сприймання дітьми дошкільного віку художніх творів, у тому числі й поетичних, є активним процесом. Протягом дошкільного віку таке сприймання поглиблюється і вдосконалюється в напрямку розвитку естетичного сприймання літературного твору в єдності його змісту і форми. Образність мовлення як ознака культури мовлення розвивається, поряд з іншими факторами, під впливом художньої мови прозових і поетичних творів, зокрема гумористичного характеру.

1.4. Характеристика поетичних творів гумористичного спрямування

1.4.1. Сутність і характеристика гумору.

Проблему гумору досліджували ряд учених (Ю.Борев, П.Блонський, Ф.Лимантов, О.Лук, А.Маслоу, С.Меткалф, А.Петровський, В.Пропп, С.Рубінштейн, Р.Фелібл, З.Фрейд). З'ясуємо насамперед дефініцію “гумор”. Звернемося до психологічного визначення гумору. У словнику-довіднику з вікової та педагогічної психології гумор визначається як “властивість ставлення (настанов) індивіда до світу і до самого себе, засноване на досвіді переживання та оптимістичного осмислення діалектичних протиріч навколишньої дійсності і власного психічного життя” [198:126]; “це свідоцтво цілісності і впорядкованості особистості як системи відношень, показник психічної і соціальної зрілості людини” [198:127]; “у мистецтві: зображення чого-небудь у смішному, комічному вигляді” (С.Ожегов) [162:911]. Визначено функціональну характеристику гумору: “у практиці повсякденного спілкування гумор дозволяє конструктивно вирішувати конфлікти, дружлюбно критикувати недоліки, відділяти дрібні людські слабкості від явищ, чужих нормативній поведінці, прийнятій у тому чи іншому суспільному устрої” [198:127]. Почуття гумору у

словникових джерелах визначається як “здатність людини підмічати в явищах їх комічні прояви, емоційно на них відгукуватись. Почуття гумору нерозривно пов’язано з умінням суб’єкта знаходити, виявляти протиріччя в докільлі, наприклад, помічати, а подекуди й утрирувати протилежність позитивних і негативних рис людини, удавану значущість кого-небудь і поведінки, що їй не відповідає” [113:443].

В.Неверов визначає комічне як “смішне в житті і мистецтві”. Учений виділяє такі різновиди комічного: гумор, іронія, сарказм, сатира [153:59]. О.Лук визначає гумор як “здатність пожартувати, подивитися на те, що відбувається, з несподіваної точки зору; побачити абсурдність ситуації, що лякає; ставитися до себе водночас і серйозно, і несерйозно, посміятися над собою; спроможність людини розіграти комедію, утримувати контроль над ситуацією; безболісно переживати зміни, протистояти критичним ситуаціям; зберігати бадьорий оптимістичний настрій у стресових ситуаціях” [133]. Гумор, за визначенням Н.Гавриш і С. Курінної, є “співчутливе і доброзичливе зображення комічного, що поєднує кепкування та незле, хоча й не беззубе, глузування. Він допомагає розкрити добрі людські якості, які зовні наче й не виявляються. Гумор допомагає побачити позитивне навіть у недоліках”. Іронія, за визначенням учених, це той самий сміх, але прихований за зовні стриманою, нейтральною формою. В іронії завжди подвійний зміст, бо смішне розкривається під маскою серйозного [45:20-21].

Психологи ще не дійшли одностайної думки, до яких із трьох почуттів (інтелектуальних, моральних чи естетичних) слід відносити почуття гумору. В.Богословський стверджує його приналежність до інтелектуальної сфери, оскільки в умінні розуміти гумор відтворюється ставлення людини до пізнаного. Інші (А.Петровський, О.Лук, Ю.Борев, В.Пропп) гумор відносять до специфічних естетичних почуттів, в основі яких лежить здібність особистості помічати в різних явищах їхні комічні боки, емоційно відгукуватися на них. Однак А.Петровський підкреслює, що почуття гумору може вважатись як інтелектуальним, так і моральним та естетичним почуттям. В.Пропп гумор

розуміє як здібність сприймати і створювати комічне, як такий душевний стан, в якому в наших ставленнях до людей ми крізь зовнішні прояви невеличких недоліків вгадуємо позитивну внутрішню сутність [179].

С.Рубінштейн вказував, що почуття комічного виникає в результаті раптово виявленої невідповідності між вдовою значущістю дієвої особи і незначущістю, незграбністю, взагалі безглуздістю її поведінки, між поведінкою, розрахованою на більш чи менш значущу ситуацію, і дріб'язковим характером ситуації, в якій вона здійснюється. Учений зазначає, що комічним, смішним здається те, що виступає спершу з виглядом переваги і потім виявляє свою неспроможність. Невідповідність чи безглуздість, що зазвичай містяться в комічному, самі по собі ще не створюють такого враження. Для виникнення почуття комічного необхідне викриття безпідставної претензії, що відбувається на очах у людини [186:576-577]. Почуття комічного, таким чином, передбачає, за С.Рубінштейном, розуміння невідповідності. Але подекуди, як зазначає вчений, якщо йдеться про невідповідність поведінки в будь-якій більш чи менш повсякденній побутовій ситуації, усвідомлення цієї невідповідності відбувається легко, доступно і тому дуже рано спостерігається в дітей [186:577].

Значно складніші, ніж почуття комічного, на думку С.Рубінштейна, власне гумор та іронія. Учений зазначає, що гумор передбачає, що за смішними недоліками, які викликають сміх, відчувається щось позитивне, привабливе. У гуморі сміх поєднується із симпатією до того, на кого він спрямовується. З гумором ставляться до смішних, маленьких слабкостей або не дуже суттєвих чи у всякому випадку необразливих недоліків, коли відчувається, що за ними сховані реальні достоїнства. Відтак, почуття гумору за С.Рубінштейном, передбачає наявність в одному явищі чи особі і негативних, і позитивних рис [186:577]. С.Рубінштейн зазначає, що “чистий гумор” (за термінологією автора) означає реалістичне прийняття світу з усіма його слабкостями й недоліками, яких не позбавлене в реальній дійсності навіть найкраще, але і з усім тим цінним, що за цими недоліками і слабкостями ховається. Чистий гумор ставиться до світу, як до улюбленої істоти, над смішними проявами і милими

маленькими слабкостями якої приємно посміятись, щоб відчутти особливо гостро її беззаперечні достоїнства [186 :577].

Почуття гумору є однією з найважливіших особливостей психіки, що характеризують тип особистості. Судити про наявність чи відсутність почуття гумору в дітей можна по тому, як вони розуміють доступні їхньому віку жарти, анекдоти, комікси, чи уловлюють комізм ситуації, чи здатні сміятися не тільки над іншими, але й тоді, коли самі стають об'єктом жарту. Відсутність чи недостатній прояв почуття гумору засвідчує як низький рівень емоційності, так і недостатній інтелектуальний розвиток. У поясненні психічної природи сміху слід виходити з того, що комічне не є результатом однієї якоїсь причини, адже є багато причин, які викликають сміх.

К.Юнг зазначає, що як і будь-яке душевне обдарування (психічна властивість), почуття гумору має свою нейрофізіологічну основу – процеси збудження і гальмування в мозку, мозаїку їхнього руху і взаємних переходів [249]. Р.Садикова відзначає, що почуття комічного є продуктом діяльності кори великих півкуль головного мозку, що впливає на всі внутрішні органи, на всі частини тіла, тобто почуття гумору спочатку виникає в корі великих півкуль головного мозку, надалі розповсюджується на підкоркові центри, які вводять у дію вегетативну нервову систему. Сміх завжди супроводжується посмішкою та блиском очей (мімічними змінами), випрямленням фігури (пантомімічними змінами), прискоренням темпу мовлення, зміною емоційного забарвлення голосу [193].

Дослідники різних наукових напрямів по-своєму бачили проблему сміху. Так, представник культурологічного напрямку М.Бахтін підкреслював, що гумор є своєрідним протиставленням офіційної серйозності в культурі [11]. Дослідник Н.Хренов уважав, що сміх стверджує почуття дистанції по відношенню до певної впорядкованості життя, що підкреслюється інститутами влади [235]. Представник психоаналізу К.Юнг [249] убачав корні сміху в міфі.

О.Лук увів у науковий обіг поняття “почуття комічного”, поділяючи його на “почуття гумору” і “дотепність” [133]. Автор розглядає їх як різні психічні

якості. Почуття гумору – це прагнення до пошуку смішного в оточенні. Дотепність – це здатність виявити закономірності і зв'язки там, де на перший погляд вони відсутні. Дотепність створює дотеп – це активний мисленнєвий процес. Міркуючи про співвідношення почуття гумору і дотепності, О.Лук писав, що почуття гумору більше пов'язане з емоційним компонентом психіки, а дотепність – з інтелектуальною сферою [133]. Американські вчені С.Меткалф і Р.Фелібл, створюючи свій варіант “науки про гумор”, не зупиняються на тонкощах у розрізненні термінів “дотепність” і “почуття гумору”. Однак і вони інтуїтивно намітили відгалуження, уводячи терміни “гумороптика” – “бачити смішне” (почуття гумору) і “гуморотика” – “робити смішне” – (дотепність) [147]. Уточнюючи ці відмінності, можна сказати, що почуття гумору – це вміння сміятись, а дотепність – це вміння жартувати.

Т.Іванова зазначає, що були проведені експерименти, в яких приємні почуття збуджувались у людини електричним подразненням ділянок проміжного мозку, що умовно називається “центром приємного”. Однак у житті подразнення цього центру інші. І серед них дуже важливе місце займають психічні процеси, що відбуваються в корі головного мозку людини. Найбільшу радість і задоволення викликають розумові процеси, збуджуючи “центр приємного”, тільки тут збудження не пряме, а опосередковане довгим ланцюгом умовних рефлексів. Звичайний зовнішній прояв задоволення – посмішка й сміх – виражені при цьому слабше, ніж при задоволенні органічних потреб. Однак для окремих форм розумової діяльності посмішка і сміх слугують найприроднішим супутником. До таких форм психічної діяльності належать дотепність і почуття гумору [93]. Здатність до пошуку і сприймання смішного без сумніву служить одним з особистісних показників. А.Маслоу включав почуття гумору до списку рис самоактуалізованої особистості [142]. Слід зазначити, що здатність виявляти алогізми і безглуздості в оточуючому викликає задоволення і допомагає орієнтуватись у світі. Але людина робить і наступний крок самовідображення: їй приємно усвідомлювати свою здатність до виявлення помилок і безглуздостей (особливо демонстративно це

проявляється в дітей). Так створюється одна з передумов формування почуття гумору – смак, бажання, націленість (“настанова”) на пошук безглузлого і смішного в повсякденному оточенні.

Слід розкласти почуття гумору на елементи і виявити його структуру, щоб зрозуміти, яким чином воно забезпечує душевний комфорт у важкій ситуації. Спочатку необхідна інтелектуальна оцінка подій і “відчуженість”, що дозволяє поглянути на себе збоку, ухопити смішний бік ситуації і відшукати смішне в собі самому. Лише після цього відбувається зміщення “емоційної рівнодіючої” в позитивний бік. Якщо людина до того ж дотепна, то в цій несприятливій для неї обстановці вона може створити словесну дотепність. Почуття гумору і дотепність у такому випадку видаються злитим процесом.

Як обов’язкова ознака гумору визнається поєднання двох (чи більше) несумісних підходів до розгляду будь-чого. Щоб дещо здавалося смішним, якісь його незвичні, що не узгоджуються між собою, чи ексцентричні риси, повинні бути мисленнево зближені і співставленні. Зазвичай “гумор” асоціюється в більшості людей із “сатирою”. І майже ніколи не доводилося зустрічати поряд слова “почуття гумору” і “почуття співчуття”. Хоча і тут є дещо спільне. Щоб вловити це спільне, слід прослідкувати за розвитком свідомості дитини дошкільного віку. На певному ступені розвитку вона здатна уявити себе на місці іншого, і силою уяви “перенести” чужий біль на себе. Але дитина здатна здійснити і зворотну операцію, більш складну – уявити себе збоку, чужими очима побачити себе і свої вчинки. Ця здатність і є базою для формування почуття гумору, що дозволяє відшукати смішне в собі самому. Але ця здатність не завжди реалізується у процесі виховання. Отже, психологічні передумови формування почуття гумору і почуття співчуття є дуже близькими [133].

Т.Іванова визначає, що існують сім технічних прийомів розвитку почуття гумору. Опишемо їх.

- Нісенітниця, безглуздість. Це найпростіший прийом. Щоб створити комічний ефект (комічну дотепність), не потрібно довго думати, можна сказати

будь-яку нісенітницю чи зробити будь-який неповороткий рух. Саме на цьому побудована комедія положень.

- Повторення – простий прийом, доступний абсолютно всім.
- Перебільшення (применшення) - прийом, заснований на техніці шаржування – свідомому спотворенні розмірів, якостей, характеристик предмета, явища чи особистості.
- Багатозначне тлумачення. Цей прийом започатковує перелік “складних” прийомів дотепності. Щоб багатозначно витлумачити одне й те саме, потрібно, по-перше, знати багато різних версій, визначень, значень, властивостей; по-друге, уміти їх бачити в одному і тому самому предметі чи явищі; по-третє, уміти ефективно подати те нове, що не видається очевидним.
- Протиріччя, контраст – непростий прийом, що вимагає наявності “духу протиріччя”. Це особливий різновид критичного мислення або гумористичний “брейнстормінг” (прийом знаходження єдино правильного рішення шляхом критичного аналізу всіх можливих варіантів).
- Доведення до абсурду – “найгумористичніший” або дотепний прийом. Доведення до абсурду є завжди смішним, якщо не є трагічним. Цей прийом вважається дуже складним.
- Мистецтво словотворення – прийом інтелектуального гумору. Воно передбачає зліт гумористичної думки, вищу форму гумористичної оригінальності (креативності). Це створення дотепних словосполучень, скорочень, різного роду каламбурів, метафор [93].

Звернемося до величезного виховного потенціалу гумору, до важливості формування так званих мажорних здібностей, які допомагають активізувати навчальний процес, будь-який вид роботи і відпочинку, попередити чи безболісно ліквідувати складний конфлікт, зняти напруження. О.Чебикін відносить гумор до методів оперативного коригування несприятливих емоцій учнів [240]. Таку силу впливу має художнє слово гумористичного характеру. Відтак, гумор – це і літературознавчий термін. Значущість для мистецтва і літератури сміху і всього з ним пов’язаного важко переоцінити. В.Халізов

зазначав, що “сміх як межа свідомості і поведінки людини, по-перше, є вираженням життєрадісності, душевної веселості, життєвих сил і енергії і при цьому – невід’ємною ланкою доброзичливого спілкування. І по-друге, сміх – це форма неприйняття і засудження людьми того, що їх оточує, глузування над чимось, безпосередньо-емоційне осягнення певних протиріч, нерідко пов’язане з відчуженням людини від того, що нею сприймається. Цим боком сміх пов’язаний з комічним (від давн.–грецьк. “комос” – сільське свято) [231:95]. Літературознавчі словникові джерела подають таке визначення: гумору (від лат. *Humor* – волога, рідина) – різновид комічного, відображеного в життєвих ситуаціях і людських характерах [130:176]. У цьому ж джерелі визначено і функцію гумору в художньому творі: “добродушний гумор піддає осміянню здебільшого часткові недоліки загалом позитивних явищ, окремі смішні риси в характері людини” [130:176]. Учені (А.Козлов і Р.Козлов) визначають гумор в літературі як “висміювання таких (здебільшого індивідуальних) негативних рис і якостей, звичок персонажів, котрі нешкідливі і є небезпечними для цілого суспільства. А тому і сміх при цьому носить характер доброзичливого кепкування, веселого побажання виправитись” [105:63]. Автори вказують, що гумор можна розглядати і як цілу систему літературних гумористично-заперечувальних прийомів, до якої входять: шаржування, легке іронізування, гумористична травестія, іноді – бурлеск і гіперболізування [105:63].

О.Лука дав класифікацію прийомів гумору, в основу якої поклав вивчення словесно-мовленнєвої поведінки людей, насамперед творчість видатних майстрів гострого слова, тобто письменників–сатириків та гумористів [134:8-9]. Провідний принцип класифікації О.Лука – виділення логічної структури дотепних висловів, вивчення тієї форми, в яку втілюється дотепна думка, незалежно від змісту. Усю різноманітність дотепних висловів автор звів до кінцевого числа формально-логічних прийомів. Назвемо найбільш уживані прийоми в їх найголовніших модифікаціях, за О.Луком: хибне протиставлення; хибне підсилення; доведення до абсурду: перебільшення (гіпербола), зменшення або пом’якшення (евфемізм); дотепність нісенітності: поєднання

двох логічно несумісних висловлювань, паралогічний висновок; змішування стилів або “сумісництво планів”: перенесення мовних стилів, перенесення термінології, невідповідність стилю і змісту, невідповідність стилю промови та оточення, де вона проголошується, псевдоглибокодумство; натяк або точно дібраний ланцюг асоціацій; іронія; парадокс; зворотне порівняння: “чисте” зворотне порівняння, буквалізація метафори; порівняння за випадковою або другорядною прикметою: перелік різнорідних предметів та явищ в “єдиному списку”; повторення: ”чисте” повторення, повторення зі зміною граматичної конструкції, повторення зі зміною смислу; подвійне тлумачення: гра слів; подвійність смислу [134:8-9]. Подана класифікація зазвичай може бути доповнена, розширена та деталізована. Однак і в цьому вигляді вона може бути використана для аналізу та вивчення прийомів творення художніх образів у поетичних творах українських гумористів.

М.Станкін дещо модифікував класифікацію О.Лука і запропонував своє бачення сутності прийомів гумору. Звернемося до неї. В іронії, на думку М.Станкіна, смисл фрази протиставляється її формі: чим глибше схований істинний смисл іронії, тим вона дошкульніша [206:291]. Учені (А.Козлов, Р.Козлов) дають таке визначення іронії: “засіб, з допомогою якого якість явища чи людини або й цілі комплекси якостей та вчинків (дій), цілі явища та предмети висміюються шляхом надання сумнівності самої наявності висміюваного, їх істинності тощо” [105:60].

Парадокс – це несподіване, дивне висловлювання, істинність якого встановлюється не відразу. Можна стандартну фразу, звичне формулювання дещо змінити. Тоді замість очікуваної кінцівки слухач отримує дещо несподіване, і саме в цьому повороті думки міститься комізм ситуації [206:291].

Натяк вживається в різноманітних модифікаціях. Але у всіх випадках наводиться факт, подібний за смислом із вчинком, що висміюється, з розрахунком, що людина самостійно встановить аналогію зі своєю поведінкою і в подальшому змінить своє ставлення до занять, до оточуючих її людей, до старших і ін. [206:292].

Характеризуючи повторення як прийом дотепності, М.Станкін зазначає, що комічне досягається шляхом повтору якихось елементів мовлення чи слів. Причому ефект прийому буде тим сильнішим, чим повторення несподіванішим, неприроднішим, нісенітнішим, і якщо воно здійснюється в обстановці, коли реальні умови не вимагають його [206:292]. Дотепність нісенітності ховається в самій ситуації, що суперечить здоровому глузду і нашому повсякденному життєвому досвіду. Нерідко це – два висловлювання, що взаємно виключаються, подані в одному контексті так, неначе вони сумісні [206:292].

Вживаючи порівняння за віддаленою чи випадковою прикметою, зіставляють зовсім не порівнювані, несхожі між собою предмети чи явища [206:292]. Використовуючи прийом доведення до абсурду, спочатку неначебто погоджуються з думкою співрозмовника, а далі короткою реплікою змінюють смисл вимовленої фрази [206:293].

У псевдоконтрасті або хибному протиставленні прикінцева частина фрази або судження за формою неначе суперечить початку, а по суті, підсилює його [206:293]. Хибне підсилення є прийомом, протилежним псевдоконтрасту. Тут прикінцева частина висловлювання за формою підтверджує початкову, а насправді спростовує її [206:293].

У прийомі зворотного порівняння виразу, який зазвичай вживається у прямому смислі, повертають його первісне значення. Змішування стилів може створити гумористичну ситуацію [206:293-294].

Отже, серед численних підходів до вивчення походження і природи гумору виділяються такі його риси: фізіологічна передумова виникнення; гумор виступає як особистісна риса; гумор – це емоційний та інтелектуальний компонент психіки. В онтогенезі почуття гумору з'являється в дитини дошкільного віку разом із здатністю бачити чужими очима себе і свої вчинки; психологічні передумови формування почуття гумору і почуття співчуття є дуже близькими.

1.4.2. Специфіка поетичних творів гумористичного спрямування.

Щоб охарактеризувати поетичні твори гумористичного спрямування, доречним буде звернутися до поняття “гумористики”. Словникові джерела визначають гумористику як “сукупність гумористичних художніх творів, гумористична література взагалі” [130:177]. Охарактеризуємо жанри поетичних гумористичних творів.

Помітне місце в пародійній сміховій культурі посідають народні каламбури та небилиці. Каламбур (від фр. – calembour – гра слів) – різновид афористики, в основі якого лежить гра слів, здебільшого поєднання слів-омонімів, близьких за своїм звучанням і різних за значенням; стилістичний прийом, за основу якого правлять омоніми, пароніми, будь-які форми полісемантичності; часто вживається в комічному та сатиричному контекстах [130:331]. Цим досягається іронічне забарвлення виразу. Наприклад, народні прислів'я-каламбури: *“Трошки гречки, трошки проса, трошки взута, трошки боса”*, *“Ну й ніс – для празника ріс, а ти в будень носиш”*, *“Коли коли, а коли й обтісуй”* і т.ін.

Небилиця (небувальщина, вигадка) – це невеликий смішний фольклорний твір, в якому зміщені реальні зв'язки й відносини або розповідь базується на каламбурі. Їх ще називають переслів'ями, перевертнями. Це - гумористичні твори, в яких все переплутано, зміщено у просторі і часі, перебуває у світі навпаки, вони по-справжньому веселять, розважають, навчають “трати словом”, фантазувати, шляхом незвичного поєднання образів, слів встановлювати різноманітні зв'язки предметів та явищ докільля. Окрім того, небилиці вчать самостійно мислити, критично підходити до одержаної інформації, зіставляти її з реальним станом речей. Наприклад, *“Миша книш проточила, муха борщ пролила, півень коня задавив – нічим їхать до млина”*.

Добрий знавець дитячої психології К.Чуковський у книзі “Від двох до п'яти” відстоює право існування небилиць (“перевертнів”) в літературі, вважаючи, що вони не тільки розважають, формують відчуття смішного, а й сприяють розумовому та естетичному розвитку дитини [243]. Крім віршованих

та пісенних небилиць існують ще прозові, які в народі дістали назву нісенітниць. Вони менше поширені в дитячому середовищі.

Гострим дотепом, дошкульністю позначена і значна кількість народних прислів'їв, приказок, примовок, побутових побажань. Наприклад, *“Спиши, спиши, а спочити й ніколи!”*, *“У ледачої баби й на печі ухаби!”*, *“Ото, мамо, люди хвалять нам: ви – мене, а я - вас!”*, *“Петро – гарбуз на печі загруз”*.

Прислів'я - один із видів усної народної творчості. Це короткий вислів, в якому в художній і часто дотепній формі висловлено людську мудрість. Близькими до прислів'їв є приказки. Їх часто розглядають як твори одного жанру [159:97-98]. Дуже багато прислів'їв та приказок мають сатиричний і гумористичний характер. Деколи приказки і прислів'я об'єднують під назвою приповідки, але в цілому це не тотожні поняття. Прислів'я здебільшого мають повчальний характер, а приказка – тільки констатує факт, але оцінки йому не дає. Наприклад, *“Не гонись за двома зайцями, бо й одного не піймаєш”* – прислів'я, а коли сказати *“не гонись за двома зайцями”*, то це вже буде приказка. У гумористичних прислів'ях та приказках є багато смішних порівнянь (*Діло без кінця як кобила без хвоста*), гіпербол (*Шкарпетки на мишачі лапки*) і т.ін.

Гумор притаманний багатьом творам української літератури. Широко відомі гумористичні поетичні твори для дітей таких українських поетів, як С.Руданський, Остап Вишня, П.Глазовий, П.Ключина, Є.Дудар, О.Чорногуз, П.Воронько, Л.Костенко, Є.Гуцало, Г.Бойко, Т.Коломієць, Б.Стельмах, М.Стельмах, І.Січовик, М.Петренко, П.Ребро та багато інших. Ними створено для дітей низку поетичних творів гумористичного забарвлення. Найбільш поширеним гумористичним твором є гумореска.

Словникові джерела визначають гумореску (нім. *Humoreske*, від *Humor* – юмор) як гумористичну мініатюру у прозі чи віршах [203:1562]. У літературознавчому словнику-довіднику гумореска визначається, як *“невеликий віршований, прозовий чи драматичний твір з комічним сюжетом, відмінний від сатиричного твору легкою, жартівливою інтонацією. Тут сміх постає у вигляді доброзичливої, емоційно забарвленої естетичної критики в*

дотепній, парадоксальній, подекуди оксюморонній формі, в аспекті морально-етичних критеріїв, що внеможливають цинізм, масні вислови та вульгарщину егалітарного штабу. Гумореска як жанр зумовлена вродженою схильністю людського духу до жарту, кпину під час емоційного поцінування невідповідності конкретного існування претензіям на його значущість, комічності внутрішніх суперечностей людського буття, неадекватного вимогам дійсності” [130:176-177].

Гумореска, за Д.Нитченком, це “невеличкий твір, в якому розповідається про якусь смішну пригоду в житті людини, смішну історію чи випадок, короткий художній твір, в якому автор природно і невимушено розповідає про якість смішні пригоди в житті людини” [159:57]. Н.Гавриш визначає гумореску як “невеликий за обсягом художній твір, в якому персонажі та комічні події зображено в жартівливому тоні”. Гумореска розрахована на швидку реакцію читача або слухача.

Гострота образного вислову, його співвіднесеність із ситуаціями реального життя, що просвічують крізь гумористичний текст, стислість, лаконізм фрази, характерні ознаки таких гуморесок, як: С.Руданський “Вовки”, П.Ребро “Як перчина Сашка провчила”, Є.Гуцало “Лис зустрів у лісі лиса”, Г.Бойко “Ух і Ох”, “Як невдаха виступав”, “Провалився по коліна”, “Хто кричав”, “Чому Тимко подряпаний” та інші.

Серед віршів для дітей велику групу складають такі, змістом яких є певна нісенітниця. Але ця нісенітниця особливої якості. Вона підкоряється певному правилу – перевертню. Цю назву придумав К.Чуковський. Йому ж належить визначення перевертня як гри розуму зі зворотної координації речей і явищ: предмету “а” приписуються функції предмета “б” і навпаки. За твердженням К.Чуковського, дитина сприймає такі гумористичні вірші як перевертні, саме як нісенітницю, ні на хвилину не сумніваючись, що в дійсності так не буває [243]. Коли дитина міцно засвоїла зовнішній вигляд предметів, ознаки явищ, послідовність зв’язків між ними, вона дозволяє собі довільне поводження з тим, що вже стало здобутком її розумового життя. Дитяча гра в перевертні – це

перевірочне випробування на міцність знань. Багато перевертнів як народних, так і авторських, починаються із вказівки “дива”, а потім іде перелік жартівливих дивних відхилень від загальноприйнятої та наявної норми: *От так диво-дивина - Виріс ріг у кабана. Льоха вбралася у пір'я, Пси порили все подвір'я. А цаписько в курнику Заспівав: “Кукуруку!* (А. Григорук “Переплутанка”). Дитина одержує задоволення від усвідомлення, що вона знає, як все буває на світі. Самоствердження потрібне дитині в її щоденній складній роботі пізнання світу. Природне виникнення цього почуття у грі-перевертні є одним із цінних педагогічних достоїнств цього жанру. Перевертні, небувальщини – прекрасний засіб для виникнення і розвитку почуття гумору, що задовольняє потребу дитини у сміху, веселошах, радості. Авторські перевертні завжди сюжетні. Є перевертні звукові (наприклад, О.Орач “Піджмурки”), морфологічні (Б.Чепурко “Чарівна корова”, А.Качан “Бубоніла баба бабі”), “сміслові (А.Григорук “Переплутанка”), ситуативні (Є.Саталкіна “Мурмунявська мова”). Автори, які пишуть перевертні, небувальщини, піклуються про те, щоб думка дитини не губилась у шаблоні, не задовольнялася засвоєним і заученим, не була б прямолінійною та однозначно нудною.

Оскільки в започаткованому дослідженні будуть задіяні поетичні гумористичні твори для дітей, охарактеризуємо їх більш докладно. Насамперед з'ясуємо поняття поезії. Словникові джерела дають таке визначення: поезія – це художньо-образна словесна творчість; ритмічно організоване мовлення, висловлювання на основі конкретно-історичної версифікаційної системи, відмінне від прози [130:555]. Вірш – елемент ритмічного мовлення в літературному творі, основна одиниця віршованого ритму [130:130]. У поетичному творі, виразному, емоційно продуманому, розрізняють, з одного боку, ритм, риму, особливості організації слів (віршовані рядки), з іншого – інтонації, паузи, зміну темпів (виразні засоби, які використовуються під час читання художніх творів). Ритм – закономірне чергування в часі подібних явищ, упорядкований рух, котрий у художній літературі набуває естетичного значення [130:595]. Рима – суголосся закінчень у суміжних та близько розташованих

словах, які можуть бути на місці клаузул або перебувати в середині віршованого рядка [130:592]. Слова у віршованому творі розміщені в суворому ритмічному порядку. Від перестановки слів ритм порушується. Поезії, як вказує В.Халізов, притаманний акцент на словесній експресії, тут яскраво виражено мовленнєвотворче начало. У поезії акцентуються її експресивні й естетичні начала [231:273]. У поетичних творах вживаються мовні звороти, які творять художні образи, тобто художні тропи.

Тропа – (від грецьк. тропос – поворот, оборот мови) “поняття поетики і стилістики, що позначає образи, засновані на вживанні слів у переносному значенні, і використовуються для посилення виразності мовлення” [129:520]; “троп – образний вислів у літературному творі, де зіставляються два чи кілька явищ, чи подаються в переносному значенні” [159:105]. Троп також трактується сучасними вченими як ключова форма художньо-образного мислення (В.Пащенко) [168]; слово, вжите в переносному значенні з метою створення образу (А.Коваль) [103]; слова, що вжиті в непрямому, переносному значенні і викликають певні асоціації в читача (В.Неділько) [154]; використання слова в переносному значенні для характеристики будь-якого явища за допомогою вторинних смислових значень, актуалізації його “внутрішньої форми” (Р.Гром’як, Ю.Ковалів) [130]; система таких засобів творення образів, які на базі переважно внормованих мов усіх віків і народів сформувались як специфічно літературні, емоційно-образні, асоціативно-уявні та виразно-оцінювальні “будівельні блоки” та “цілі конструкції”, структура яких більш-менш стабільна, а зміст кожного разу неповторно мінливий (А.Козлов, Р.Козлов) [105].

Функціональну характеристику тропам дали О.Бандура і Н.Волошина, які зазначають, що в разі вживання слова у значенні тропа, “слово або вислів набуває нового (незвичного) змістового відтінку, дає можливість виокремити певну (необхідну в даному контексті) важливу рису предмета (явища, поняття), змальовуючи його поетично” [10:371]. Д.Нитченко зазначає, що “в основі тропів лежить зіставлення двох чи кількох явищ, чимось подібних між собою, якимись особливостями чи ознаками. При цьому ознаками одного явища

користуються для глибшого розкриття й яскравішого показу якоїсь риси іншого явища” [159:15]. За В.Недільком, тропи викликають у читача асоціації, “зв’язок між уявленнями про предмети, події, явища, коли одне з них викликає у свідомості людини інше – за подібністю, контрастом або на іншій причинній основі” [154:11]. В.Неверов вказує, що “у тропі проявляється багатство значень слів, його виразність і здатність впливати не тільки на думки, але й на почуття людини” [153:62].

У науці існують різні підходи до класифікації тропів. Так, Л.Білецький класифікував тропи за такими групами: фігури слів, фігури розташування, фігури думок [14:197]. До групи “фігури слів“ він відносить метафору, метонімію, синекдоху, антомалію, катехрезу, гіперболу, літоту. Порівняння - до групи “фігури думок” [14:198-200]. О.Федотов серед тропів називає епітет, порівняння, метафору, алегорію, персоніфікацію, метонімію, гіперболу і літоту [226]. В.Неверов [153:62], А.Козлов, Р.Козлов [105:60] - ще й іронію. Д.Нитченко додає сарказм, сатиру, ідіоми, крилаті слова, оксюморон, асиндетон (безсполучниковість) та полісиндетон (сполучниковість) [159:15]. Тропи, за визначенням Д.Нитченка, бувають: простими (епітет, порівняння); складними (метафора, метонімія, алегорія, гіпербола тощо) [159:15].

Нами було відібрано поетичні твори гумористичного характеру, доступні дітям старшого дошкільного віку (див. додаток А). Проаналізуємо гумористичні поетичні твори, задіяні в експериментальній роботі, у двох аспектах: наявність виразників образності та гумористичних виразів. Охарактеризуємо та проілюструємо насамперед виразники образності, виокремлені нами з поетичних творів гумористичного характеру.

Епітет (від грецьк. *epitet* – додаток) – слово, що вказує на одну з ознак того предмета, який називається, і має на меті конкретизувати уявлення про нього [55:208]; це художнє означення, що підкреслює якусь переважно визначальну, суттєву властивість чи рису предмета й викликає до нього певне ставлення. Властивість епітета – викликати в уяві певні яскраві картини, емоційно впливати на читача – зумовлюється його багатозначністю, тими

асоціаціями, які виникають у читачів. Учені виділяють власне епітет (характеризує предмет через таку його якість, що може бути виражена більшою чи меншою мірою), метафоричний епітет (означає якість предмета, набуту в результаті якоїсь дії), образний епітет (вказує на цілий комплекс якостей предмета, явища, процесу, людини, що взятий з іншого предмета, явища) [105:59]. Наведемо приклади епітетів, які ми виокремили з експериментальних гумористичних віршів: *мурмунявська мова* (Е.Саталкіна “Мурмунявська мова”), *захеканий біб* (Б.Стельмах “Перегони”); *смуток невимовний; худесенький серпок* (Л.Костенко “Місяць уповні”); *чарівна корова* (Б.Чепурко “Чарівна корова”); *непосида Вася* (А.Костецький “Невсидючий Вася”); *гіркуча, пекуча, молодчина та перчина* (П.Ребро “Як перчина Сашка провчила”); *дзьобастий чорний крук* (Є.Гуцало “Ворона з Лісабона і Крук із Прилук”) і т. ін.

Порівняння (від лат. *comparatio*) - словесний вираз, в якому уявлення про зображуваний предмет конкретизується шляхом зіставлення його з іншим предметом, таким, що містить у собі необхідні для конкретизації уявлення ознаки в більш конкретизованому вигляді [55:211]. Порівняння робить більш виразним і наочним зображуване явище, допомагає яскравіше уявити якусь подібну кумедну ситуацію, подію, людину. Учені класифікують порівняння таким чином: власне порівняння (зіставляються окремі риси, якості чи ознаки), метафоричне порівняння (порівнюються дії чи функції одного предмета, людини), образне порівняння (порівнюються цілі образи людей, характери, моделі) [105:60]. Наводимо приклади порівнянь, ужитих у гумористичних поетичних творах: *ягнята, мов коти; індики, мов лебеді* (А.Григорук “Переплутанка”); *золота як сонце; стала Віта як пушинка* (Н.Забіла “Про дівчинку, яка не їла”); *Очі якісь немов живі* (М.Петренко “Вечірня зустріч”); *золота як сонце* (П.Воронько “Каша, аби не наша”); *Наросли у нас грибки, Як горбки* (Т.Коломієць “Їжаки”); *Таке сиве та мале, А хвостик як шило* (С.Руданський “Вовки”) та ін.

Метафорою (від грецьк. *metaphora* – перенесення) називається слово, значення якого переноситься на найменування іншого предмета, пов’язаного з

предметом, на який звичайно вказує це слово, рисами подібності [55:213]; це вживання слів у переносному значенні на підставі подібності ознак зображуваних предметів чи явищ. Метафора – це скорочене порівняння. Мистецька сила метафори стисліша, лаконічніша, хоча метафори бувають короткі й поширені, а також - власне метафора (характеризуються лише окремі дії, функції або стани предметів, явищ, людей), образна метафора (характеризуються цілі комплекси дій і функцій або цілі картини, сцени тощо) [105:60]. Наприклад, *золота як сонце* (Н.Забіла “Про дівчинку, яка не їла”); *Золоті у нас плащі* (Т.Коломієць “Їжаки”); *Сосоночки-красуні* (Т.Коломієць “На галяві”) та ін. Метафори мають ще такі різновиди, як персоніфікація (уособлення або одухотворення) та алегорія. Персоніфікація - один з видів метафори, коли автор неживим речам надає ознаки живих істот. Наприклад: *редиска...аж п'ятами блиска; як вітер летить; квасолечка біла ...побігла; петрушка, прищуливши вушка* (М.Стельмах “Перегони”); *віл на яворі пасеться; кіт у кошику несеться* (А.Григорук “Переплутанка”); *гарбуз на городі загруз* (М.Стельмах “Гарбуз”), *вибіг місяць з-за діброви; загубив на вітрі брови* Л.Костенко “Місяць уповні”); *Їжаки ... сказали - ми куці* (Т.Коломієць “Їжаки”) та ін.

Метонімія (від грецьк. *metonimia* – перейменування) – це “слово, значення якого переноситься на найменування іншого предмета, пов’язаного з властивим для даного слова предметом за своєю природою” [55:216]; перейменування або заміна якогось предмета ім’ям чи назвою іншого на основі суміжності чи пов’язаності між ними. З експериментальних творів ми виокремили такі метонімії: *Сіли ми на горбок: І не знав чорногуз, що він сів на гарбуз* (М.Стельмах “Гарбуз”); *Потемніла у соняха шапка* (Л.Повх “Жабка”).

Синекдоха (від грецьк. *synekdoche* - співвіднесення) – один із засобів виразнення поетичного мовлення, різновид метонімії. Синекдоха заснована на кількісному зіставленні предметів та явищ (вживання однини у значенні множини, частини замість цілого, і навпаки). Наприклад, *Для цієї довбешки – кулешику, Для цієї пельки – сардельки* (В.Берестов “Змій”).

Перифраза (від грецьк. *periphrasis*– описовий вираз) – заміна прямого найменування предмета непрямым його означенням, поданим у формі описового словесного звороту, що вказує на предмет, виділяючи його побічні ознаки [55:218]; одна з фігур поетичної мови, коли власне ім'я, предмет або явище називаються не прямо, а у формі опису їх істотних і характерних рис. Наприклад, гумористичне прислів'я: *“Не будь тою людиною, що догори щетиною”* або *“А що ж то ходило? “Таке сиве та мале, А хвостик як шило”* (С. Руданський “Вовки”).

Гіпербола (від грецьк. *hyperbole*– перебільшення) словесний зворот, в якому ознаки описуваного предмета подаються в надмірно перебільшеному вигляді з метою привернути до них особливу увагу читача [55:223]. Наприклад, з експериментальних творів ми вирізнили такі гіперболи: *виріс гриб із добру бочку* (Г.Химич “З усіх грибів гриб”); *трипудовий гарбуз* (М.Стельмах “Гарбуз”); *дідище – страшище, отакий ногатиий, отакий рукатий* (гра “Іде, іде, дід, дід”) та ін.

Літота (від грецьк. *litotes*– простота) словесний зворот, в якому ознаки описуваного предмета подаються з надмірним їх применшуванням [55:223]; поетичний засіб, протилежний до гіперболи. Наприклад, *малі морозенята* (Г.Демченко “По сніжку”); *малесенька жабка* (Л.Повх “Жабка”); *худесенький серпок* (Л.Костенко “Місяць уповні”); *ялиночки-манюні* (Т. Коломієць).

У гумористичних поетичних творах зустрічається багато звуконаслідувань, наприклад, *Борідкою трусь, трусь, Капусточку хрусь, хрусь, Ратичками туп, туп, Капусточка хруп, хруп* (Ю.Будяк “Шкідливий цап”); *Сорока ... і ну кувать, Ведмідь і няв, няв, няв, Грак на всіх поглянув – і “квак-квак!”* (В.Кириленко “Весела плутанина”); *“Давай! Доганяй! Оля-ля-ля! Улюлюлю! Хто швидше поспіє, того похвалю!”* (Б.Стельмах “Перегони”).

Інверсія (від лат. *inversio* – перевертання, переміщення) – стилістична фігура, побудована на порушенні того порядку слів у реченні, який видається нормованим, звичайним [55:226]; це незвичайний порядок слів у реченні – означення стоїть після означуваного слова. Наведемо приклади інверсії, які ми

вирізнили з гумористичних творів: *Стоїть вона на льоду Уся в цукрі і меду. Дах примерзлий, не прибитий, Весь морозами покритий* (П.Глазовий “Солодка хатка”); *Ягідку знайшли гірку!* (О.Орач “Курка ягідку знайшла”); *Смуток зорям невимовний* (Л.Костенко “Місяць уповні”); *В небо синє-синє* (А.М’ясківський “Місяць зайчика надгриз”); *А я ще й досі Зелена-зелена, Жовтими стали Листочки у клена* (Л. Повх ”Жабка”); *Ходить баба снігова, Біла в баби голова* (Є.Гуцало “Ходить баба снігова”).

Риторичні запитання та риторичні вигуки і звертання надають мові урочистого, піднесеного звучання. Одним словом їх можна назвати риторичними фігурами (від грецьк. *rhetorike*– риторика, наука про ораторське мистецтво) – фігури мовлення, побудовані на словесних зворотах, що мають умовно-діалогічний характер [55:237]. Риторичне запитання – це запитання, яке не потребує відповіді або містить її в собі. Риторичні вигуки – це слова чи словосполучення, які передають радість, гнів, обурення, інші почуття. Риторичні звертання – це звертання до неживих предметів, абстрактних понять або присутніх людей до відсутніх. Наприклад, з гумористичних віршів ми вирізнили такі риторичні фігури: *А тепер скажіть мені – Де тут правда, а де ні?* (А. Григорук “Переплутанка”); *Тепер плаче сидить: Де ж я, де ж я буду жити?* (П. Глазовий “Солодка хатка”), *Розійшлися – та й гадали: І чому їх так назвали?* (Є. Гуцало “Лис зустрів у лісі лиса”).

Антитеза або протиставлення (від грецьк. *antitesis*– протиставлення) це стилістична фігура, яка утворюється зіставленням слів або словосполучень, протилежних за своїм змістом [55:236], що ґрунтується на контрасті. Вона дає змогу глибше розкрити сутність протилежних за своїм характером подій, явищ, образів-персонажів. Наприклад, *Ой, який тепер він повний! А як був молодиком, Був худесеньким серпком.* (Л. Костенко “Місяць уповні”).

Анафора (від грецьк. *anaphero*– винесення нагору, повторення) – стилістична фігура, яка утворюється повтором слів або словосполучень на початку суміжних мовних одиниць [55:231]. Наприклад, *Перший раз гойднувся – І перевернувся. Другий раз гойднувся – знов перевернувся. Третій раз*

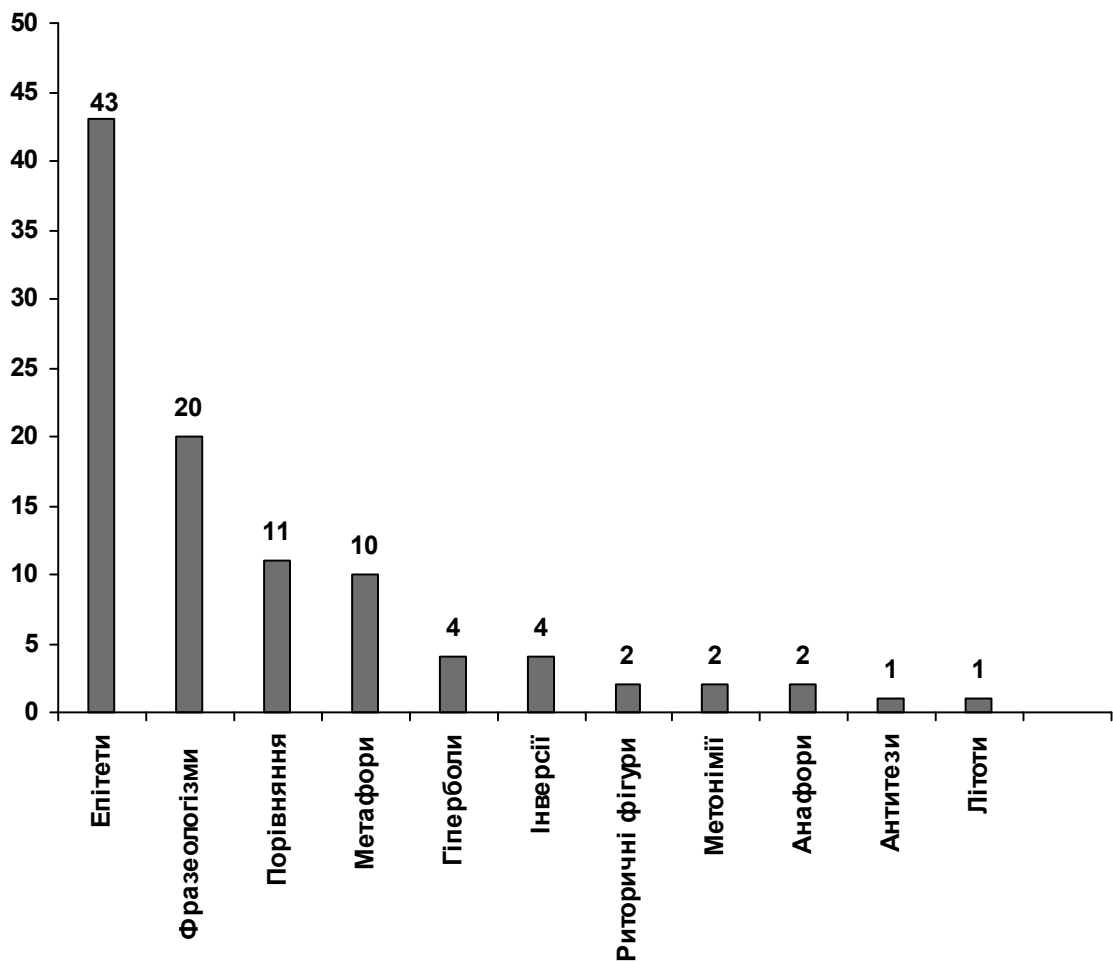
гойднувся – Теж перевернувся!... (А.Костецький “Невсидючий Вася”), *Із самого Лісабона І дзьобастий чорний крук Із самісіньких Прилук. Гордо каркнула ворона: Я – ворона з Лісабона! Гордо каркнув Чорний крук: Я – з самісіньких Прилук!* (Є.Гуцало “Ворона з Лісабона і Крук із Прилук”); *для цієї довбешки – кулешику; Для цієї пельки – сардельки; Для цієї паці ще щось підходяще* (В.Берестов “Змій”) та ін.

Стійкі вирази М.Івченко називає “фразеологічними одиницями, фразеологічними виразами, фразеологічними зворотами, фразеологізмами” [95:90]. М.Кочерган так класифікує фразеологізми: фразеологічне зрощення – семантично неподільні фразеологічні одиниці, значення яких не впливає зі значень їх компонентів; фразеологічні єдності - семантично неподільні фразеологічні одиниці, цілісне значення яких умотивоване значенням їх компонентів; фразеологічні сполучення – звороти, в яких самостійне значення кожного слова є абсолютно чітким, але один з компонентів має зв’язне значення; фразеологічні вирази – стійкі за складом і вживанням семантично неподільні звороти, які складаються повністю зі слів з вільним значенням [112]. З експериментальних творів було виокремлено такі фразеологізми, як наприклад: *гірко плаче* (Г.Бойко “Булка з маслом”); *горлав щодуху* (Г.Бойко “Як невдаха виступав”); *очі, повні сліз* (Г.Бойко “Провалився по коліна”); *петрушка, прищупивши вушка; редиска аж п’ятами блиска; як вітер летить; сидьми-сидить* (М.Стельмах “Перегони”); *всім крутив у носі він; ого як чхнули!* (О.Коваленко “Цибуля й хрін”); *диво-дивина* (А.Григорук “Переплутанка”); *тишком-нишком* (П.Ребро “Як перчина Сашка провчила”); *не видно їй кінця* (Т.Коломієць “Хитра казка”); *грає-виграває; хто як вміє, так і грає* (В.Юрченко “Лісові музики”) і т. ін.

У діаграмі 1.1. відображено співвідношення виразників образності, виокремлених нами з експериментальних поетичних творів гумористичного спрямування.

Діаграма 1.1.

Виразники образності в поетичних творах гумористичного спрямування
Аналіз гумористичних віршів показав, що найбільш уживані художні

тропи, що зустрічаються в означених творах – це різноманітні епітети (43%), фразеологізми (20%), порівняння (11%), метафори (10%). Менш уживаними виявилися гіперболи (4%), інверсії (4%), риторичні фігури (2%), метонімії (2%), анафори (2%), антитези (1%) та літоти (1%).

Одержані результати покладені в основу змістового аспекту роботи з розвитку образного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами поетичного гумору.

Нами проаналізовано поетичні твори, задіяні в експерименті щодо наявності в них гумористичних висловів, які й надають цим творам яскравого

емоційного забарвлення. Здебільшого гумористичні вислови в експериментальних творах створено за допомогою таких прийомів створення комічного: гра слів, повторення зі зміною граматичних конструкцій, порівняння за випадковою або другорядною прикметою (наприклад: “Лис зустрів у лісі лиса” Є.Гуцало); перелік різнорідних предметів і явищ в єдиному списку (наприклад, М.Чумарна “Математичні скоромовки”); парадокс (наприклад, “Жили у бабусі”); буквализація метафори (наприклад, Б.Стельмах “Перегони”); перебільшення (гіпербола) (наприклад, М.Стельмах “Гарбуз”); паралогічний висновок (наприклад, А.Костецький “Весна”); хибне підсилення (наприклад, “Біжить зайчик дорогою”); протиставлення (наприклад, Л.Повх “Жабка”); поєднання двох несумісних висловлювань (наприклад, А.М’ястківський “Зайчик місяця надгриз”) та ін. У процесі зіставлення виразників образності та гумористичних виразів в експериментальних поетичних творах гумористичного характеру було з’ясовано, що вони досить часто збігаються, тобто гумористичні вирази теж є засобами образності мовлення. Порівняємо гумористичні вислови й виразники образності в таких творах: А.Костецький “Невсидющий Вася”: гумористичні вислови *“Перший раз гойднувся – і перевернувся. Другий раз гойднувся – знов перевернувся. Третій раз гойднувся – теж перевернувся!”* є одночасно анафорою; Л.Костенко “Місяць уповні”: гумористичні вислови – *“Місяць брови загубив”; “Ходить лисий без перуки”* – персоніфікації – *місяць ...брови загубив; ходить без перуки*; В.Берестов “Змій”: гумористичні вислови: *“Для цієї довбешки – кулешику, Для цієї пельки – сардельки А для цього личка – дві палянички”* – епітети – *...довбешка, пелька...*; Т. Коломієць “Ведмедів танець”: гумористичний вираз *“За боки хапалися, ну й нареготалися”* – фразеологізм – *За боки хапалися*.

Цю рису ми визначили як специфічну для поетичних творів гумористичного характеру. Відтак, можемо стверджувати про наявність у поетичних творах гумористичного характеру образних виразів гумористичної спрямованості, що теж є виразниками образності. Означеним поетичним творам властивий поетичний гумор. На нашу думку, поетичний гумор – це

специфічний вид художнього, словесного гумору, що притаманний поетичним творам, які засобами виразників образності й образних виразів гумористичної спрямованості викликають в уяві слухача конкретні, наочно-чуттєві образи предметів, ситуацій та персонажів, стимулюють емоційну позитивну реакцію, доброзичливий сміх.

Отже, поетичні твори гумористичного спрямування можуть бути джерелом розвитку образного мовлення дітей, оскільки вони містять багато виразників образності, доступних сприйманню старших дошкільників; сприяють вихованню в дітей інтересу та любові до поетичного слова; позитивно впливають на емоційну сферу, сприяють морально-етичному вихованню, оскільки містять близькі емоційному досвіду дітей повчальні життєві ситуації, викликають естетичне задоволення, .

1.5. Розвиток образного мовлення дітей у практиці дошкільної освіти

З метою вивчення проблеми розвитку образного мовлення засобом поетичного гумору у практиці сучасних дошкільних навчальних закладів нами було проведено пошуково-розвідувальний етап експерименту, у ході якого вирішувались такі завдання:

- З'ясувати рівень професійної обізнаності вихователів з поняттями “образне мовлення”, “виразники образності”, “поетичний слух”, “поетичне мовлення”.
- Проаналізувати зміст програм виховання і навчання дітей в дошкільному закладі з метою висвітлення в них завдань з розвитку образного мовлення.
- Здійснити аналіз планів навчально-виховної роботи вихователів дошкільних навчальних закладів з метою з'ясування стану планування роботи з розвитку образного мовлення та використання гумористичних творів.

- Здійснити аналіз збірників художніх творів для дітей дошкільного віку з метою виявлення та характеристики поетичних творів гумористичного спрямування.

Насамперед була розроблена анкета для вихователів дошкільних навчальних закладів (див. додаток Б). В анкетуванні взяли участь 250 вихователів дошкільних закладів міст Севастополя, Ялти, Сімферополя, Рівного, Сарни Рівненської області, смт.Любешів Волинської області. Завданнями анкетування було:

1. Виявити рівень обізнаності вихователів з поняттями “образне мовлення”, “виразники мовлення”, “поетичний слух”, “поетичне мовлення”.
2. Виявити частотність та мету використання поетичних творів гумористичного характеру в роботі з дітьми.

Проаналізуємо одержані дані. На запитання **„Яке мовлення, на Вашу думку, називають образним?”** 6% респондентів дали відповідь такого типу: “мовлення яскраве, емоційно насичене, з епітетами, синонімами”; 10 % вихователів ототожнюють образне мовлення з “уживанням прислів’їв, віршованих рядків”; 25 % - вказали „виразне мовлення”; 30 % назвали образним „мовлення художньої літератури”; 9 % - “мовлення, що впливає на емоції, почуття”; 20 % респондентів не змогли відповісти або відповідали фразою “красиве мовлення”. Як бачимо, значна частина опитуваних не має чіткого уявлення про поняття “образне мовлення”.

Щодо змісту відповідей на запитання **“Які Ви знаєте виразники образності мовлення”**, то тут простежуються такі відповіді: 30 % респондентів дали відповідь такого типу: “це епітети, синоніми, антоніми”; 10 % вихователів називали виразниками образності “приказки, прислів’я, фразеологізми, загадки, виразні слова і речення”; 15 % замість відповіді цитували рядки з поетичних творів; 20 % респондентів виразниками образності називали засоби інтонаційної виразності (темп, тембр, логічний наголос, мелодику, висоту голосу) та невербальні засоби (міміка, жести, рухи); 25 % - не змогли дати позитивну відповідь.

Як бачимо, респонденти показали недостатню обізнаність або відсутність знань щодо поняття “виразники образності”.

На запитання: **“Що таке поетичний слух?”** 5 % респондентів відповіли, що розуміють поетичний слух як “здатність розуміти почуте й отримати при цьому естетичне задоволення”; 10 % - “здатність розуміти літературне мовлення і відтворювати його у віршованій формі, римуючи слова”; 10 % - “правильно сприймати твори, розуміти всі тонкощі мови віршів”; 20 % вихователів пояснили, що це “здатність людини розуміти твори у віршованій формі”; 10 % - “здатність слухати, розуміти, відтворювати поетичний твір, музику віршованого твору, його ритм”; 5 % вважають, що поетичний слух це “здатність дитини сприймати вірш, оповідання; емоційно відгукуватися на вірш, оповідання дорослого, уявляти собі картину з тексту і увійти в неї”; 15 % - “це особливість людини, за допомогою якої сприймається смисл літературного твору”; 15 % - “це вміння почути, побачити в тексті, створеному письменником, настрої героїв, красу слова”; 10 % - “уміння виділяти в мовленні художнє слово, при слуханні художнього твору “схоплювати” слова, настрої героїв, красу звуку”.

Як бачимо, розуміння респондентами поняття поетичного слуху досить різне, хоча можна дійти висновку, що переважна більшість вихователів розуміють поетичний слух як сприймання художнього твору.

Відповіді на запитання: **“Що таке поетичне мовлення?”** були отримані такі: 30 % - “уміння виражати свої думки, використовуючи віршовані рядки”; 25 % - “здатність людини говорити емоційно, використовуючи в мовленні художнє слово, логічний наголос і образність мовлення”; 10 % - “здатність правильно, гарно говорити, читати виразно, емоційно вірш, використовуючи слова і вирази поетичного мовлення”; 35 % - “здатність людини виражати свої думки поетично, літературно, правильно розставляти логічні наголоси, паузи під час читання віршів”.

Як бачимо, відповіді свідчать про розуміння вихователями поняття поетичного мовлення як здатності до інтонаційно виразного, емоційного

читання поетичних творів, меншою мірою це поняття пов'язується з ознакою художнього мовлення.

На запитання **“Чи використовуєте Ви у своїй роботі поетичні та прозові гумористичні твори?”** 58 % респондентів відповіли, що вони використовують гумористичні твори, але здебільшого прозові; 22 % опитуваних відповіли, що використовують у своїй роботі і прозові, і поетичні гумористичні твори; 20% респондентів не відповіли на запитання.

На запитання про те, **з якою метою використовуються в роботі поетичні твори гумористичного характеру**, 55 % респондентів зазначали, що постійно використовують такі твори для розважання дітей; 20 % - з метою доброзичливого висміювання якихось негативних рис характеру; 25 % - для розвитку довільного запам'ятовування (заучування напам'ять). Ніхто з респондентів не вказав, що використовує гумористичні вірші з метою розвитку образного мовлення дітей.

У відповідях на запитання **“Які труднощі в роботі з розвитку образного мовлення дітей Ви відчуваєте?”** респонденти вказали на: відсутність методичного забезпечення, необізнаність із технологією проведення бесід з метою виокремлення дітьми виразників образності з художнього тексту; недостатню кількість та якість методичних рекомендацій з розвитку образного мовлення дітей дошкільного віку.

На запитання про те, **з якими проблемами вихователі зустрічаються при використанні поетичних творів гумористичного характеру**, респонденти здебільшого відповідали, що у збірниках, призначених для читання дошкільникам, недостатньо вміщено поетичних гумористичних творів; відсутній ілюстративний матеріал до означених творів.

Отже, результати анкетування засвідчили низький рівень теоретичної і практичної підготовки вихователів дошкільних закладів до роботи з розвитку образного мовлення дітей засобом поетичного гумору.

Наступний етап роботи передбачав аналіз програм виховання і навчання дітей у дошкільному закладі з метою виявлення змісту та завдань роботи з

розвитку образного мовлення та використання в роботі дошкільних закладів гумористичних творів. Ми проаналізували зміст розділів з художньої літератури та розвитку мовлення чинних програм навчання і виховання в дошкільних закладах. Звернемось до результатів аналізу. Завдання з розвитку образного мовлення у програмі “Малятко” [141] подано в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1.

Завдання з розвитку образного мовлення у програмі “Малятко”

Розділ “Художня література”		
Фольклор	Художні твори	Гумористичні твори
Влучно і доречно вживати прислів'я, приказки. Підводити до розуміння змісту приказок, прислів'їв, метафоричного змісту загадок, учити співвідносити їх з реальними життєвими ситуаціями.	Прилучати дітей до аналізу художніх засобів твору. Продовжувати виразно розповідати вірші, інтонаційно різноманітно передавати їх відповідно до змісту. Розвивати поетичний слух, сприйнятливість до звучності, ритмічності, поетичності віршованої мови. Залучати до художнього аналізу віршів.	Продовжувати знайомити дошкільників з українськими народними піснями-жартами. Знайомити дітей з гумористичними творами, небилицями.

Як бачимо, у програмі є завдання з розвитку поетичного слуху, прилучення дітей до художнього аналізу художніх творів. Програма ставить конкретні завдання щодо використання синтаксичних засобів образності мовлення, розвитку інтонаційних засобів його виразності, але безпосередньо завдання з розвитку образного мовлення у програмі відсутні. Робота з гумористичними творами в означеній програмі обмежується читанням творів, причому воно має лише ознайомлювальний характер. У програмі поставлено нечіткі, неконкретні завдання з “художнього аналізу віршів”, не вказано

виразники образності мовлення. Не повно визначено завдання роботи з поетичними творами в аспекті художньо-мовленнєвої діяльності. Завдання щодо використання гумористичних поетичних творів з метою розвитку образного мовлення відсутні.

Відтепер звернемося до програми “Дитина” [69]. Завдання з розвитку образного мовлення у програмі “Дитина” подано в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2.

Завдання з розвитку образного мовлення у програмі “Дитина”

Розділ “Слово рідне, мова рідна”		
Фольклор	Художні твори	Гумористичні твори
Викликати в дітей бажання самостійно користуватися при нагоді знайомими та новими примовками. У розділі “Граючись, зростаємо”: вчити передавати народний колорит образів українських казок та творів інших жанрів .	Закріплювати вміння інтонаційно передавати емоційний стан персонажів гри-драматизації, голосом відтворювати почуття радості, суму, прикрості, тривоги. Розвивати розуміння образних виразів, бажання розгадувати загадки та складати їх. Збагачувати мову виконавців образними висловами.	Дати дітям уявлення про гумористичні мовні ігри-небилиці, викликати емоційне задоволення від сприймання гумористичної творчості українського народу.

Зазначимо, що у програмі відсутній окремий розділ з художньої літератури. Як бачимо, у розділі “Слово рідне, мова рідна” наявні окремі завдання з розвитку образного мовлення, але не у прямому формулюванні, а у процесі читання поетичних творів і тільки у плані репродуктивного відтворення образних висловів під час читання віршів напам’ять. Позитивним є те, що передбачено завдання з формування свідомого сприймання дітьми образних висловів, розуміння метафор. Щодо розвитку образного мовлення, то у

програмі лише окреслено завдання, спрямоване на збагачення словника образними висловами. Визначено завдання з використання засобів інтонаційної виразності мовлення та надання дітям емоційного задоволення від гумористичних віршів.

Зміст роботи з розвитку образного мовлення і поетичними творами в тематичній програмі “Мовленнєвий компонент дошкільної освіти” [19] подано в таблиці 1.3.

Таблиця 1.3.

Завдання з розвитку образного мовлення у програмі “Мовленнєвий компонент дошкільної освіти”

Розділ “Художньо-мовленнєва діяльність”		
Фольклор	Художня література	Гумористичні твори
<p>Розуміти зміст приказок, прислів'їв, співвідносити їх з реальними життєвими ситуаціями. Вчити розуміти, сприймати виразні засоби казки: фантастичні перетворення, чарівні речі, іносказання, афористичність мови, повтори, зачини, кінцівки.</p>	<p>Прилучати дітей до аналізу засобів художньої виразності твору.</p> <p>Виразно читати поетичні твори гумористичного характеру.</p> <p>Знаходити художні засоби виразності: рими, повторення звуків, переносне значення слів, образні вирази.</p>	<p>Розважальна функція: діти люблять твори гумористичного жанру, вони викликають у них сміх, радість, веселощі.</p>

Як засвідчив аналіз тематичної програми “Мовленнєвий компонент дошкільної освіти”, у ній уперше виокремлено розділ “Художньо-мовленнєва діяльність”, в якому автор дає визначення художньо-мовленнєвої компетенції. А.Богуш докладно подала змістову характеристику художньо-мовленнєвої компетенції з її чинниками: когнітивно-мовленнєва, виразно-емоційна,

поетично-емоційна, оцінювально-етична, театрально-ігрова компетенції. Зміст програми чітко розподілено на роботу з фольклорними та з авторськими художніми творами. Слід зазначити, що лише в цій програмі визначено педагогічні умови її реалізації, зокрема: прилучення дітей до аналізу засобів виразності художнього твору та оцінки поведінки і вчинків героїв твору; наявність творів гумористичного, жартівливого і розважального характеру (небилиці, твори-жарти, перевертні й ін.) з відповідною наочністю. У програмі визначено також методи й форми роботи з поетичними творами, виокремлено такий вид заняття, як читання оповідань морально-етичної та гумористичної спрямованості.

Позитивним у цій програмі також є те, що в ній подано результати формування художньо-мовленнєвої компетенції дітей. Вказано, що сформовані види художньо-мовленнєвої компетенції реалізуються в різних видах дитячої творчості, подано характеристики дитячої, театральної і літературної творчості. Програма подає чіткі завдання з формування художньо-мовленнєвої компетенції дітей у дошкільному закладі, серед яких - завдання розвивати поетичний слух, бажання вивчати вірші напам'ять; виховувати виразність художнього читання у процесі відтворення змісту художніх творів.

Як видно з таблиці, у програмі найбільш повно, конкретно та докладно визначено завдання з розвитку образного мовлення засобами художніх творів, зокрема поетичних. Поставлено конкретні завдання з формування в дітей уміння художнього аналізу віршів, виокремлення дітьми засобів образності з поетичних творів. Метою використання гумористичних творів виступає досягнення виховного впливу таких творів на почуття дітей, збагачення їхньої емоційної сфери позитивними, радісними почуттями. Водночас зауважимо, що завдання з розвитку образного мовлення засобами гумористичних віршів не визначено.

Проаналізуємо відтепер завдання з розвитку образного мовлення в наявних програмах, що подані в мовленнєвих розділах. Завдання з розвитку

образного мовлення за програмою “Малятко” подано в таблиці 1.4.

Таблиця 1.4.

Завдання з розвитку образного мовлення у програмі “Малятко”

Розділ “Мовленнєве спілкування”	
Словник	Зв’язне мовлення
<p>Ознайомити з багатозначними словами, омонімами. Розширювати словник приказками, прислів’ями, образними виразами з художніх творів, словами в переносному значенні. Учити розуміти фразеологічні вирази. Продовжувати знайомити з багатозначними словами, омонімами. Продовжувати збагачувати словник стійкими словосполученнями. Вчити дітей добирати синоніми, метафори, рими. Стимулювати їх вживати слова в переносному значенні, фразеологічні звороти, образні вирази.</p>	<p>Формувати художню виразність дитячого мовлення (уміння вживати образні слова, епітети, порівняння). Учити використовувати в переказі епітети, порівняння, образні вирази. Привчати дітей помічати виразність мовлення своїх товаришів. Продовжувати розвивати в дітей уміння ... дотримуватись художньої виразності, проявляти творчу ініціативу, прагнення зацікавити своєю розповіддю слухачів. Емоційно, виразно, без пропусків і перестановок переказувати літературні твори повністю або за частинами. Заохочувати складати образні описи природи.</p>

Як бачимо з таблиці, у програмі сформульовано окремі завдання з розвитку образного мовлення. Досить широко подано завдання з розвитку виразності мовлення, вживання виразників образності. У програмі повно сформульовано завдання щодо розвитку виразного мовлення дітей через свідоме засвоєння переносного значення фразеологічних зворотів, ставляться завдання щодо спонукання дітей до використання в самостійному мовленні образних висловів, лексико-семантичних виразників образності, тропів.

Позитивним є те, що у словниковій роботі поставлено завдання з розвитку стилістичного чуття. Досить повно визначено завдання з формування в дітей уміння використовувати у власних розповідях образні слова та вирази, доречно добирати виразні слова. Зауважимо, що завдання з розвитку виразності і образності мовлення засобами гумористичних віршів відсутні.

Завдання з розвитку образного мовлення у програмі “Дитина” подано в таблиці 1.5.

Таблиця 1.5.

Завдання з розвитку образного мовлення у програмі “Дитина”

Розділ “Слово рідне, мова рідна”		
Словник	Звукова культура мовлення	Зв’язне мовлення
Ознайомити з деякими фразеологізмами: <i>мокий з ніг до голови</i> . Розширити знання багатозначних слів, учити добирати слова протилежного значення. Стимулювати образне вживання слів: <i>умиватися росою, сонце викотилось</i> , у тому числі фольклорних виразів (<i>кіт-воркіт, вовчок-сірячок</i>). Виховувати в дітей стилістичне чуття (де і як вживати певні слова).	Привчати відчувати риму й римувати слова, в тому числі імена; Відпрацьовувати вміння правильно інтонувати речення (при вираженні різних емоційних станів, для передачі оцінки того, про що йдеться).	Самостійно переказувати відомий чи новий твір, стимулюючи при цьому використання художньо-виражальних засобів тексту. Учити складати загадки, спільно працювати над вибором синонімів.

Як видно з таблиці, у програмі визначено завдання щодо збагачення словника різними художньо-виражальними засобами, вказано окремі виразники образності, наведені їх приклади. Не конкретно визначено завдання з формування в дітей стилістичного чуття. Термін “образність” у програмі не вживається. Завдання з розвитку образного мовлення відсутні. Узагальнено

сформульовано завдання з розвитку інтонаційних засобів виразності мовлення, формування вміння виражати голосом різні емоційні стани. У програмі сформульовано завдання з формування вміння дітей використовувати в активному самостійному мовленні художньо-виражальні слова, але, на нашу думку, не конкретно і недостатньо повно, оскільки не визначено, які саме виразні засоби та в яких видах розповідей діти їх повинні вживати.

Завдання з розвитку образного мовлення у змісті програми “Мовленнєвий компонент дошкільної освіти” подано в таблицях 1.6.

Таблиця 1.6.

Завдання з розвитку образного мовлення у програмі “Мовленнєвий компонент дошкільної освіти”

Розділ “Мовленнєвий розвиток”	
Словник	Зв’язне мовлення
Збагачувати словник дітей синонімічними іменниками, словами-антонімами. Розвивати стилістичне чуття рідної мови: розуміти слова-омоніми; переносне значення слів. Збагачувати словник дітей дієсловами переносного значення.	Вчити дітей у всіх видах розповідей вживати образні художньо-поетичні звороти, звертання, вигуки, вставні слова, пряму мову. Учити переказувати оповідання та казки, емоційно передавати діалоги героїв твору, емоційне мовлення дійових осіб, використовувати авторські, текстові образні вирази, порівняння, метафори, примовки, звертання, вигуки, частки; виявляти творчу імпровізацію за текстом.

Продовження таблиці 1.6.

Образне мовлення	Мовленнєвий етикет
Активізувати вживання дітьми образних виразів, приказок, фразеологічних зворотів, засвоєних у попередніх групах.	Увести в словник дітей прислів’я, у змісті яких відбито правила мовленнєвого етикету, прислів’я про порушення правил мовленнєвого етикету. Учити говорити

<p>Продовжувати збагачувати словник новими художньо-поетичними виразами, порівняннями, образними словосполученнями, звуконаслідувальними словами. Продовжувати збагачувати та активізувати словник приказками, прислів'ями, фразеологізмами.</p>	<p>помірно, чітко, не поспішаючи; підвищувати та знижувати голос під час вимовляння фрази, щоб мовлення набувало різних відтінків (співучості, ніжності, м'якості, лагідності). Розвивати тембр (звукове забарвлення мовлення) – сказати весело, сумно, тривожно, здивовано, незадоволено; фразовий і логічний наголос.</p>
--	---

Як бачимо з таблиці, у програмі позначено конкретні завдання з формування навичок використання інтонаційних засобів виразності мовлення у власному мовленні, подано широкий перелік тембру голосу в передачі різних емоційних станів у мовленні. Достатньо повно визначено завдання з використання у власних продуктах мовленнєвої діяльності різноманітних виразників образності, подано перелік таких засобів. Також визначено завдання з активізації мовлення дітей образними засобами з художніх творів. Позитивним є те, що у програмі визначено завдання щодо спонукання дітей до творчої імпровізації при переказі художнього тексту.

У програмі виокремлено розділ “Образне мовлення”, в якому найбільш повно, конкретно сформульовані завдання з розвитку образного мовлення. Позитивним є те, що у програмі визначено завдання з формування в дітей навичок вживання образних засобів, які є в поетичних творах, чітко визначено виразники образності, які повинні засвоїти діти. Окрім того, названо конкретні приклади виразників образності, які мають засвоїти діти в цей віковий період.

Отже, програми “Мовленнєвий компонент дошкільної освіти” і “Малятко” найбільш повно, конкретно, докладно розкривають завдання з розвитку образного мовлення як у словниковій роботі, так і у процесі ознайомлення з художньою літературою.

Зі змісту програм можна виокремити такі напрями роботи з творами гумористичного характеру: читання гумористичних авторських художніх творів; ознайомлення дітей із малими формами фольклору, що носять гумористичний характер; заучування напам'ять та виразне читання гумористичних віршів; розігрування жартівливих сценок.

Наступний етап пошуково-розвідувального експерименту передбачав аналіз читанок, хрестоматій, дитячих книжок, що призначені для читання дітям дошкільного віку, і містять твори гумористичного характеру, у тому числі і поетичні твори.

Наявність поетичних творів гумористичного характеру у збірках творів художньої літератури для дітей дошкільного віку подано в таблиці 1.7.

Таблиця 1.7.

Наявність поетичних творів гумористичного характеру у збірках творів художньої літератури для дітей дошкільного віку

№ п/п	Назва	Кіл-ть
1.	Хрестоматія Золотий колосок / Упорядник Наталя Дзюбишина-Мельник. – К.: Освіта, 1994. – 622с.	60
2.	Богуш А.М., Григоренко Г.М. Запрошуємо до розмови Посібник для роботи з дошкільниками”. – К.: Освіта, 1996. – 151с.	10
3.	Читанка “Я дитина України” / Упорядник Михайло Слобошпицький, Тіна Качалова. – К.: Рада, 1997. – 184с.	26

Продовження таблиці 1.7.

4.	Лаврентьєва Г. Джерела доброти: Навчально-методичний посібник. – К.: АСК, 1998. – 304 с.	17
5.	Вінок. Читанка / Упорядник Олександр Білоусенко . – К.: Веселка, 1998. – 310 с.	29
6.	Українське дошкілля: Збірка для читання і розповідання дітям старшого дошкільного віку / Упоряд. Н. і О. Зінкевичі; Передм. А. Погрібного. – К.: Смолоскип, 2003. – 550с.	14

7.	Веснівочка. Збірка поетичних текстів для дошкільних закладів / Укладач М.І. Вільшук. – К.: ІЗМН. – 1998. – 120 с.	29
8.	Хрестоматія для дошкільників 5 – 7 років / Упорядник О.Шевченко, Т.Качалова, Н.Кир’ян. – К.: Школа, 2000. – 559 с.	8
9.	Бібліотечка вихователя дитячого садка (травень 9 – 10.04.).	90
10.	Твоя планета Земля. Книга для читання про природу / Автори-упорядники: В.О. Мартиненко, В.М. Волощук. – К.: Інтерпрес ЛТД – 2002. – 352 с.	3

Як засвідчує таблиця, у хрестоматії “Золотий колосок” вміщено 60 поетичних творів гумористичного забарвлення як авторських, так і народних. Гумористичні поетичні твори містяться в різних розділах, наприклад, у розділі – “Кому до жартів, а кому й ні” вміщено такі твори, як: “Танцювали миші по бабиній хижі...” (нар.), “Ходив кіт по току” (нар.), А.Камінчук “Сміхота”, О.Коваленко “Цибуля й хрін”, Г.Бойко “Ух і ох”, В.Ладижець “Хитрий зуб”, Н.Забіла “Білий котик”, І.Світличний “Ведмежа хвороба”, К.Перелісна “Брехлива киця”, М.Стельмах “Дятел” та ін. У розділі “Небилиці-небувалиці” вміщені такі гумористичні твори, як: “Миша книш проточила...”, “Що то в світі та й за правда була, що курочка та й бичка привела?.. (нар.), П.Глазовий “Солодка хатка”, В.Підпалій “Дивна хатка”, Т.Коломієць “Небилиця”, М.Сингаївський “Якби” та ін.

Посібник для роботи з дошкільниками А.Богуш і Г.Григоренко “Запрошуємо до розмови” вміщує 10 гумористичних поетичних творів, таких як: А.Григоруk “Переплутанка”, “Веселі гуси” (нар.), Л.Глібов “Зимова пісенька”, М.Підгірянkа “Снігова баба”, П.Ребро “Суперечка” та ін.

У читанці для дітей і дорослих “Я дитина України” звертаємо увагу на гумористичні твори, яких у ній усього 40, серед них 26 поетичних і 14 прозових. Гумористичні твори вміщено у спеціальному розділі, назвою якому послугувала українська народна приказка “І з посміху люди бувають”, а епіграфом жартівливе прислів’я - *Немає гірше, як індик: одного мало, а двох не*

з'їси. Це такі твори: Л.Костенко “Горобець із білою бородою”, О.Сенатович “Балакуни”, Є.Гуцало “Лис зустрів у лісі лиса”, Г.Бойко “Булка з маслом”, П.Воронько “Смачна корзина”, І.Франко “Киця”, “Як невдаха виступав”, А.Костецький “Невсидючий Вася” й ін. Окрім того, у цьому розділі вміщено багато гумористичних прислів'їв і приказок під загальною назвою “Народ сміється”, наприклад, *Спиш, спиш, а спочити й ніколи; Співає як муха в глечичку; Якби ковбасі та крила, то вже луччої птиці й на світі не було б!; Сім літ минуло, як музика грала, а він ще й досі скаче* та інші.

У навчально-методичному посібнику Г.Лаврентьєвої “Джерела доброти” вміщено 17 поетичних гумористичних творів. Зокрема, У розділі “Вийди, вийди, сонечко” вміщено такі гумористичні твори, як: Зайчику, зайчику” (нар.), “Іде, іде, дід, дід” (нар.), у розділі “Добро, як сонечко, гріє” – вірш А.Костецького “Добрий сніговик”, у розділі “Бджола мала, а й та працює” – М.Стельмах “Заєць і рак” та ін.

У читанці “Вінок” вміщено 29 поетичних творів гумористичного характеру, які доступні сприйманню дітей старшого дошкільного віку. Наприклад, “Хто баба“ (нар.), Л.Боровиковський “Комарик”, А.Костецький “Батьки-чомучки”, І.Деркач “Важко зрозуміти”, Г.Бойко “Кошеня”, Т.Коломієць “Поважний кіт”, Л.Костенко “Соловейко застудився” та ін.

У збірці художніх творів “Українське дошкілля” вміщено 14 поетичних гумористичних творів. У розділі “Осінь” вміщено такі поетичні гумористичні твори: В.Юрченко “Лісові музики”, Т.Коломієць “Їжаки”, у розділі “Зима” – Г.Чорнобицька “Вередлива Катруся”, у розділі “На Новий рік” – О.Олесь “Ялинка” та ін.

У збірці поетичних текстів для дошкільних закладів “Веснівочка” міститься 29 жартівливих віршів та гумористичних поетичних мініатюр, які вміщено в розділі “Смійтеся, діти”. Це, наприклад, такі твори, як: П.Воронько “Хвостик ніде діти”, “Муха-звір”, В.Заєць “Копичка гавкає”, “Здивування”, Г.Копачівська “Купуємо взуття”, А.Камінчук “Суниці”, І.Деркач “Із нічної зміни”, М.Сингаївський “Вода в акваріумі” й ін.

У хрестоматії для дошкільників 5 – 7 років вміщено 8 поетичних творів гумористичного характеру, зокрема: О.Рута “Небилиці” М.Чопик “Восьминоги”, О.Ющенко “Щоб швидше ріс”, Є.Гуцало “Ворона з Лісабона і Крук із Прилук”, В.Кириленко “Весела плутанина”, Ю.Будяк “Шкідливий цап” та ін., що були задіяні нами в експериментальній роботі.

Читанка “Твоя планета Земля” вміщує три поетичних твори гумористичного характеру: В.Берестов “Змій”, П.Ребро “Як перчина Сашка провчила”, О.Коваленко “Цибуля й хрін”.

Бібліотечка вихователя дитячого садка (травень 9–10. 2004.) має спеціальний розділ: “Твори гумористичного змісту для дошкільнят та молодших школярів”, в якому вміщено 90 гумористичних діалогів, жартівливих віршів, гуморесок, доступних сприйманню дітей старшого дошкільного віку. Наприклад, Г.Бойко “Брехунець”, М.Білецький “На що скаржимося”, “Розумна дитина”, І.Деркач “Дід Яким”, П.Ребро “Коли задрімаю”, В.Кохан “Не побачив”, Г.Демченко “Хитрий Гриць”, А.Костецький “Хатинка для Рябка” та ін.

Як бачимо, у збірках творів художньої літератури для дітей наявні поетичні твори гумористичного характеру, хоча розміщені вони неоднорідно: від незначної кількості (наприклад, 3 вірші) до 90, як у виданні “Бібліотечка вихователя...”. Здебільшого такі твори розміщені тематично, у спеціальних розділах.

З метою визначення стану роботи з розвитку образного й виразного мовлення дітей старшого дошкільного віку нами було проаналізовано 150 планів навчально-виховної роботи у старших групах дошкільних закладів міст Севастополя, Сімферополя, Рівного, Сарни Рівненської області, смт.Любешів Волинської області.

Кількісні результати аналізу планів навчально-виховної роботи подано в таблиці 1.8. і 1.9.

Таблиця 1.8.

Планування завдань з розвитку образного мовлення у планах навчально-виховної роботи

Завдання	Розвиток образного мовлення	Розвиток виразного мовлення	Збагачення словника виразними засобами мовлення	Відсутність завдань
Кількість планів	4 % 6 планів	16 % 24 плани	60 % 90 планів	20 % 30 планів

Як засвідчив аналіз планів навчально-виховної роботи, безпосередні завдання з розвитку образного мовлення було виявлено тільки в 6 (4%) планах. Наприклад, вихователь Скрицька Л.В. (д/з № 120, м. Севастополь). Розвиток мовлення. Тема: складання описової розповіді за репродукцією картини А.Саврасова “Траки прилетіли”. Мета: розвивати емоційний відгук на весняні прояви природи, зображені на репродукції, виховувати естетичні почуття й переживання, уміння співвідносити побачене з досвідом власного сприймання весняної природи. Учити художньому баченню пейзажної картини, формувати образне мовлення при складанні описової розповіді за змістом репродукції картини. На занятті основна увага приділялася формуванню вміння складати послідовну описову розповідь і вживати в ній образні слова: епітети і порівняння. Вихователь Ю.С. Таран (д/з № 44, м. Рівне). Розвиток мовлення. Тема: складання розповіді з власного досвіду “Восени в парку”. Мета: складати описові розповіді про осінь, осінні явища природи, учити використовувати в мовленні образні епітети (золота осінь, щедра осінь, різнобарвний килим), розвивати образне мовлення. У річному плані д/з № 111 м. Севастополя було заплановано виконати такі завдання: “Оформити схеми планування роботи з розвитку образного мовлення у старших групах”, провести семінар–практикум: “Форми і методи організації роботи з розвитку образного мовлення” (доповідач О.А.Ястремська). У цьому ж дошкільному навчальному закладі заплановано виступ на педагогічній раді: “Методика розвитку образного мовлення дітей дошкільного віку” (доповідач Т.Т.Незамай).

В інших 24 планах (16%) було заплановано завдання з розвитку виразності мовлення. Проілюструємо прикладами. Наприклад, вихователь Н.І.Земляна (д/з № 3, смт. Любешів Волинської обл.). Художня література. Тема: вивчення дитячої української пісні “Два півники”. Мета: учити запам’ятовувати веселу пісеньку, повторювати віршовані рядки, використовуючи елементи інсценування: передавати свої емоції інтонацією, рухами, що показують дії персонажів (курочки, коза, цап, козеня, вовчок-сірячок), розвивати виразне мовлення. Вихователь О.В.Гладишева (д/з № 112, м. Севастополь). Розвиток мовлення. Тема: складання описової розповіді за мотивами вірша Л.Глібова “Зимова пісенька”. Мета: учити дітей складати описову розповідь про снігову бабу, вживати в описі авторські епітети до характеристики персонажа, розвивати виразне мовлення, виховувати увагу, вміння слухати інших. Вихователь М.О. Бабинець (д/з № 6, м. Сарни Рівненської обл.). Художня література. Тема: переказ казки О.Пчілки “Казка про коржика”. Мета: звернути увагу дітей на характерні казкові зачини, повтори казки, учити переказувати казку, відтворюючи авторські художні вирази, учити характеристиці персонажів, формувати інтонаційну виразність мовлення.

Наведені приклади свідчать про те, що здебільшого вихователі, якщо і планують роботу з розвитку образного та виразного мовлення, то завдання формулюються узагальнено, не конкретно, у ході заняття не завжди простежується виконання цих завдань.

У 90 планах (60 %) вихователі планують збагачення словника виразними засобами мовлення. Наприклад, вихователь Т.П.Ляшко (д/з № 1, смт.Любешів Волинської обл.). Художня література. Тема: читання вірша М. Стельмаха ”На баштані”. Мета: познайомити з віршем, пояснити вжиті у вірші виразні слова (жовтобокi динi, статечнi кавуни, такенна диня), активiзувати цi вирази в мовленнi пiд час бесiди за змiстом вiрша. Вихователь С.І. Сидорчук (д/з № 6, м.Сарни). Розвиток мовлення. Тема: дидактична гра: “Святкові листівки” Мета: вчити складати описові розповіді за святковими листівками, придумувати синоніми до поданого слова, виховувати вміння слухати інших. Вихователь

Г.І.Кучеренко (д/з № 44, м.Рівне). Розвиток мовлення. Тема: Складання розповіді за картиною “Зимові розваги”. Мета: вчити складати розповідь, робити її яскравішою і виразнішою з допомогою епітетів; вправляти дітей у називанні пестливих слів, утворювати їх за допомогою суфіксів. Вихователь Л.Л. Хитько (д/з № 12, м.Севастополь). Розвиток мовлення. Тема: переказ казки “Лисичка-сестричка і сірий вовк”. Мета: закріпити вміння використовувати у процесі переказування прислів’я, римовки. Вихователь Смирнова Є.А. (д/з № 2, м.Сімферополь). Розвиток мовлення: складання описової розповіді за сюжетною картиною ”Пори року”. Мета: учти дітей розрізняти пори року, описувати сюжетні картини, використовуючи виразні порівняння, епітети, метафори.

У 30 проаналізованих планах (20%) ми не знайшли завдань, безпосередньо спрямованих на розвиток образного, виразного мовлення або активізації словника виразними засобами мовлення.

Аналіз календарних планів передбачав вивчити наявність завдань щодо використання творів гумористичного характеру в роботі з дітьми і використання їх з метою розвитку образного мовлення. Кількісні дані щодо використання вихователями гумористичних творів у роботі з дітьми подано в таблиці 1.9.

Таблиця 1.9.

Планування гумористичних творів

Гумористичні твори						
Прозові твори		Поетичні		Поетичні, прозові		Відсутні
Кіл-ть планів	Завдання з образного мовлення	Кіл-ть планів	Завдання з образного мовлення	Кіл-ть планів	Завдання з образного мовлення	
45 план. (30%)	-	15 план. (10%)	-	15 план. (10%)	-	75 план. (50%)

Аналіз планів навчально-виховної роботи засвідчив, що гумористичні твори плануються рідко. Тільки у 45 планах (30 %) були завдання, пов’язані з

використанням прозових творів гумористичного характеру. При плануванні цих творів не простежувалася мета розвитку образного мовлення. Наприклад, вихователь В.А.Гринчук (д/з № 44, м.Рівне). Художня література. Тема: читання оповідання М.Йогансен “Собака, що лазив на дерево”. Мета: познайомити дітей з гумористичним оповіданням, викликати позитивні емоції, виховувати любов до тварин, почуття гумору. Вихователь С.І.Марченко (д/з №12, м. Севастополь). Художня література. Тема: читання казки “Їжак та заєць”. Мета: сприяти розумінню дітьми жарту в казці, ідеї (не хвалися, стався чемно до інших, не насміхайся, а то з тебе будуть сміятися), розвивати почуття гумору та ін. Як бачимо, читання гумористичних прозових творів проводилося виключно з метою розваги та проведення морально-етичної бесіди.

У 15 планах (10 %) було виявлено завдання щодо використання поетичних творів гумористичного характеру. Метою використання таких творів було морально-етичне виховання, розвага дітей. Крім того, ставилася мета виховання любові та інтересу до народної творчості та творів українських письменників. Наприклад, вихователь Є.Є.Поділько (д/з № 129, м.Севастополь). Художня література. Тема: заучування вірша П.Ребра “Суперечка”. Мета: допомогти дітям зрозуміти зміст вірша, прихований жарт. Викликати інтерес до української поезії. Розвивати емоційну сферу, почуття гумору. Вихователь М.П.Петрущак (д/з № 6 м. Сарни). Художня література. Тема: читання вірша М.Петренка “Бігла полем ковбаса”. Мета: викликати позитивні емоції, сміх, розвивати уяву, почуття гумору, учити відповідати на запитання за змістом, знаходити нісенітницю у вірші, співвідносити з життям.

У 15 планах (10 %) було заплановано і поетичні, і прозові гумористичні твори. Вони здебільшого використовувалися, щоб розважати дітей, формувати в них уявлення про ті чи інші моральні категорії. Наприклад, вихователь Г.І.Абрам'як (д/з № 12, м. Севастополь). Художня література. Тема: читання оповідання М.Герасименка “Як і домовились” і Н.Стефурак “Про гаву і Ярослава” Мета: познайомити дітей з гумористичними творами, викликати емоційний відгук, допомогти зрозуміти їх повчальний смисл (жадібність до

добра не доводить, не вередуй), порівняти персонажів оповідання і вірша. Як бачимо, при використанні гумористичних творів не планувалися завдання з розвитку образного, виразного мовлення дітей.

Аналіз планів засвідчив, що в 50 % (75 планів) з них зовсім не було заплановано будь-яку роботу з гумористичними творами.

Отже, ми дійшли висновків, що у практиці дошкільних закладів на недостатньому рівні знаходиться робота з розвитку образного мовлення. Поетичні твори плануються також недостатньо. При використанні поетичних і прозових творів гумористичного характеру не ставиться мета розвитку образного, виразного мовлення, відсутня і словникова робота над текстами гумористичних творів.

Висновки з I розділу

Образне мовлення виступає однією з ознак культури мовлення і визначається такими якостями: точністю, логічністю, правильністю, доречністю, здатністю формою і змістом, незвичністю у сполученні слів, метафоричністю, картинністю, емоційністю естетично вплинути на співрозмовника. Образне мовлення має багатоаспектний характер. З лінгвістичної точки зору образність - це властивість слова і комунікативна якість мовлення. У літературознавчому аспекті образність пов'язується не лише з мовленнєвою організацією художнього тексту, первинними образами, а й з похідними образами картин, персонажів тощо, які викликають естетичні почуття. В естетичному аспекті образне мовлення стимулює естетичне сприйняття світу, формування художнього смаку. В основі образного мовлення лежить образність, яку ми розуміємо як складову виразності мовлення, що виникає за такою схемою: встановлення асоціативних зв'язків між двома предметами чи явищами (встановлення спільних рис, ознак), перенесення ознак з одного предмета на другий, і як наслідок цього - виникнення нового

метафоричного (переносного) значення слова. Відтак, образне мовлення – це якість виразного мовлення, що характеризується здатністю викликати в уяві наочно-чуттєві уявлення з допомогою спеціальних мовних засобів, в основі яких лежить асоціативність (передача ознак одного предмета через ознаки іншого). Означені мовні засоби є виразниками образності. Виразниками образності є слова, словосполучення, мовні конструкції, що сприяють створенню мовцем словесного образу та викликають у слухача наочно-чуттєві уявлення цих образів.

Поняття образного мовлення суміжне поняттю поетичного мовлення, під яким ми розуміємо образне, емоційне мовлення творів художньої літератури, насичене мовними, мовнопоетичними і мовностилістичними одиницями і конструкціями, з допомогою яких створюються образи людей, процесів, явищ і предметів, створюються події, тобто передається зміст твору.

Важливою умовою формування повноцінного сприймання поетичних творів є поетичний слух. За умови розвиненого поетичного слуху старші дошкільники здатні до вирізнення з художнього поетичного тексту виразників образності, але відчують труднощі у використанні образних слів і виразів у власному активному мовленні. На нашу думку, поетичний слух – це здатність до всебічного раціонального й емоційного відчуття, сприймання і відтворення змісту, художньої форми, виразних мовних та інтонаційних засобів поетичної мови художнього твору.

Сприймання дітьми художніх творів носить активний характер і визначається як складний полікомпонентний процес, що складається з таких складових: слухання, уявлення, усвідомлення прослуханого та його розуміння. У процесі сприймання поетичного твору виокремлюють три стадії. Перша стадія – безпосереднє сприймання твору, тобто відтворення й переживання образів твору. На цій стадії провідну роль відіграє уява, твір сприймається “серцем”, а потім уже розумом. Друга стадія – розуміння змісту твору. Провідним стає мислення та оскільки воно оперує тим, що було емоційно пережито, воно не відбиває емоційності сприймання твору, а поглиблює його.

Третя – вплив художньої літератури на особистість дитини як кінцевий результат сприймання художніх творів.

Образне мовлення дітей старшого дошкільного віку розвивається під впливом сприймання художніх творів у єдності їх змісту і художньої форми через сприймання словесних образів. На нашу думку, словесний образ – це образ предмета, явища, істоти, створеного засобами експресивних мовних одиниць, наділених здатністю викликати яскраві наочно-чуттєві уявлення.

Ученими визначено особливості сприймання дітьми образного мовлення, засоби, закономірності та педагогічні умови роботи з розвитку образного мовлення дітей дошкільного віку. Водночас аналіз наукового фонду засвідчив, що поетичний гумор як засіб розвитку образності мовлення дошкільників не був предметом спеціального дослідження.

Гумор виступає як особистісна риса людини, як емоційний та інтелектуальний компонент психіки. В онтогенезі почуття гумору з'являється в дитини дошкільного віку разом із здатністю бачити чужими очима себе і свої вчинки, співчувати іншим людям. Психологічні передумови формування почуття гумору і почуття співчуття є дуже близькими.

Гумор притаманний багатьом творам української літератури. Широко відомі гумористичні поетичні твори для дітей таких українських поетів, як С.Руданський, Остап Вишня, П.Глазовий, П.Воронько, А.М'ястківський, А.Костецький, А.Григорук, Л.Костенко, Є.Гуцало, Г.Бойко, Т.Коломієць, Б.Стельмах, М.Стельмах, І.Січовик, М.Петренко, П.Ребро та ін. Ними створено для дітей низку поетичних творів гумористичного забарвлення: гуморески, небувальщини, вірші-"перевертні", нескінченні надокучливі казки й ін.

Поетичні твори гумористичного характеру ми розуміємо як специфічний вид віршованих творів, в яких засобами художнього мовлення та з допомогою спеціальних прийомів творення гумору передана ситуація жарту, кумедності, що викликає доброзичливий сміх.

У поетичних творах гумористичного характеру є образні вирази гумористичної спрямованості, що виступають водночас виразниками

образності. Цю рису ми визначили як специфічну для таких творів. Відтак, можемо стверджувати про наявність у поетичних творах гумористичного характеру образних виразів гумористичної спрямованості. Означеним творам властивий поетичний гумор, під яким ми розуміємо специфічний вид художнього, словесного гумору, що притаманний поетичним творам, які засобами виразників образності й образних виразів гумористичної спрямованості викликають в уяві слухача конкретні, наочно-чуттєві образи предметів, ситуацій та персонажів, стимулюють емоційну позитивну реакцію, доброзичливий сміх.

Аналіз гумористичних поетичних творів показав, що в них найбільш уживаними виразниками образності є епітети, фразеологізми, порівняння, персоніфікації, метафори, менш уживані - гіперболи, інверсії, риторичні запитання, анафори, антитези, метонімії, літоти, що й визначає зміст роботи з розвитку образного мовлення старших дошкільників засобами поетичного гумору. Гумористичні вирази в експериментальних творах здебільшого створені за допомогою таких прийомів створення комічного, як: гра слів, повторення зі зміною граматичних конструкцій, порівняння за випадковою або другорядною прикметою, перелік різнорідних предметів і явищ у єдиному списку, парадокс, буквалізація метафори, перебільшення, паралогічний висновок, хибне підсилення, протиставлення, поєднання двох несумісних висловлювань.

Український поетичний гумор у силу свого надзвичайного багатства, емоціогенності, яскравості, колоритності мови є невичерпним джерелом збагачення образного словника дітей і повинен активно використовуватись у навчально-виховній роботі не лише з метою розваги та морально-етичного виховання, але й для розвитку образного мовлення дошкільників. Водночас одержані у процесі пошуково-розвідувального експерименту результати засвідчили відсутність або недостатню конкретність і повноту програмних завдань з розвитку образного мовлення та використання гумористичних творів, неузгодженість вимог програмних документів з розвитку образного мовлення і станом практики навчально-виховної роботи з дітьми. Лише у програмі

“Мовленнєвий компонент дошкільної освіти” найбільш повно визначено завдання з розвитку образного мовлення дошкільників і використання гумористичних творів. Результати анкетування вихователів засвідчили низький рівень теоретичної і практичної підготовки вихователів дошкільних закладів до роботи з розвитку образного мовлення дітей засобами поетичного гумору. Аналіз планів навчально-виховної роботи засвідчив, що робота з розвитку образного мовлення не достатньо відображена у планах. Гумористичні твори недостатньо використовуються в навчально-виховній роботі з дітьми. Розвиток образного мовлення засобами гумористичних поетичних творів зовсім не відображено у планах навчально-виховної роботи дошкільних закладів.

Огляд дисертаційних досліджень з означеної проблеми та результати пошуково-розвідувального експерименту дозволили дійти висновку, що поетичні гумористичні твори не використовуються з метою розвитку образного мовлення, та дали вагомі підстави вважати доцільним теоретичне обґрунтування й експериментальну розробку методики розвитку образного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами поетичного гумору.

РОЗДІЛ II

РОЗВИТОК ОБРАЗНОГО МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ПОЕТИЧНОГО ГУМОРУ

2.1. Аналіз рівнів сформованості образного мовлення дітей старшого дошкільного віку

Метою констатувального етапу експерименту було виявлення вихідних рівнів розвитку образного мовлення дітей засобами поетичного гумору.

База дослідження: на констатувальному етапі педагогічного експерименту було задіяно 180 дітей старшого дошкільного віку д/з № 12 та №129 м. Севастополя, д/з № 44 м. Рівного, д/з № 6 м. Сарни Рівненської області, д/з № 1 та № 3 смт. Любешів Волинської області.

Констатувальному етапу експериментального дослідження передувало визначення критеріїв і показників розвитку образного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами поетичного гумору. Нами було визначено три критерії. Опишемо їх.

Когнітивно-інформаційний критерій із показниками:

- обізнаність дітей з жанрами художніх творів і творами гумористичного характеру;
- розуміння дітьми поетичного гумору;
- вміння виокремлювати з тексту гумористичних творів виразники образності й образні вирази гумористичної спрямованості.

Образно-виражальний критерій із показниками:

- наявність у мовленні дітей мовних засобів виразності: виразників образності та образних виразів гумористичної спрямованості;
- наявність немовних засобів виразності у відтворенні ситуацій гумору;
- вміння використовувати мовні і немовні засоби виразності гумористичної спрямованості у зв'язному висловлюванні.

Мовленнєвотворчий критерій із показниками:

- творча імпровізація дітей у використанні поетичного гумору у власних висловлюваннях;
- вміння передавати зміст гумористичних поетичних творів у малюнках;
- вміння використовувати образні вирази поетичного гумору в розповідях за малюнками.

Форма спілкування з дітьми була індивідуальною. У межах кожного критерію, до кожного показника було дібрано по 2 завдання. Опишемо їх.

Когнітивно-інформаційний критерій

Показник: Обізнаність дітей з жанрами художніх творів і творами гумористичного характеру

Дітям пропонувалися завдання, об'єднані назвою **“Весела вікторина”**.

Завдання 1. “Упізнай, що тобі прочитали?”

Мета: виявити обізнаність дітей з жанрами художніх творів.

Процедура виконання. Дітям по черзі читали короткі художні твори різних жанрів (оповідання К.Д. Ушинського “Заєць та їжак”, українська народна казка “Без труда немає плода”, вірш М.Познанської “Новачок Тарас”, забавлянка “Ладі-Ладусі”, загадка, прислів'я, скоромовка) і пропонували визначити жанр. Після читання дітей запитували: “Що я тобі прочитала?” Якщо дитина утруднювалася, уточнювали: оповідання чи казку, вірш чи забавлянку, прислів'я чи загадку?

Завдання 2. “Веселий вірш – весела посмішка”

Мета: з'ясувати обізнаність дітей із гумористичними творами, вміння визначати гумористичні твори.

Процедура виконання. а) Дітям пропонувалося пригадати, які твори (вірш чи оповідання) про смішні епізоди вони знають; б) Дітям читали гумористичні вірші (С.Руданський “Вовки”, Г.Бойко “Булка з маслом”). Після цього запитували: Чому ти посміхався? Що тобі видалося смішним у цьому вірші? Як можна назвати такі вірші? (гуморески); в) Дітям читали вірш-“перевертень” (А.Григорук “Переплутанка”) і вірш-небилицю (А.М'ястківський “Заєць місяця надгриз”). Запитували, як називаються такі вірші? Чому вони викликають сміх? Чи буває в житті те, про що в них розповідається? Які ти ще знаєш вірші-перевертні, небилиці?

Показник: розуміння дітьми поетичного гумору

Завдання 1. “Веселий вірш”

Мета: виявити розуміння дітьми поетичного гумору.

Процедура виконання. Дітям читали по черзі вірші (Г.Бойко “По коліна провалився”, Г.Бойко “Як невдаха виступав”) і пропонували відповісти на запитання: Чому ти посміхався? Чи буває таке в житті? Як ти вважаєш, для чого потрібні такі вірші?

Завдання 2. “Добери малюнок”

Мета: виявити здатність дітей співвідносити гумористичні ситуації у вірші з малюнками до цих віршів.

Процедура виконання. Дітям читали по черзі гумористичні вірші і пропонували потім обрати з двох малюнків той, який більше підходить до змісту (див. додаток В). Пропонувалися завдання дібрати малюнки до віршів Г.Химича “З усіх грибів гриб”; П.Мовчана “Летів бусол через луг”; Б.Чепурка “Чарівна корова”; Б.Стельмаха “Перегони”; М.Петренка “Бігла полем ковбаса”.

Показник: вміння виокремлювати з тексту гумористичних творів виразники образності й образні вирази гумористичної спрямованості

Завдання 1. “Знайди смішні слова”

Мета: виявити вміння виокремлювати з тексту образні вирази гумористичного змісту.

Процедура виконання. Дітям по черзі читали вірші (Т.Коломієць “Ведмедів танок”, О.Пархоменко “Кошеня”, В.Кириленко “Весела плутанина”) і пропонували назвати слова, в яких передаються смішні гумористичні події. Після читання запитували: Які слова викликають сміх? У якому реченні поет передає смішну історію, небувальщину? Якщо дитина утруднювалась, то вирази та речення подавали парами і пропонувалося дітям обрати потрібний.

Завдання 2. “Слова-художники”

Мета: виявити здатність дітей вирізняти з поетичного твору виразники образності.

Процедура виконання. Дітям читали гумористичний вірш (О.Сенатович “Балакуни”, П.Ребро “Як перчина Сашка провчила”, Г.Химич “З усіх грибів гриб”), запитували: Якими словами поет намалював, як художник фарбами, горе-будівельників? Які вони? Якими словами передається, що цей дім незвичайний? На кого схожий Сашко? З ким порівнює автор Сашка? Чому? Якими словами намалював поет перчину? Який гриб? Якими словами з вірша розповідається про те, що він дуже великий?

Образно-виражальний критерій

Показник: наявність у мовленні дітей мовних засобів виразності: виразників образності та образних виразів гумористичної спрямованості

Завдання 1. “Маленькі гумористи”

Мета: виявити в дітей вміння використовувати в мовленні авторські образні вирази гумористичної спрямованості.

Процедура виконання. Дітям пропонувалося послухати вірші (В.Берестов “Змій”, Є.Гуцало “Ходить баба снігова”) і скласти про персонаж вірша смішне речення, і щоб у ньому були слова з вірша.

Завдання 2. “Добери слова”

Мета: виявити в мовленні дітей виразники образності.

Процедура виконання. Дітям читалися вірші (Б.Стельмах “Перегони”, Л.Костенко “Горобець із білою бородою”). Після читання пропонувалось уявити персонажів вірша і за допомогою слів розповісти про них. Запитання: З ким би ти міг порівняти героїв вірша, кого вони тобі нагадують? Як бігли овочі-бігуни? Які смішні слова ти можеш про них сказати? Добери слова, якими б ти хотів розповісти про горобця? Який він? З ким ти його можеш порівняти?”

Показник: наявність немовних засобів виразності у відтворенні ситуацій гумору

Завдання 1. “Покажи смішного героя”

Мета: Виявити здатність дітей уявляти образ персонажа вірша, відобразити його образ за допомогою немовних засобів виразності.

Процедура виконання. Дітям читався гумористичний вірш (Т.Коломієць “Їжаки”, О.Стрілець “Танці”, М.Підгірянка “Снігова баба”). Для виконання цього завдання дітям пропонувалось уявити собі героїв вірша, передати їхній вираз обличчя, позу, рухи, ходу, жести.

Завдання 2. “Скажи голосом кумедного персонажа”

Мета: виявити здатність дітей до використання інтонаційних засобів виразності при відтворенні образу персонажу.

Процедура виконання. Дітям читали вірші (Н.Забіла “Про дівчинку, яка не їла”, Є.Гуцало “Ворона з Лісабона і Крук із Прилук”). Після читання пропонувалося передати мову героїв (діалог), виразно повторити їхні слова, які вони могли б сказати, прийшовши до них на гостини в дошкільний заклад у різному настрої (веселому, радісному, сердитому, здивованому, сумному).

Показник: уміння використовувати мовні і немовні засоби виразності гумористичної спрямованості у зв’язному висловлюванні

Завдання 1. “Розкажи про кумедного персонажа”

Мета: виявити вміння дітей використовувати у зв’язному висловлюванні мовні і немовні засоби виразності в описовій розповіді про персонаж.

Процедура виконання. Дітям читався гумористичний вірш (Б.Чепурко “Чарівна корова”, О.Рута “Небилиці”). Після бесіди за змістом вірша пропонувалось уявити собі, як виглядає “чарівна корова”, “балакуча киця”, “жучисько Жужа”), показати їх мімікою, жестами і розповісти про них.

Завдання 2. “Гумористичні фантазії”

Мета: виявити вміння дітей уявити персонаж гумористичного вірша, виступити від його імені, використовуючи мовні і немовні засоби виразності гумористичної спрямованості.

Процедура виконання. Дітям пропонується пригадати будь-який персонаж гумористичного вірша і виступити від його імені (уявити себе на його

місці). Дається настанова про те, щоб персонаж розповів про себе і одночасно показав, яким він є, використовуючи голос, рухи, жести...

Мовленнєвотворчий критерій

Показник: творча імпровізація дітей у використанні поетичного гумору у власних висловлюваннях

Завдання 1. “Придумай смішну історію”

Мета: виявити здатність дітей вживати у зв'язній розповіді за мотивами гумористичного вірша образні вирази.

Процедура виконання. Дітям читалися гумористичні вірші (П.Ребро “Як перчина Сашка провчила”, М.Петренко “Вечірня зустріч”) і пропонувалося придумати смішні історії, які могли б трапитися з персонажами віршів.

Завдання 2. “Розсміши царівну Несміяну”

Мета: виявити здатність придумувати гумористичні ситуації, історії, використовуючи в них образні слова й вирази.

Процедура виконання. Дітям нагадували казку про царівну Несміяну, і пропонували розсмішити її, придумати і розповісти щось дуже смішне.

Показник: вміння передавати зміст гумористичних віршів у малюнках

Завдання 1. “Художники-гумористи”

Мета: виявити здатність дітей розуміти гумор у вірші та передавати своє відчуття гумору у власному малюнку, імпровізувати в малюнку можливі смішні історії, в які може потрапити персонаж.

Процедура виконання. Дітям читався гумористичний вірш (Б. Чепурко “Чарівна корова”, М. Петренко “Бігла полем ковбаса”, Є. Гуцало “Ходить баба снігова”) і пропонувалося намалювати малюнки за мотивами вірша: про що розповідається у вірші, що могло б статися з персонажами.

Завдання 2. “Малюнок до улюбленого смішного вірша”

Мета: виявити здатність пригадати зміст гумористичних віршів, уже знайомих дітям, намалювати малюнок до того, який найбільше подобається.

Процедура виконання. У дітей запитували, які смішні вірші вони пам'ятають, далі пропонували намалювати малюнок до того вірша, який найбільше подобається.

Показник: вміння використовувати образні вирази поетичного гумору в розповідях за малюнками

Завдання 1. “Підпиши смішну картинку”

Мета: виявити здатність скласти гумористичні вислови, речення до власних малюнків.

Процедура виконання. Дітям пропонувалося скласти смішний підпис до власного малюнка, давалася настанова використати в підписах слова і вирази з вірша, за яким він намальований. Діти придумували, дорослий підписував малюнок.

Завдання 2. “Смішні історії про смішні малюнки”

Мета: виявити здатність дітей скласти зв'язні розповіді про кумедних персонажів з віршів за власними малюнками.

Процедура виконання. Дітям пропонувалося скласти гумористичні розповіді за своїми малюнками: хто намальований, який він, на кого схожий персонаж, чому здається смішним? Давалася настанова використати у своїх розповідях слова й вирази з вірша.

Після виконання дітьми експериментальних завдань було виявлено в межах кожного критерію ступені обізнаності дітей з поетичними творами, розуміння і використання ними образних виразів, засобів виразності, наявності творчої імпровізації за змістом поетичних гумористичних творів. Проаналізуємо одержані дані за кожним критерієм.

Когнітивно-інформаційний критерій

У межах означеного критерію було визначено ступені обізнаності дітей з жанрами художніх творів і творами гумористичного спрямування: вище достатнього, достатній, задовільний, незадовільний. Охарактеризуємо їх.

Ступінь вище достатнього: діти легко і самостійно впізнають і правильно називають всі жанри художніх творів; розуміють зміст гумористичних творів, виявляють це емоціями, сміхом; правильно добирають малюнок до гумористичного змісту вірша; самостійно виокремлюють з тексту вірша образні слова й вирази гумористичної спрямованості, якими автор передає поетичний гумор у вірші.

Достатній ступінь: діти впізнають і правильно називають жанри найбільш уживаних художніх творів: казку, оповідання, вірш, забавлянку, прислів'я, загадку, скоромовку, гумореску, меншою мірою знають вірші-“перевертні”, небилиці; розуміють зміст гумористичних творів, емоційно на них реагують; правильно добирають відповідний малюнок до гумористичного змісту вірша; самостійно виокремлюють з тексту образні слова й вирази гумористичної спрямованості, при цьому допускають незначні помилки, які усувають з допомогою вихователя.

Задовільний ступінь: діти впізнають і називають такі жанри художніх творів, як казка, оповідання, вірш, загадка, скоромовка, але відчують труднощі у визначенні прислів'я, забавлянки, небувальщини, гуморески, припускаються при цьому помилок; не завжди правильно розуміють зміст гумористичних творів; допускають помилки в доборі відповідного малюнка до змісту вірша; емоції і сміх виражені при цьому не яскраво; потребують допомогу у виокремленні з тексту вірша образних слів і виразів.

Незадовільний ступінь: діти не впізнають і не називають жанри художніх творів, називають лише найбільш уживані: казку, вірш. Не завжди адекватно розуміють зміст гумористичних творів, не реагують на них емоціями і сміхом, жарт і гумор сприймають як реальність; неправильно добирають відповідний малюнок або й зовсім цього не роблять; не здатні виокремлювати з тексту вірша образні вирази і слова, якими автор передає гумор.

Кількісні дані щодо ступенів обізнаності дітей з жанрами художніх творів і творів гумористичного спрямування подано в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Ступені обізнаності дітей з жанрами художніх творів і творами
гумористичного спрямування

Група	Ступені (%)			
	Вище достатнього	Достатній	Задовільний	Незадовільний
ЕГ	-	32	48	20
КГ	-	30	50	20

Як засвідчує таблиця, на ступені обізнаності вище достатнього з жанрами художніх творів не було виявлено дітей. 32 % дітей експериментальної і 30 % дітей контрольної групи, яких віднесли до достатнього ступеня, легко називали такі жанри, як казка, оповідання, вірш, прислів'я, скоромовка, забавлянка, проте не знали назви віршів гумористичного спрямування, називали їх “веселими”, “смішними віршами”, не завжди могли визначити вірш-“перевертень”, небилицю, утруднювались у пригадуванні віршів гумористичного характеру. Водночас діти достатнього ступеня добре розуміли гумор вірша, знаходили слова й образні вирази, якими автор передавав гумор, хоча деколи це робили з допомогою підказки з боку дорослого, правильно добирали малюнки до віршів. Наприклад, Олег П., розповідаючи про гумореску С.Руданського, смішним назвав ситуацію, коли хлопчик злякався “вовка-собачку” і навіть пригадав прислів'я “У страху очі великі”. 48 % дітей експериментальної і 50 % контрольної групи виявили задовільний ступінь обізнаності з художніми творами. Вони легко впізнавали тільки такі жанри художніх творів, як казку, оповідання, вірш, загадку, інші називали неправильно, як-от: забавлянку – віршем, скоромовку прислів'ям і навпаки. Вони не завжди могли виокремити слова і вирази, в яких автор передає гумор. На запитання, чи буває так у житті, відповідали “може й буває”, “не знаю”, “буває”. Гумор вірша Г.Бойка “Булка з маслом” не викликав яскравої емоційної реакції після першого читання, більш

емоційно діти почали реагувати під час бесіди за змістом, посміхалися, зазначали, як наприклад, Оленка С., що “дядя не побачив булку”, що, мабуть, “дядя забруднився від булки” (Сергій В.). Діти подекуди помилялись, добираючи малюнок до вірша, наприклад, Євген С. обрав малюнок до вірша Б.Стельмаха “Перегони” той, де редиска намальована на городі, а не на стадіоні, і мотивував це тим, що “вірш про редиску”.

20% дітей експериментальної і 20 % дітей контрольної групи перебували на незадовільному ступені обізнаності з поетичними творами гумористичного характеру. Більшість дітей називали серед художніх творів тільки вірш, казку. Жанри інших творів визначали неправильно, називаючи їх одним словом “вірш”. Вірші гумористичного характеру не викликали яскравих емоцій, у процесі бесіди за їх змістом було встановлено, що діти не відчують і не розуміють гумористичного підтексту, констатували той факт, що персонаж вірша “сів на булку”, говорили, що таке буває, не відчуючи комічності ситуації. Вірш-“перевертень” також не викликав адекватної реакції, оскільки діти не змогли зрозуміти і встановити невідповідності в сюжеті. Наприклад, Сергій С. відповідаючи на запитання за віршем А.Григорука “Переплутанка”, лише називав дії персонажів, не міг встановити, чи буває так у житті чи ні, не відчував комедійності у сюжеті, не уявляв персонажів у незвичних для себе положеннях. Діти, що перебували на незадовільному ступені, не спроможні були виокремити образні слова й вирази гумористичної спрямованості з художнього тексту. Наприклад, Оленка М. не могла була виокремити слова, якими розповідається про персонаж вірша Г.Химича “Усім грибам гриб”, називала гриб тільки словом “великий”, не змогла виокремити порівняння “з добру бочку”. Денис К. замість слів, якими автор передавав балакучість персонажів вірша О.Сенатович “Балакуни”, вживав лише слова “говорили”, “балакали”.

Образно-виражальний критерій

За результатами виконання завдань за даним критерієм було визначено й охарактеризовано ступені використання дітьми образних виразів, мовних і немовних засобів виразності гумористичної спрямованості. Опишемо їх.

Ступінь вище достатнього: діти правильно добирають відповідно до ситуації виразники образності та образні вирази гумористичної спрямованості; у зв'язних розповідях за мотивами гумористичних віршів використовують авторські образні слова й вирази, створюють за допомогою немовних засобів виразності (міміка, жести, хода, рухи...) образ персонажа вірша, відтворюють мову героя, інтонаційно виразно передають його характер, емоційний стан у різному настрої.

Достатній ступінь: діти добирають відповідно до ситуації найбільш уживані виразники образності (порівняння, епітети, персоніфікації) та образні вирази гумористичної спрямованості; у відтворенні ситуацій гумору та в розповідях за мотивами гумористичних віршів не завжди використовують авторські образні слова і вирази; використовують інтонаційні засоби виразності мовлення для передачі мови персонажів; припускають при цьому певні неточності, помилки; передають своє уявлення про персонаж, використовуючи при цьому деякі немовні засоби виразності.

Задовільний ступінь: діти не завжди правильно добирають відповідно до ситуації виразники образності (порівняння, епітет) та образні вирази гумористичної спрямованості; у відтворенні ситуацій гумору та у зв'язних висловлюваннях за мотивами гумористичних віршів потребують допомоги дорослого у вживанні авторських образних слів і виразів. Створюють за допомогою мовних і немовних засобів виразності образ літературного героя гумористичного вірша, відтворюють мову героя, передають характер героя лише в контрастних настроях, припускаючи при цьому помилки, відчуваючи певні труднощі.

Незадовільний: діти майже не вміють добирати відповідно до ситуації виразники образності й образні вирази гумористичної спрямованості; у зв'язних розповідях за мотивами віршів майже не використовують авторські

гумористичні образні слова і вирази, не завжди вдало використовують немовні засоби виразності при створенні образу персонажа (міміка, жести, рухи), не користуються інтонаційними засобами виразності.

Кількісні дані щодо ступенів використання дітьми образних виразів, мовних і немовних засобів виразності гумористичної спрямованості подано в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Ступені використання дітьми образних виразів, мовних і немовних засобів виразності гумористичної спрямованості

Група	Ступені (%)			
	Вище достатнього	Достатній	Задовільний	Незадовільний
ЕГ	-	-	36	64
КГ	-	-	34	66

Як засвідчує таблиця, на ступені вище достатнього та достатньому ступені використання мовних і немовних засобів образності гумористичної спрямованості дітей не було виявлено. 36 % дітей експериментальної і 34 % дітей контрольної групи перебували на задовільному ступені. Діти добирали окремі, найбільш уживані образні слова (порівняння, епітети, персоніфікації) та образні вирази гумористичної спрямованості, але не завжди відповідно до зображуваної ситуації, потребували при цьому активної допомоги дорослого. У відтворенні ситуацій гумору та у зв'язних висловлюваннях за мотивами гумористичних віршів діти намагалися використовувати авторські образні вирази гумористичної спрямованості, але потребували при цьому допомоги дорослого. Наприклад, Наталка Н. добираючи епітети до образу горобця (вірш Л.Костенко “Горобець із білою бородою”), зазначала, що “він добрий і мудрець, як її дідусь, і старенький”, мотивуючи це тим, що в горобця “біла борода”. Таня П. виявляла емоційну реакцію на вірш В.Берестова “Змій”, характеризує гумористичного персонажа (семиголового змія), легко визначала авторські образні назви голів змія – довбешка, пелька, паща, личко тощо, але епітети

добирала до них однотипні “смішні”, “великі”, “голодні”. Діти створювали за допомогою немовних засобів виразності образ героя вірша, відтворювали його мову, передавали характер героя лише у веселому – сумному, доброму – злому настроях.

64 % дітей експериментальної і 66 % контрольної групи виявили незадовільний ступінь використання мовних та немовних засобів образності. Ці діти неспроможні були адекватно до гумористичної ситуації та у зв'язних висловлюваннях використовувати виразники образності або гумористичні вирази з тексту. Мовлення дітей невиразне, діти могли лише розповісти про зміст, фабулу вірша, у мовленні відсутні образні слова й вирази. Наприклад, Миколка Н., намагаючись скласти речення про персонаж вірша М.Підгірянки “Снігова баба”, сказав, що “діти зліпили снігову бабу, у неї ніс з картоплі, а рот з буряка”, не використав у реченні ніяких авторських образних означень. Даринка В., розповідаючи про горобця “з білою бородою”, сказала тільки, що “до нього вчепилася біла пір'їна від курки або гуски”; Леся К. говорячи про персонажів вірша Б. Стельмаха “Перегони”, констатувала, що вони “бігли по доріжці, як на фізкультурі”, комізм ситуації не був сприйнятий, добираючи малюнки, плутала їх, обирала хаотично. Віка К., розповідаючи про “чарівну корову” говорила, що це корова, “пофарбована в різні кольори”, говорячи про ворону і крука з вірша Є.Гуцала “Ворона з Лісабона і Крук із Прилук”, вказувала тільки, що вони “вихваляються один перед одним”. Передаючи образи персонажів, діти намагались передати їхню уявлену ходу, міміку, жести, голос, але не вдало, інтонаційні засоби виразності при цьому не використовувались. Наприклад, Ліна Д. показуючи Т.Коломієць “Їжаки” змогла тільки поодинокі, з допомогою дорослого, відтворити образи персонажів у рухах (присідала, неначе їжачок-пеньок, розставляли руки в боки, показуючи гілки у кущика, піднімаючи руки вгору, зображуючи горбик).

Мовленнєвотворчий критерій

Ступінь вище достатнього: діти виявляють творчість у використанні поетичного гумору (виразників образності та образних висловів гумористичної спрямованості) у власних зв'язних висловлюваннях, використовуючи не лише авторські виразники образності, але і створюють власні. Фантазують, домислюючи образи літературних персонажів гумористичних віршів, виявляють бажання відобразити свої враження від гумористичних віршів у малюнку: передають у них зміст віршів, гумористичні ситуації, складають за власними малюнками зв'язні розповіді, вдало використовуючи в них виразники образності та образні вислови гумористичної спрямованості.

Достатній: діти здебільшого виявляють елементи творчості у використанні виразників образності та образних висловів гумористичної спрямованості, вживають образні слова і вирази гумористичної спрямованості у власних зв'язних висловлюваннях, але переважно авторські; фантазують, доповнюють свої уявлення про персонажів певними деталями. Виявляють бажання відобразити свої враження від гумористичних віршів у малюнку, передають у малюнка зміст віршів, гумористичні ситуації, здатні скласти за власними малюнками зв'язні розповіді, використовуючи в них найбільш уживані виразники образності та образні вислови гумористичної спрямованості, але допускають незначні помилки і потребують допомоги дорослого.

Задовільний: діти незначною мірою виявляють творчість у використанні поетичного гумору у власних зв'язних висловлюваннях; домислюють образи літературних персонажів гумористичних віршів, але більшою мірою повторюють або тільки подекуди змінюють сюжет вірша, виявляють бажання відобразити свої враження від гумористичних віршів у малюнку, передають у них зміст віршів, гумористичні ситуації, здатні скласти за власними малюнками розповіді, незначною мірою використовуючи в них лише авторські образні слова і вирази.

Незадовільний: діти не здатні виявити творчість у використанні поетичного гумору у власних зв'язних висловлюваннях, виявляють бажання

відобразити свої враження від гумористичних віршів у малюнку, передають у них зміст віршів, але не вносять в них елементи творчості, утруднюються скласти за власними малюнками зв'язні розповіді, не використовують при цьому виразники образності та образні вислови гумористичної спрямованості.

Кількісні дані щодо ступенів творчої імпровізації у використанні дітьми виразників образності та образних виразів гумористичної спрямованості у власних зв'язних висловлюваннях показано у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Ступені творчої імпровізації у використанні дітьми виразників образності та образних виразів гумористичної спрямованості

Група	Ступені (%)			
	Вище достатнього	Достатній	Задовільний	Незадовільний
ЕГ	-	-	30	70
КГ	-	-	32	68

Як бачимо з таблиці, на ступені вище достатнього та достатньому творчої імпровізації у використанні виразників образності та образних виразів гумористичної спрямованості не було виявлено дітей. 30 % дітей експериментальної та 32 % контрольної групи перебували на задовільному ступені і незначною мірою імпровізували у висловлюваннях про смішний випадок, про нові події з гумористичними персонажами, в розповідях за власними малюнками. Діти більше користувалися словами нейтральної лексики, часто вживали слова “смішні”, “веселі”, у розповідях та малюнками передавали здебільшого ті ситуації, що зображені у вірші, утруднювались у вигадуванні нових гумористичних ситуацій; у дитячих розповідях була відсутня образна лексика. Вася Л., розповідаючи про свій малюнок, зазначав, що “Капуста і місяць не схожі. Мабуть зайчик був дуже голодний, що захотів погризти місяць”. Олексій Н., розповідаючи про “ковбасу, що бігла полем”, сказав, що “у віршику все переплуталося, треба щоб все було навпаки” і склав

свою розповідь за аналогією до вірша: “Бігло молоко у банці, шукало свою корову, але банка розбилася і молоко розлилося”.

70 % дітей експериментальної і 68 % контрольної групи, що перебували на незадовільному ступені, не виявили здатності до творчої імпровізації поетичного гумору у зв'язних висловлюваннях. Наприклад, Наталка В., намагаючись скласти смішну історію, розповіла про те, що вона теж одного разу “злякалася снігову бабу, що стояла біля під'їзду”, повторивши таким чином сюжет вірша М.Петренка “Вечірня зустріч”. Оленка П. розповіла про те, як одного разу взимку, у своєму дворі, вона бачила, “як сніговій бабі вдягли на голову відро зелене. Вона була дуже смішна”. Малюнки дітей не відображали гумористичної ситуації, констатували тільки наявність тих чи інших персонажів. Діти утруднювались описати чи передати свої враження від того, що вони намалювали, тільки називали зображені предмети. Розповіді були не послідовними, образна лексика майже відсутня, діти не могли зв'язно, цікаво розповісти про те, що намалювали, не використовували образні вирази. Наприклад, Василько П., намагаючись скласти смішну розповідь за своїм малюнком, зміг тільки сказати про те, що він “намалював як у вірші про ковбасу, яка вміла бігати”, Олег К. за малюнком Є.Гуцала “Ходить баба снігова” перерахував, з чого зліпили снігову бабу: “зі снігу, вугілля, гілочок, капусти, моркви, буряка ...”.

На основі середньоарифметичних розрахунків, отриманих даних щодо ступенів обізнаності дітей із гумористичними поетичними творами, наявності у словнику образних слів й образних виразів гумористичної спрямованості та творчої імпровізації у використанні дітьми мовних і немовних засобів образності гумористичної спрямованості у власних зв'язних висловлюваннях було визначено рівні розвитку образного мовлення дітей старшого дошкільного віку: вище достатнього, достатній, задовільний, незадовільний. Охарактеризуємо їх.

Вище достатнього: Діти впізнають і правильно називають жанри художніх творів, твори гумористичного спрямування; розуміють їх зміст,

виявляють це емоціями, сміхом; виокремлюють із тексту вірша образні вирази, якими автор передає гумор; правильно добирають відповідно до ситуації гумористичні образні слова й вирази. У зв'язних розповідях за мотивами гумористичних віршів діти використовують авторські виразники образності, створюють за допомогою немовних засобів виразності образ персонажу вірша, відтворюють його мову, виразно передаючи його характер у різному настрої. Діти проявляють творчість у використанні виразників образності й образних виразів гумористичної спрямованості у власних зв'язних висловлюваннях, вдаються до створення власних образних виразів; фантазують, домислюючи образи літературних персонажів гумористичних віршів; виявляють бажання та відображають свої враження від гумористичних віршів у малюнку; здатні скласти за власними малюнками зв'язні розповіді, використовуючи в них виразники образності й образні вирази гумористичної спрямованості.

Достатній: Діти впізнають і правильно називають найбільш уживані жанри художніх творів, називають гумористичні твори, розуміють їх зміст, емоційно на них реагують; виокремлюють із тексту вірша образні вирази, якими автор передає гумор, допускаючи при цьому деякі помилки. Діти добирають відповідно до ситуації найбільш уживані образні слова й образні вирази гумористичної спрямованості, у відтворенні ситуацій гумору та в розповідях за мотивами гумористичних віршів не завжди використовують авторські виразники образності, використовують інтонаційні засоби виразності мовлення для передачі мови персонажів; допускають при цьому помилки. Передаючи своє уявлення про персонаж, діти використовують деякі немовні засоби виразності (жести, міміка); проявляють елементи творчості у використанні поетичних творів гумористичного характеру. Діти вживають деякі авторські образні слова і вирази гумористичної спрямованості у власних зв'язних висловлюваннях; фантазують, намагаючись доповнити образи персонажів деталями. Діти виявляють бажання і відображають свої враження від гумористичних віршів у малюнку, здатні скласти за власними малюнками

зв'язні розповіді, використовуючи в них найбільш уживані образні слова й вирази, але допускають при цьому помилки, потребують допомоги дорослого.

Задовільний: Діти допускають помилки при визначенні жанрів художніх творів; не завжди розуміють їх зміст. Емоції, сміх дітей виражені при цьому не яскраво, вони потребують допомоги у виокремленні з тексту вірша образних виразів, якими автор передає гумор; не завжди правильно добирають відповідно до ситуації найбільш уживані гумористичні образні слова й вирази, у відтворенні ситуацій гумору й у зв'язних висловлюваннях за мотивами гумористичних віршів потребують допомоги у вживанні авторських виразників образності. Діти створюють за допомогою немовних засобів виразності образ літературного героя вірша гумористичного характеру, відтворюють мову героя, передаючи його характер лише в контрастних настроях, допускаючи при цьому помилки; незначною мірою проявляють творчість у використанні образних виразів поетичного гумору у власних зв'язних висловлюваннях; фантазують, домислюючи образи літературних персонажів гумористичних віршів, але більшою мірою повторюють або дещо змінюють сюжет вірша. Дошкільники виявляють бажання відобразити свої враження від гумористичних віршів у малюнку, передають у них зміст віршів, гумористичні ситуації; здатні скласти за власними малюнками розповіді, незначною мірою використовуючи в них лише авторські виразники образності й образні вислови гумористичної спрямованості.

Незадовільний: Діти не впізнають і не називають жанри художніх творів, окрім найбільш уживаних: казка, вірш. Не завжди розуміють зміст гумористичних творів, не реагують на них емоціями і сміхом; не здатні виокремлювати з тексту вірша образні слова й вирази, якими автор передає гумор, майже не добирають відповідно до ситуації гумористичні образні вирази, у зв'язних розповідях за мотивами гумористичних віршів не використовують авторські виразники образності, не завжди використовують немовні засоби виразності (поза, міміка, жести) при створенні образу персонажа; відтворюють мову героя, але не користуються при цьому

інтонаційними засобами виразності. Діти не здатні проявляти творчість у використанні образних виразів поетичного гумору у власних зв'язних висловлюваннях, не проявляють творчої активності у створенні образів літературних персонажів гумористичних віршів, виявляють бажання і відображають свої враження від віршів у малюнку, передають у ньому зміст вірша, але утруднюються скласти за власними малюнками зв'язні розповіді, не використовують при цьому виразники образності й образні вислови гумористичної спрямованості.

Кількісні дані рівнів розвитку образного мовлення дітей засобом поетичного гумору представлено на таблиці 2.4.

Таблиця 2.4.

Сформованість рівнів розвитку образного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами поетичного гумору (констатувальний етап)

Група	Рівні (%)			
	Вище достатнього	Достатній	Задовільний	Незадовільний
ЕГ	-	10,7	38	51,3
КГ	-	10	38,7	51,3

Аналіз результатів констатувального експерименту засвідчив, що достатній рівень розвитку образного мовлення засвідчили 10,7% дітей експериментальної і 10% дітей контрольної групи. На задовільному рівні перебувало 38% дітей експериментальної і 38,7% дітей контрольної групи. Незадовільний рівень розвитку образного мовлення засвідчили 51,3% дітей експериментальної і 51,3% дітей контрольної групи. Відтак, ми дійшли висновку про те, що в цілому на констатувальному етапі експерименту діти експериментальної і контрольної груп виявили приблизно однакові рівні сформованості образного мовлення.

2.2. Лінгводидактична модель розвитку образного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами поетичного гумору

Започатковуюючи експериментальне навчання, ми враховували положення БКДО щодо компетентнісного підходу до розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови. У Базовому компоненті дошкільної освіти та тематичних програмах з розвитку мовлення визначено сутність понять компетентності і різних видів мовленнєвих компетенцій. Так, словникові джерела так пояснюють поняття компетентності: “поінформованість, обізнаність, авторитетність” [199:345]. За визначенням А.Богуш, компетентність – “це комплексна характеристика особистості, яка вбирає в себе результати попереднього психічного розвитку: знання, вміння, навички, креативність (здатність творчо вирішувати завдання: складати творчі розповіді, малюнки і конструкції за задумом), ініціативність, самостійність, самооцінку, самоконтроль” [19:22]. Результатом навчання дітей дошкільного віку рідної мови виступає мовленнєва компетенція, під якою А.Богуш розуміє “вміння адекватно й доречно практично користуватися мовою в конкретних ситуаціях (висловлювати свої думки, бажання, наміри, прохання тощо), використовувати для цього як мовні, так і позамовні (міміка, жести, рухи) та інтонаційні засоби виразності мовлення” [19:23].

Упродовж дошкільного віку в дітей формуються різні види компетенцій, серед них - діалоогологічна, художньо-мовленнєва, поетично-мовленнєва, виразно-емоційна, театральнo-ігрова компетенції, які передбачають розвиток образного мовлення. Охарактеризуємо їх.

А.Богуш визначає діалоогологічну компетенцію як “розуміння зв’язного тексту, вміння відповідати на запитання і звертатись із запитаннями, підтримувати та розпочинати роботу, вести діалог, складати різні види розповідей [19:23].

Художньо-мовленнєву компетенцію учена визначає як “комплексну характеристику особистості, полікомпонентний утвір, чинниками якого є когнітивно-мовленнєва, поетично-емоційна, виразно-емоційна, оцінювальнo-етична, театральнo-ігрова компетенції” [19:112].

Виразно-емоційна компетенція визначається як “уміння виразно та емоційно передати зміст художнього твору, дотримуючись адекватних засобів виразності, вдало поєднуючи мовні і немовні засоби виразності” [19:112-113].

Поетично-емоційна компетенція передбачає здатність дітей виразно читати вірші, впізнавати автора вірша, здійснювати художній аналіз віршів (знаходити повтори голосних, приголосних звуків, римовані рядки, добирати рими тощо) [19:113].

Театральна-ігрова компетенція визначається А.Богуш як “наявність у дітей умінь і навичок самостійно розігрувати зміст знайомих художніх творів у театралізованих іграх, іграх-драматизаціях, іграх за сюжетами літературних творів, інсценувати твори в театральних виставах” [19:113].

У процесі експериментальної роботи ми керувалися принципами добору художніх творів та принципами ознайомлення дітей з художньою літературою, розроблених А.Богуш [19:101-105]. Розглянемо їх. У ході дослідної роботи ми керувалися такими принципами добору поетичних творів:

- Висока художня майстерність твору. Поетичні твори, що містять у собі різноманітні виразники образності, перетворюються в механізм естетичного впливу на дошкільника. Цьому допомагають паузи, логічні наголоси, жести, міміка, що використовуються дорослими при читанні гумористичних віршів.

- Цікавий сюжет. Наявність гумористичної ситуації, кумедного персонажу забезпечує емоційність заняття, інтерес дітей до твору.

- Простота і ясність композиції. Розповідні фабульні тексти сприймаються легше і з більшим інтересом. Тому для дослідної роботи нами було обрано гумористичні вірші сюжетного, динамічного характеру.

- Доступність змісту і мови гумористичного твору дитині. Зміст твору має відповідати рівню життєвого досвіду дітей. Занадто складні образні вислови в художньому тексті можуть викликати нерозуміння, розчарування, зневіру дітей у своїх успіхах.

- Принцип новизни і контрасту у змісті гумористичних творів.

- Урахування конкретних педагогічних завдань, що ставляться на кожному етапі дослідної роботи, зокрема розвитку образного мовлення.

В основу проведення дослідної роботи ми поклали такі принципи ознайомлення з художньою літературою:

- Принцип емоційно-виразного читання художнього твору. Сутність виразного читання – в його емоційній насиченості.

- Забезпечення розуміння дітьми гумористичного змісту художнього твору. Поетичний гумористичний твір тоді може справити враження на дитину позитивний вплив, коли вона його добре зрозуміла, усвідомила хід подій, ідею, мораль, гумор твору.

- Повторність читання. Якщо художній твір має невеличкий розмір, його слід одразу прочитати на занятті ще один чи два рази. Уривки знайомих творів читають у процесі мовленнєвих занять, літературних вікторин, на тематичних літературних вечорах та ранках.

- Включення дітей в активну пізнавальну діяльність за змістом гумористичного вірша. Реалізації цього принципу сприяють елементи драматизації та інсценування на заняттях; малювання за мотивами прослуханих творів з наступним розповіданням за власними малюнками.

- Взаємозв'язок пізнавальних, виховних і мовленнєвих завдань у ході роботи над змістом і художньою мовою гумористичних віршів.

- Принцип оцінювального ставлення дітей до образів віршів. Аналізуючи зміст вірша, діти оцінюють моральні якості, риси характеру, вчинки персонажів.

Аналіз наукового фонду з досліджуваної проблеми та дані констатувального етапу експерименту дозволили визначити педагогічні умови ефективного розвитку образного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами поетичного гумору:

- врахування виключної емоціогенності поетичного гумору;
- повноцінне сприймання, розуміння і усвідомлення дітьми змісту поетичних творів гумористичного спрямування;

- послідовне введення в лексичний запас дитини виразників образності й образних виразів гумористичної спрямованості;
- занурення дітей в гумористичні емоційно-мовленнєві ігрові ситуації за змістом поетичних творів;
- раціональне поєднання занять із різних розділів програми та емоційно-розважальної роботи в повсякденному житті щодо активізації в дитячому мовленні образних виразів поетичного гумору;
- спонукання до прояву творчої імпровізації у створенні продуктів мовленнєвої діяльності з використанням образних слів і виразів гумористичної спрямованості.

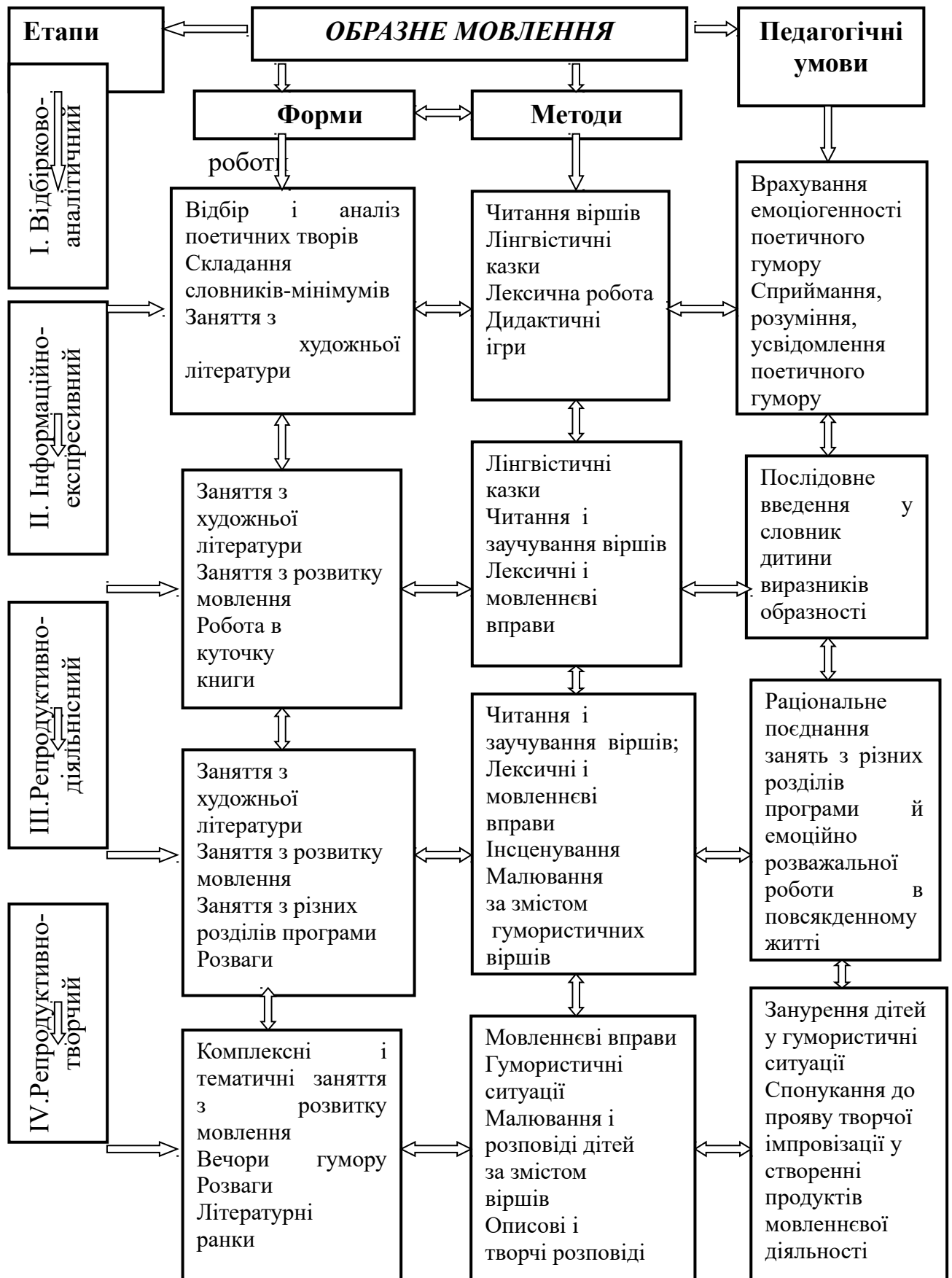
Означені теоретичні позиції було реалізовано в ході експериментальної роботи з розвитку образного мовлення дітей старших дошкільників засобами поетичного гумору.

2.2.1. Лінгводидактична модель розвитку образного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами поетичного гумору.

Нами було розроблено лінгводидактичну модель (див. схему 2.1.), яка обіймала чотири взаємопов'язаних етапи: відбірково-аналітичний, інформаційно-експресивний, репродуктивно-діяльнісний, репродуктивно-творчий. Опишемо її.

Схема 2.1.

**Лінгводидактична модель розвитку образного мовлення дітей
засобами поетичного гумору**

Метою першого, **відбірково-аналітичного**, етапу виступив добір гумористичних віршів, аналіз їх з метою виокремлення засобів образності, знайомство дітей з різними жанрами гумористичних поетичних творів. Основними формами роботи виступили: складання до кожного гумористичного вірша словників-мінімумів виразників образності й образних виразів гумористичної спрямованості, заняття з художньої літератури. Основними методами роботи було обрано читання гумористичних віршів, розповідання лінгвістичної казки “Про дідуся Сміховика і його віршовану скриньку”, дидактичні ігри. Під час читання гумористичних віршів, бесіди за їх змістом, розповідання лінгвістичної казки, проводилася робота з ознайомлення дітей з різними жанрами поетичних гумористичних творів - гуморесками, небувальщинами, віршами-“перевертнями”, прислів’ями, примовками, формувалися в дітей вміння виокремлювати з поетичного тексту виразники образності й образні вирази гумористичної спрямованості. На цьому етапі реалізовувалися такі педагогічні умови: врахування виключної емоціогенності поетичного гумору; забезпечення повноцінного сприймання, розуміння й усвідомлення дітьми змісту поетичних творів гумористичного характеру.

На другому, **інформаційно-експресивному**, етапі ставилася мета сформувати в дітей знання про виразники образності, їх функціональне призначення, вміння вживати виразники образності й образні вирази гумористичної спрямованості у власному мовленні. Провідними формами роботи виступили: заняття з художньої літератури, заняття з розвитку мовлення, робота в куточку книги. На цьому етапі використовувалися такі методи роботи, як читання і заучування гумористичних віршів, розповідання лінгвістичної казки “Країна Веселої Поезії”, що стала логічним продовженням лінгвістичної казки, що використовувалась на попередньому етапі, проведення лексичних вправ на активізацію образних слів і виразів, використовувалися різноманітні прийоми словникової роботи. Упродовж другого етапу діти за допомогою лінгвістичної казки поступово знайомилися з такими виразниками образності як: епітети, порівняння, персоніфікації, фразеологізми, метонімії.

гіперболи, літоти, з їх функціональним призначенням у поетичному тексті. На цьому етапі реалізувалася така педагогічна умова: послідовне введення в лексичний запас дитини виразників образності й образних виразів гумористичної спрямованості.

На третьому, **репродуктивно-діяльнісному**, етапі ставилася мета активізації в мовленні дітей виразників образності й образних висловів гумористичної спрямованості в різноманітних видах діяльності дитини-дошкільника: ігровій, художньо-мовленнєвій, образотворчій. Провідними формами роботи на цьому етапі виступили: заняття з розвитку мовлення, заняття з художньої літератури, заняття з різних розділів програми, розваги дітей у повсякденному житті; методами навчання - читання й інсценування віршів, розігрування гумористичних мовленнєвих ситуацій, лексичні і мовленнєві вправи, малювання за мотивами віршів. На третьому етапі реалізувалася така педагогічна умова, як: раціональне поєднання занять з різних розділів програми й емоційно розважальної роботи в повсякденному житті щодо активізації в дитячому мовленні образних виразів поетичного гумору.

На четвертому, **репродуктивно-творчому**, етапі ставилася мета формувати навички використання виразників образності й образних виразів гумористичної спрямованості в гумористичних ситуаціях, розвагах, у зв'язних висловлюваннях. Формами роботи на цьому етапі виступили тематичні і комплексні мовленнєві заняття, вечори гумору, розваги дітей, літературні ранки. Методами роботи було обрано: розігрування гумористичних мовленнєвих ситуацій, мовленнєві вправи, малювання і розповіді дітей за змістом гумористичних віршів, складання дітьми описових і творчих розповідей за мотивами гумористичних віршів. На четвертому етапі реалізувалися такі педагогічні умови: занурення дітей у гумористичні емоційно-мовленнєві ситуації за змістом поетичних творів, спонукання до прояву творчої імпровізації у створенні продуктів мовленнєвої діяльності з використанням образних слів і виразів гумористичної спрямованості.

2.3. Змістовий аспект розвитку образного мовлення дітей засобами поетичного гумору

Перший етап експериментальної роботи - відбірково-аналітичний – передбачав добір та аналіз гумористичних віршів, що відповідають віковим особливостям дітей старшого дошкільного віку і сприяють розвитку образного мовлення; складання словників–мінімумів до кожного вірша, ознайомлення дітей з виразниками образності; складання лінгвістичних казок, уведення образних слів та виразів в активний словник дітей. До кожного з гумористичних віршів було складено словники-мінімуми виразників образності й образних виразів гумористичної спрямованості (словники-мінімуми подано в додатку Д). Проілюструємо прикладами.

Словник-мінімум до вірша Б. Стельмаха “Перегони”:

Виразники образності: епітет: *Захеканий біб*; персоніфікація: *Квасолечка ...побігла*; фразеологізми: *прищуливши вушка*; *редиска аж п'ятами блиска*; *як вітер летить*; *сидьми-сидить*; інверсія: *Квасолечка біла*. Образні вирази гумористичної спрямованості: *Квасолечка біла ...побігла*; *За нею побіг захеканий біб*; *За ними – петрушка, прищуливши вушка*, *За нею – редиска аж п'ятами блиска. як вітер летять, до фінішу мчать! Лиш грак на опудалі сидьма сидить- “Давай! Доганяй! Оля-ля-ля! Улю-лю-лю!*

Словник-мінімум до вірша О. Коваленка “Цибуля й хрін”:

Виразники образності: гіпербола: *Ого як чхнули!*; фразеологізм: *всім крутив у носі він*. Образні вирази гумористичної спрямованості: *Тут назустріч раптом хрін – Всім крутив у носі він; Одне одного зачули І удвох ого як чхнули!*

Словник-мінімум до вірша А.Григорука “Переплутанка”:

Виразники образності: епітети: *цатисько*; порівняння: *ягнята, мов коти*; *індики, мов лебеді*; фразеологізм: *Диво-дивина*; риторичне запитання: *А тепер скажіть мені – Де тут правда, а де ні?*; Образні вирази гумористичної

спрямованості: *Віл на яворі пасеться, кіт у кошику несеться, а цапсько в курнику закричав кукуріку!*

Словник-мінімум до вірша Т. Коломієць “Ведмедів танець”:

Виразники образності: епітети: *комашня, дітлашня*; фразеологізми: *За боки хапалися, Гопака йому втяли, аж земля вгиналася, як він колесо крутив, у боки взявся*; Образні вирази гумористичної спрямованості: *За боки хапалися, ну й нареготалися.*

Словник-мінімум до вірша П. Ребра “Як перчина Сашка провчила”:

Виразники образності: епітети: *гіркуча, пекуча, молодчина та перчина*; порівняння: *наче заєць, огірки понадгризав*; фразеологізм: *Тишком-нишком*. Образні вирази гумористичної спрямованості: *От дійшла до перцю черга, Укусив – і аж заплавав, Ой гіркуча! Ой пекуча! Ой пече язик вона!... Молодчина та перчина, Що провчила пустуна.*

Словник-мінімум до вірша М. Підгірянки “Снігова баба”:

Виразники образності: епітет: *баба снігова*; *ломака он яка*; інверсія: *Ой же баба Снігова, І ломака он яка!* Образні вирази гумористичної спрямованості: *Ой, у баби горб на спині І ломака он яка! Ніс у баби з картоплини, Рот у баби з буряка!*

Словник-мінімум до вірша Т. Коломієць “Їжаки”:

Виразники образності: епітети: *веселі їжаки, золоті плащі*; порівняння: *грибки. як горбки*; анафора: *Два веселі їжаки Накололи на голки... Два веселі їжаки Накололи на голки .;* Образні вирази гумористичної спрямованості: *Два веселі їжаки Накололи на голки Всі гілки І сказали: - Ми куці; Два веселі їжаки Накололи на голки Всі грибки І сказали: - Ми – пеньки.*

Словник-мінімум до вірша Є. Гуцала “Ходить баба снігова”:

Виразники образності: епітети: *снігова баба, біла голова, гіллячки, вуглячки*; фразеологізм: *рум'янець на щоках*; Персоніфікація: *Ходить баба*

снігова; інверсія: баба снігова, у кожусі білім. Образні вирази гумористичної спрямованості: Брови в баби – гіллячки, Очі в баби – вуглячки Ніс у баби – це морквина; Вуха – листя капустини; Губи в баби – це вугілля; У кожусі баба білім; в баби віник у руках і рум'янець на щоках.

Словник-мінімум до вірша В. Кириленка “Весела плутанина”:

Виразники образності: епітет: *зелена жабка*. Образні вирази гумористичної спрямованості: *Сорока сіла на дубку І ну кувать: «Ку-ку! Ку-ку!» неподалік ведмідь куняв, прокинувся – і “Няв, няв, няв!”; грак на всіх поглянув – і “Квак-квак!” Зелена жабка те почула – у річку з подиву пірнула.*

Словник-мінімум до вірша В. Берестова “Змій”:

Виразники образності: епітети: *змій семиголовий; личко, довбешка; пелька*; анафора: *Для цієї головки – , Для цієї пельки - ;* метонімія: *Для цієї голови – трішечки халви*. Образні вирази гумористичної спрямованості: *Змій зайшов семиголовий; Хором “Здрастуйте!” сказав; для цієї довбешки – кулешику; для цієї пельки – сардельки; для цієї голови трішечки халви; для цієї паці ще щось підходяще, для оцих зубів – пирогів, а для цього личка – дві палянички.*

Словник-мінімум до вірша Л.Повх “Жабка”:

Виразники образності: епітети: *мудра кішка, замазурка*; метафори: *Журилась під осінь маленька жабка*; синекдоха: *потемніла у соняха шапка*; інверсія: *А я, ще й досі Зелена-зелена, Жовтими стали Листочки у клена*. Образні вирази гумористичної спрямованості: *Жовтими стали листочки у клена, А я ще й досі Зелена-зелена.*

Словник-мінімум до вірша М. Петренка “Бігла полем ковбаса”:

Виразники образності: персоніфікації: *Бігла ковбаса, ковбаса шукала, сир шукав .., заглядав.., вулик прибіг, капуста поспішає, біг пломбір, гіпербола: отакенний пломбір*; Образні вирази гумористичної спрямованості: *Бігла полем*

ковбаса, Ковбаса шукала пса, Сир шукав свою ворону, Заглядав під кожну крону; До ведмедя у барліг Вулик з медом сам прибіг. Он капуста – цілий ряд! – Поспішає до зайчат. А до мене через двір Ось такенній біг пломбір.

Словник-мінімум до вірша В.Юрченко “Лісові музики”:

Виразники образності: епітети: *лісові музики, на зеленому горбку; лісовий квартет; музика вдалиї; у буйнім стані; знаменитий джаз; фразеологізми: тне на барабані; що за диво, грає-виграває; хто як вміє, так і грає; щосили; персоніфікації: цап узяв цимбали, мавпа скрипочку тримає, тне ведмідь на барабані; Образні вирази гумористичної спрямованості: Цап узяв собі цимбали, Мавпа скрипочку тримає; тне ведмідь на барабані осел б'є по барабані; Гава і собі присіла, Роззявляє дзьоб щосили: Знаменитий буде джаз, Як співатиму у вас!*

Словник-мінімум до вірша Т. Коломієць “Хитра казка”

Виразники образності: епітети: *Смішна казка; сивий дід; кривий ослін; хитра казка; фразеологізм: не видно їй кінця; анафора: жив на світі сивий дід .., Жив на світі сивий дід... Образні вирази гумористичної спрямованості: На кривий ослін сідав, Що зварив, усе з'їдав. Горщик мив і миску мив, на плиті обід варив Ой і хитра казка ця, Бо не видно їй кінця, Доки дід на світі житиме, То усе обід варитиме.*

До кожного гумористичного вірша було дібрано фразеологічні звороти, що використовувалися на заняттях з метою навчити дітей співвідносити зміст вірша та смисл фразеологізму (див. додаток Е), наприклад, до вірша О.Сенатович “Балакуни” було дібрано такі фразеологізми: *Теревені плести; Давати горобцям дулі; Ганяти вітер по світу; Бити байди, Стук-грюк, аби з рук; Баляси точити, баляндраси правити,* до вірша С.Руданського “Вовки” - *Вовків боятись – в ліс не ходити; У страху очі великі.* До тієї чи іншої життєвої ситуації, поведінки дітей було дібрано гумористичні прислів'я, примовки, приказки, які використовувалися впродовж експериментального навчання (див.

додаток Ж). Наприклад, коли хтось із дітей був необережним, промовлялась вихователем така приказка: *Бережи вуха, бо вкусить муха*; коли був надто упертим - *Уперся як баран*; *Хоч йому кіл на голові теши*; *Ти йому “стрижене”, він тобі “голене”*; для стримування бездумних вчинків дітей - *Хто за жабою йде, той у канаву впаде*; *Голова здорова, та в ній полова*; *Голова на плечах, а думки у хмарах* і т. ін.

Змістовий аспект роботи означеного етапу передбачав ознайомлення дітей з різними жанрами гумористичних поетичних творів: гумореска, вірш-“перевертень”, небувальщина, прислів'я, примовки, нескінченні надокучливі казки.

Для вирішення цих завдань була розроблена лінгвістична казка - “Казка про дідуся Сміховика та його віршовану скриньку” з наскрізним героєм дідусем Сміховиком, яка мала допомогти дітям сформуванню уявлення про різні види гумористичних віршів. Лінгвістична казка використовувалася впродовж ряду занять, на яких дітей ознайолювали з жанрами гумористичних творів. Проілюструємо прикладами.

Заняття з художньої літератури. “Казка про дідуся Сміховика та його віршовану скриньку”

Мета: познайомити дітей з призначенням гумористичних віршів, з небувальщиною, віршем-“перевертнем”.

Словник: *гумореска, небувальщина, небилиця, вірші-перевертні, гумористичні вірші, дідусь Сміховик, віршована скринька.*

Матеріал: *“віршована скринька”, лист від дідуся Сміховика.*

Хід заняття. Розповідь вихователя. Діти, на тому тижні я почула від однієї сороки в нашому міському парку дуже цікаву історію, сьогодні я її вам розповім. Послухайте. Живе–поживає на околиці села Гуморинка, у країні Веселої Поезії, недалеко від казкового лісу, старенький дідусь, якого всі звать “дідусь Сміховик”. А звать його так тому, що він дуже веселий, любить жартувати, посміятися й інших повеселити. Усі лісові мешканці його дуже

люблять, бо він їм допомагає. Одного разу маленьке зайченя почало всім хвалитись, що воно найшвидше бігає, що воно найспритніше, а інші зайченята начебто бігають, як черепахи. Зайченята образилися на хвалька, нічого не можуть йому довести: зайчик-хвалько їх не слухає, ходить, задерши голову. Побігли тоді зайчата-малюки до дідуся Сміховика, просять: “Дідусю, допоможи нам, порадь, що робити: хвастливе зайченя говорить неправду, воно не бігає краще за нас, та ще й нас ображає”. Дідусь любив лісових жителів, йому стало шкода зайченят і, хоча він любив і хвалька, та все ж вирішив його провчити. Пішов на лісову галявину, де дурненьке зайченя вихвалялося перед іншими звірятками: білочками, їжачками, і при всіх прочитав вірш І.Січовика “Це вже й зараз видко”:

*- Я плавець! – хвалився Влас,
Ідучи купатись, -
- І зі мною серед вас нікому змагатись.
Клим сопів, зітхав Івась, і мовчала Алла,
Тоді смілива і метка Галя відказала:
- Що там з тебе за плавець,
Ми побачим швидко,
А що добрий хвастунець –
Це вже зараз видко!*

Як почули цей вірш звірята, почали сміятися, реготати, за боки хапатися. Зрозуміло хвастливе зайченя, що це ж над ним так сміються, соромно йому стало, та мерщій із галявини, заховалося під кущем, сидить, нікому на очі не показується. Соромно йому, нудно, ні з ким погратися. Згодом вибачили звірята його хвалькуватий, нечесний вчинок, знайшли зайченя під кущиком, покликали до себе, почали з ним гратися. Зраділо зайченя і вже більше ніколи не хвалилося, брехунцями не займалося, не ображало інших.

Ось так допоміг дідусь Сміховик лісовим мешканцям. Він усіх навколо смішив гумористичними, смішними віршами, які зберігав у своїй чарівній, віршованій скриньці. Усі вірші були в нього складені по окремих полицках. Але

сталась одного разу велика неприємність. Якось знялась тут сильна буря. Подув лютий вітер, вирвав його скриньку з віршами, зірвав з неї кришку і розлетілися жартівливі вірші по подвір'ю, селу, лісу. Сміховик зібрав їх, як міг, але вони всі переплутались, і тепер ходить наш дідусь дуже сумний, бо він сам не може розібратись, де який вірш.

Сьогодні вранці, перевіряючи поштову скриньку нашого дитячого садка, я знайшла лист (показує дітям). На конверті написана дивна адреса: “Дітям старшої групи від дідуся Сміховика, що живе біля казкового лісу в селі Гуморинка у країні Веселої Поезії”. Я відразу ж здогадалася, що дідусь хоче попросити в нас допомоги. Ось цей лист, послушайте: “Дорогі діти. На вас покладаю я всі свої надії. Допоможіть мені. Злий вітер переплутав мої смішні віршики, які я збирав стільки років, складав по полицках, розповідав їх і дорослим, і дітям, і звірятам, і пташкам у лісі. Усі сміялись і веселились. І я був щасливий. А тепер настали сумні дні. Не можу я знову поскладати вірші на полицки. Надсилаю вам свою віршовану скриньку з переплутаними веселими віршами. Допоможіть мені, будь-ласка, розберіть їх. Ваш дідусь Сміховик”.

Діти, давайте спробуємо допомогти дідусю. А ось і ця віршована скринька (показує). Ой, скільки в ній аркушів! Це, напевно, ті вірші, про які нам писав Сміховик. Як же нам розібратися з ними? Будемо їх читати по черзі. Ось перший вірш, послушайте. Його написав Анатолій М'ястківський, називається він “Зайчик місяця надгриз” (читання вірша, бесіда за змістом). Діти, про що цей віршик? Чому ви посміхалися, коли слухали його? Але як же зайчик дібрався до неба і надгриз місяць? Дивно.... Напевне, йому було дуже смачно, коли він гриз місяць. Як про це говориться у вірші, як зайчик їв (з *солодким хрустом*)? Чому зайчик так учинив? Так, він сплутав місяць з капустиною. Напевне, вони між собою чимось схожі, а чим саме, як ви думаєте? Діти, скажіть, могло б таке насправді бути, щоб зайчик надгриз місяць? Ні, звичайно. Такий вірш, в якому розповідається про те, що ніколи не було і не може статись, називають небувальщиною або небилицею. Тож на яку полицку ми покладемо цей вірш про зайчика? Так, на полицку, де є напис “Небувальщини і небилиці”.

А ось ще один вірш я дістала зі скриньки Сміховика. Його написав Анатолій Григоруk “Переплутанка” (читання вірша, бесіда за змістом). Чому ви засміялися? Так, усе в ньому переплуталось. Тому віршиk так і називається “Переплутанка”. Що саме переплуталося? Так, усі тварини роблять не свою справу. Усе це дуже дивно і навіть сам поет дивується. Як він про це у вірші написав (*диво-дивнеє*)? Усі тварини стали схожі один на одного, бо кожен робить щось так, як інший. З ким поет порівнює свійських тварин з вірша? Допоможіть мені пригадати (діти називають порівняння). Ці тварини та птахи дуже смішні, у вірші все перевернулося навпаки, тому такі вірші називають “перевертнями”. Куди ми покладемо цей вірш? Так, на полицьку, де лежать вірші-“перевертні”.

Заняття з художньої літератури (фрагмент). Читання вірша

О.Коваленка “Цибуля й хрін”

Мета: познайомити дітей з гуморескою, допомогти дітям зрозуміти кумедність ситуації у вірші, смисл фразеологізмів, виокремлених з вірша, збагатити словник дітей фразеологічними зворотами.

Словник: *гумореска, тут назустріч раптом хрін, всім крутив у носі він, ого як чхнули.*

Хід заняття. Вихователь читає вірш Олександра Коваленка “Цибуля й хрін” з віршованої скриньки дідуся Сміховика. Запитує: Діти, чому ви посміхалися, коли слухали вірш? Якими словами у вірші говориться про те, що хрін з’явився несподівано (*тут назустріч раптом хрін*)? Чим цибуля і хрін незвичайні? Так, тим, що від цибулі і хрону всі чихали. Якими словами поет про це пише (про цибулю – *хто їй стрівся – мусив чхати*; про хрін – *всім крутив у носі він*)? Так говорять, коли свербить у носі, коли нюхають хрін, цибулю, часник, перець. Що ж сталося, коли зачули один одного хрін і цибуля? Якими словами у вірші говориться про те, що вони чхнули дуже сильно (*І удвох ого як чхнули!*). Діти, нам було весело, бо письменник пожартував, вигадав таку кумедну ситуацію. Тому такі вірші, в яких розповідається про веселі,

гумористичні ситуації, називаються гуморесками. На яку поличку ми покладемо цей вірш? Так, на поличку, на якій лежать гуморески.

Заняття з художньої літератури (фрагмент). “Жарти віршованої скриньки дідуся Сміховика”

Мета: познайомити дітей із гумористичними дотеп-пасткою, прислів'ям, приказкою, примовкою.

Матеріал: лист від дідуся Сміховика, картинки (див. додаток З).

Словник: *дотеп-пастка, прислів'я, приказка, примовка; Поволі, хлопчику: раз хліба, два борщю; З'їж борщю до кришечки, щоб не боліли кишечки; Не будь тією твариною, що догори щетиною.*

Хід заняття. Розповідь вихователя: Сьогодні до нас у дитячий садок знову надійшов лист від дідуся Сміховика. Я вам його зараз зачитаю: “Дорогі діти, дуже вдячний вам за те, що ви допомогли знайти в моїй скриньці гумореску, небувальщину та вірш-“перевертень”. Я хочу вам подякувати і подарувати торбинку з прислів'ями, приказками, примовками. Але почути ви їх можете, якщо не потрапите в мою веселу пастку. Будьте дуже уважні, коли вам будуть її читати, не потрапте “на гачок”. Ось вона, ця торбинка, подивіться (показує дітям). А в ній два конверти. На першому конверті написано: “Відкриєте другий конверт, якщо не потрапите в пастку”. Цікаво, що ж це за пастка? Прочитаємо її. Хто мені допоможе?” (Обирають ведучого, спочатку це вихователь і слухач. Розігрують дотеп-пастку).

Ведучий: *Я піду в ліс.*

Слухач: *І я.*

Ведучий: *Зрублю дуба.*

Слухач: *І я.*

Ведучий: *Зроблю корито.*

Слухач: *І я.*

Ведучий: *Свині будуть їсти.*

Слухач: *І я.*

Ой, ось ти й потрапив у пастку, якщо погодився разом із свинками їсти. Це, звичайно, жарт. Хто ще хоче бути слухачем? (Дотеп-пастка розігрується ще раз і слухач вже не попадає в “дотеп-пастку”). А тепер, діти, ми можемо відкрити другий конверт. Ой, у ньому стільки цікавих картинок. Вихователь показує картинку: Що на ній намальовано? Так, маленька дівчинка сидить за столом і не хоче їсти. Всі навкруги: тато, дідусь, мама, бабуся її вмовляють. Дівчинка відмовляється їсти. А на другій картинці все навпаки. Хлопчик їсть із задоволенням, але дуже поспішає. Давайте назвемо цих дітей (Сашко і Даринка). У таких ситуаціях люди часто говорять примовки, тобто примовляють щось, коли когось хочуть повчити. Зараз я вам промовлю примовку, а ви скажете, кому її слід сказати – Сашку чи Даринці? - *З'їж борщик до кришечки, щоб не боліли кишечки*. Так, це для Даринки, щоб добре їла (діти повторюють примовку). А тепер послушайте ще: *Поволі, хлопчику: раз хліба, два борщику*. Кому ми скажемо цю примовку? Так, цю примовку ми скажемо Сашку, щоб їв охайно, не поспішав (повторюють примовку).

Ой, подивіться, а тут ще щось є. Яка гарна книжечка! Що ж у ній написано: “Намалюй картинку до смішного прислів'я чи приказки”. На першій сторінці цієї книжечки написано така приказка: “Летіти ковбасою – нога за ногою”. Діти, коли так говорять? Так, це коли людина дуже швидко біжить, аж надто поспішає. Після заняття ми намалюємо картинку до цієї приказки. Послушайте прислів'я “Не будь тією твариною, що догори щетиною”. Діти, про яку таку тварину йдеться у прислів'ї? У якої тварини є щетина? Так, у свинки. Чим же вона завинила, що прислів'я застерігає щодо неї? Так, деколи ця тварина поводиться неприємно, неохайно їсть, забруднює все. То це прислів'я про свинку чи може про людину, яка поводиться, як свинка? Що ми намалюємо на цій сторінці: брудну свинку чи може хлопчика чи дівчинку, які обідають так, що нагадують свинок?

Заняття з художньої літератури (фрагмент). “Гостини хитрої казки”

Мета: познайомити дітей з нескінченною надокучливою казкою.

Словник: *нескінченна, надокучлива, хитра казка.*

Хід заняття. Розповідь вихователя. Діти, дідусь Сміховик прислав нам із лісу сюрприз - казку, але не звичайну, а “Хитру казку” (Дістає згорнутий у свиток довгий папір, показує дітям). Ось вона. Написала її українська письменниця Тамара Коломієць. Читає казку, запитує: Чому ви засміялись? Що робив дід? Чому поетеса називає казку хитрою, смішною? Вихователь пропонує ще раз послухати казку (читає вдруге). Діти, на цей раз я буду починати, а ви закінчуватимете. Вихователь розпочинає кожен рядок від слів “жив на світі ...”, а хтось з дітей продовжує. У кінці заняття пропонується комусь із дітей, хто запам’ятав казку, розповісти її.

Аналогічно проводилися заняття з читання таких гумористичних віршів: Г.Бойка “Ух і Ох”, О.Орача “Курка знайшла ягідку”, П.Мовчана “Летів бусол через луг”, П.Воронька “Жили у бабусі”, Л.Повх “Жабка”, М.Стельмаха “Гарбуз”, А.Костецького “У нашому дворі” (див. додаток І). Набуті знання про жанри поетичних творів гумористичного спрямування закріплювалися на заняттях з художньої літератури в дидактичних іграх. Проілюструємо прикладами.

Дидактична гра: “Упізнай і назви веселий вірш”

Мета: активізувати назви жанрів гумористичних віршів.

Словник: *гумореска, небувальщина, перевертень, примовка, прислів’я, лічилка.*

Матеріал: фішки-“веселинки” (круглі фішки у вигляді усміненого обличчя), прислів’я, приказки, примовки, жартівлива лічилка: *Раз, два, три, чотири, козі дзвоника вчепили, коза бігає, кричить, просить дзвоник відчепить.*

Хід гри. Вихователь бере на себе роль “артиста-гумориста”, який читає уривки з гумористичних віршів. Пояснює правила гри: той з дітей, хто впізнав гумористичний вірш, повинен підняти руку і відповісти на запитання. Поступово до виконання ролі “артиста-гумориста” залучалися діти. Вихователь

читає невеликі за розміром жартівливі вірші, уже знайомі дітям, або уривки з них. Якщо дитина називає жанр вірша, то зараховується одна “веселинка”, якщо скаже назву вірша - дві, якщо ще й автора – три “веселинки”. Виграє той, хто набере найбільше “веселинок”.

Дидактична гра: “Веселі картинки”

Мета: закріпити знання дітей про жанри, персонажі гумористичних віршів, активізувати словник їх назвами.

Словник: *гумореска, небувальщина, перевертень, примовка, прислів'я, лічилка....*

Матеріал: ілюстрації та картинки за змістом віршів (див. додаток 3).

Хід гри. Вихователь організовує виставку ілюстрацій, малюнків дітей, картинок за змістом гумористичних віршів, уже знайомих дітям. Кожна дитина по черзі підходить до виставки і вибирає якийсь один малюнок. Далі всі діти сідають півколом. Кожен повинен сказати, з якого вірша ілюстрація, назвати персонажів з цього вірша. За кожну правильну відповідь дитина одержує “веселинку”. Виграє той, хто набере їх найбільше.

Дидактична гра: “Поети-гумористи”

Мета: закріпити знання дітей про гумористичні вірші, учити пригадувати слова та віршовані рядки з уже знайомих віршів, промовляти їх.

Хід гри. Вихователь пропонує пограти в “домовляння”. Вона читає рядки з гумористичних віршів. Той з дітей, хто знає, яким словом продовжується вірш, піднімає руку і промовляє кінець словосполучення або речення. За правильну відповідь отримує “веселинку”. Як ускладнення цієї гри пропонувалося дітям розбитися на пари. Одна дитина починає відому їй фразу з гумористичного вірша, а інша продовжує, і навпаки. Пропонувалися такі рядки з віршів:

Анатолій Григорук “Переплутанка”

От так диво-дивина (вірсіс ріг у кабана)

Льоха вбралася у пір'я(пси порили всі подвір'я)

А цапсько в курнику (заспівав Ку-ку-рі-ку)

Андрій М'ястківський “Зайчик місяця надгриз”

Зайчик місяця надгриз (думав, що капуста)

Місяць, скік та й утік (в небо синє-синє)

Олександр Коваленко “Цибуля й хрін”:

Тут назустріч раптом хрін – (Всім крутив у носі й він)

Одне одного зачули (І удвох ого як чхнули!)

Валентин Кириленко “Весела плутанина”

Сорока сіла на дубку(І ну кувать: “Ку-ку! Ку-ку!”)

Неподалік ведмідь куняв(Прокинувся – і: “Няв, няв, няв!”)

Зелена жабка те почула (У річку з подиву пірнула)ї

Павло Мовчан “Летів бусол через луг”

Летів бусол через дуг (Та й згубив свій капелюх)

Вітер бавить чуба (Шукай свою згубу!)

На воді чи у траві? (На жаб'ячій го-ло-ві)

Квака жабка Золька (Знайшла ква-ра-соль-ку!)

Аналогічно подавалися рядки з інших гумористичних віршів, вже знайомих дітям.

На другому, **інформаційно-експресивному**, етапі на заняттях з художньої літератури під час читання гумористичних віршів поступово вводилися різноманітні виразники образності та образні вирази гумористичної спрямованості, наявні у віршах. Для вирішення цього завдання нами була розроблена лінгвістична казка “Країна Веселої Поезії” з використанням того самого персонажу – дідуса Сміховика. Також для цих занять було підготовлено наочний посібник “Карта країни Веселої Поезії” (див. додаток 3). Ця “карта” використовувалася протягом усього другого етапу експериментального навчання. Проілюструємо це прикладами.

Заняття з художньої літератури (фрагмент). “Мандрівка до вулиці Барвистої”. Заучування вірша П.Воронька “Киця Мурка”

Мета заняття: познайомити дітей з епітетами, їх призначенням у поетичному тексті, формувати вміння вирізняти їх з вірша.

Словник: *слова-барви, Весела Поезія, село Гуморинка, вулиця Барвиста, мила нене, мудра, киця Мурка.*

Матеріал: “Карта країни Веселої Поезії”.

Хід заняття. Вихователь із загадковим виразом обличчя розповідає: “Діти, ви не уявляєте собі, який сюрприз підготував для нас наш дідусь Сміховик! Він запрошує вас у мандрівку до країни Веселої Поезії, де він сам мешкає. Для того, щоб ми справді побували в цій казковій країні, він прислав нам “казкову карту”, на якій зображена і ця країна, і казковий ліс, і навіть село Гуморинка, де живе сам дідусь Сміховик. Ось подивіться на цю “карту” (показує дітям). Діти, у країні Веселої Поезії живуть незвичайні мешканці. Це – жартівливі слова, речення, вірші. І живуть вони на різних вулицях села Гуморинка. Слова, що тут живуть, не звичайні, а поетичні, тобто дуже красиві, незвичайні, чудові, веселі. З таких поетичних слів складають веселі вірші. Хочете познайомитися з ними? Ходімо цією стежиною. Як тут гарно, усе таке барвисте, різнокольорове, я навіть чую, як співають птахи. Уявіть, що ви потрапили в цей казковий ліс, закрийте на хвильку свої очі, і коли ви їх відкриєте, то потрапите до країни Веселої Поезії (звучить гарна, весела, ніжна мелодія). Ми з вами підходимо до гарної, ошатної хатинки на вулиці Барвистій. Хто ж у ній живе? А живуть у ній слова-барви, які розповідають про те, яким є все на світі: люди, сонце, квітка. Ой, тут щось у хатинці є! Діти, це вірш зі скриньки дідуся Сміховика. (Вихователь читає вірш П.Воронька “Є у мене киця Мурка”). Діти, чому ви посміхалися, коли я читала вірш? Хто в цьому вірші виглядає кумедно? Так, звичайно, котик, а чому? Так, він такий лінивий, що просить маму навіть умиватися за нього. Діти, а як сам поет ставиться до киці Мурки? Так, він її любить. Якими словами він про це пише (*мудра, киця, мила нене*). А як ви

ставитесь до котика Васька? Так, звичайно, добре, хоча він і такий лінивий. Поет також ставиться до котика Васька дуже ласкаво. Якими словами поет про це говорить, як називає котика Васька (*синок, Васько*).

Заняття з художньої літератури (фрагмент). Читання вірша М.Петренка “Бігла полем ковбаса”

Мета: познайомити дітей з персоніфікацією, допомогти зрозуміти її призначення в поетичному тексті, активізувати в мовленні образні вирази гумористичної спрямованості.

Словник: *слова-живинки, вулиця Жива; бігла полем ковбаса, ковбаса шукала пса, сир шукав свою ворону, вулик прибіг, капуста поспішає, отакенний біг пломбір....*

Хід заняття. Розповідь вихователя. Діти, ми з вами ще не були на одній з вулиць села Гуморинка, де живе наш Сміховик. Ось ця вулиця (показує на карті). Її називають Живою. Чому така назва? Хто на ній живе? Дізнаємось, коли послухаємо вірш М.Петренка “Бігла полем ковбаса”. Читає вірш, запитує дітей: Про що цей вірш? Чому ви засміялися? Так, мені теж видалося смішним, що продукти поводяться як живі істоти. Їх роблять такими живими слова-живинки. Куди ці слова потрапляють, усе оживає: і трави, і квіти, і дерева, і вітер, і сонце, і навіть ковбаса, сир і морозиво, як у вірші. А що ще у вірші викликало у вас сміх? Так, смішно, що всі роблять протилежні дії тих, до яких ми звикли: не пес шукав ворону, а навпаки. Цікаво, а який - великий чи маленький - був пломбір, якими слова у вірші про це розповідається? Так, *ось такенний пломбір*, тобто дуже великий. Що ж роблять продукти у смішному віршику, давайте назвемо слова-живинки (читає повторно). Далі проводиться лексична вправа: “Назви слова-живинки”. Мета: активізувати в мовленні образні вирази гумористичної спрямованості. Вихователь починає рядочок, діти його закінчують, промовляючи образні вирази: *бігла полем ковбаса, ковбаса шукала.... пса, сир шукав свою ворону, а до мене на обід вулик з медом сам прибіг, он капуста цілий ряд поспішає до зайчат....*

Заняття з художньої літератури (фрагмент). Читання вірша Т.Коломієць “Їжаки”

Мета: познайомити дітей з порівнянням, активізувати в мовленні образні вирази гумористичної спрямованості.

Словник: *веселі їжаки, слова-порівняння, як кущі, як грибки, як горбки, як пеньки; золота осінь, золотий дощ, золотий листочок, золота осінь, золоте сонце, золоте промені, золота роса...*

Хід: Вихователь пропонує знову подорож країною Веселої Поезії. Пропонує подивитися на карту, звертає увагу дітей на їжачків на узліссі (діти розглядають їжачків). Вихователь читає вірш, запитує: Як їжачки перетворилися на кущі? А на пеньки? Хто їм допоміг у цьому? Цим їжачкам допомогли слова–порівняння, які живуть поряд, у цій хатинці. Ці слова, напевне, порівняли їх між собою і побачили, що і в їжачків, і в кущів є щось схоже. Діти, а чим вони схожі? (вони обидва колючі). Це помітили слова-порівняння і вирішили їжачків перетворити в кущі? Коли промовляють слова-порівняння, то предмети відразу ж стають схожі на інші предмети. Ось такі чарівні слова–порівняння, все навкруги перетворюють, роблять схожими на інших. На кого стали схожі їжачки, вони як що? *як кущі, як пеньки, як горбки..* Коли відбувалися ці події у вірші, в яку пору року? Так, я теж так думаю, що восени. А як ви здогадалися? Так, бо плащі у їжачків були *золоті*, як листя восени. Напевно, ліс, у якому живуть наші їжачки, восени дуже гарний. Усе в ньому золоте: і листочки, і дерева, і кущі, а про що ще можна сказати золотий? Лексична вправа: “Золотий ліс”. Мета: вправляти у доборі метафор.

Заняття з художньої літератури (фрагмент). Читання віршів Г.Химича “Усім грибам гриб” і Г.Демченко “По сніжку”

Мета: познайомити дітей з гіперболою і літотою, збагачувати словник епітетами, словами зі зменшувально-пестливими суфіксами, учити виразно читати вірш напам’ять, передаючи голосом їх гумористичний настрій.

Словник: *слова-велетні, вулиця Велика, гриб із добру бочку, з усіх грибів гриб, слова-малюки, вулиця Маленька, малі морозенята.*

Хід заняття. Вихователь пропонує дітям розглянути карту країни Веселої Поезії. Помічають, що біля одного дерева росте гриб, який більший і вищий, ніж саме дерево. Вихователь читає вірш Григорій Химича “З усіх грибів гриб”. Оце так гриб! Діти, чому ви посміхалися, коли я читала цей вірш? А чому поет так назвав свій вірш - “З усіх грибів гриб”? Так, бо він найбільший за всі гриби. Напевно, такий гриб може вирости лише в казці. А чи бувають насправді такі величезні гриби, котрі можна вивезти з лісу тільки автомашиною? Якими словами у вірші розповідає нам поет про те, що гриб дуже великий: *Гриб не влазить у корзину, де б узять автомашину.* З чим порівнює автор цей величезний гриб? Так, з бочкою (*гриб із добру бочку*). Так кажуть про розмір бочки, коли вона не маленька, не середнього розміру, а дуже велика. Таким великим гриб зробили не прості слова, а слова-велетні. Вони живуть на вулиці Великій, подивіться, ось вона на карті (показує дітям). Завдяки ним гриб не просто великий, а величезний, не просто здоровий, а здоровенний. Діти, у селі Гуморинка є ще одна вулиця, куди ми з вами ще не потрапляли. Називається вона - вулиця Маленька. Чому така дивна назва? Дідусь Сміховик залишив нам вірш, можливо він нам допоможе зрозуміти, чому в цієї вулиці така кумедна назва. Читає вірш Г.Демченко “По сніжку”, запитує в дітей: Діти, чому ви посміхалися? Так, мені теж видалось смішним, що поет зробив великі, злі зимові морози такими маленькими. Тому вони тепер зовсім не страшні для нас. А зробили їх такими слова-малюки, які живуть на цій вулиці. Тому вона так і називається – Маленька. Знайдіть слова-малюки у вірші і назвіть їх (читає повторно вірш). Хто вже знайшов слова-малюки? (*маленькі морозенята*).

Заняття з художньої літератури (фрагмент). Читання вірша

В.Берестова “Змій”

Мета: познайомити дітей з метонімією, вправляти у доборі епітетів до характеристики персонажу, активізувати в мовленні образні вирази

гумористичної спрямованості.

Словник: *семиголовий; паща, довбешка, пелька; Для цієї довбешки – кулешику, Для цієї пельки – сардельки, Для цієї голови дайте трошечки халви, Для цієї головки перловки, Для цієї пащі ще щось підходяще; А для цього личка – дві палянички.*

Хід заняття. Діти сьогодні ми знову з вами помандруємо у країну Веселої Поезії, у село Гуморинка, на вулицю Частинкову. Чому така дивна назва? Дізнаємося, коли прочитаємо вірш В.Берестова “Змій”. Читає вірш, запитує: Діти, що вам нагадує цей вірш? Так, нагадує казку, а чому? Бо в ній є персонаж із казки - семиголовий змії. Діти, скільки голів було у семиголового змія? Як же їх називають, давайте пригадаємо (повторне читання). Далі проводиться лексична вправа “Назви зміїні голови”. Мета: активізувати в мовленні образні назви голів: *голова, паща, головка, пелька, паща, довбешка, зуби, личко* (за кожну назву діти отримують “веселинки”). Чи завжди автор називає всі голови повністю. Так, деякі називає не повністю, а тільки частину їх: *(паща, зуби, пелька (тобто горло), паща*. Це слова частинки. Так деколи говорять – не про весь предмет, а про його частину, найбільш важливу. Ось як у цьому вірші. Тому і вулиця, на якій живуть слова-частинки, називається Частинковою. Саме слова-частинки і зробили цей вірш таким смішним. Усі зміїні смішні голови називались по-різному, але всі хотіли смачненько поїсти.

Заняття з художньої літератури (фрагмент). Читання вірша

Б.Стельмаха “Перегони”

Мета: познайомити дітей з фразеологічними зворотами, вправляти у вирізненні персоніфікацій, активізувати в мовленні фразеологічні звороти, вправляти дітей у доборі епітетів до характеристики персонажів вірша.

Словник: *захеканий біб, сидьма-сидить; квасолечка побігла, петрушка; прищуливши вушка, аж п'ятами блиска, як вітер летить.*

Хід заняття. Вихователь пропонує дітям знову подорожувати країною Веселої Поезії. Діти, на вулиці Живій дідусь Сміховик нам залишив ще один

вірш, його написав М.Стельмаха, називається “Перегони” (читає вірш). Чому ви посміхалися, коли слухали вірш? Так, овочі робили все так, неначе вони живі, їх оживили вже відомі нам слова-живинки. Пригадайте, в якому вірші ми вже їх зустрічали (М.Петренка “Бігла полем ковбаса”). Що ви помітили незвичного в поведінці квасолі? Так, те, що вона біжить. Що ще овочі роблять незвичне для себе? Так, редиска, біб, кріп, горох біжать, грак кричить, як людина. На що овочі схожі, коли вони так роблять? Так, на людину або тварину, що дуже швидко біжить. Якими слова поет розповів про те, як біб дуже швидко біг для того, щоб усіх перемогти? Як він при цьому виглядав? (*захеканий біб*). Як швидко бігла петрушка? Якими словами про це говориться у вірші (*прищуливши вушка*)? Так, вона прищулила вушка, бо вони їй заважали швидко бігти. Якими словами поет розповів про те, що редиска теж хотіла всіх перегнати, як вона бігла? (*аж п'ятами блиска*). Так говорять у народі тоді, коли хочуть розказати про тих, хто дуже швидко біжить. Зараз ми самі спробуємо підібрати такі народні слова про те, що робить наша смішна редиска у вірші. Який з виразів розказує нам про ситуацію у вірші: *вітер у вухах свистить* чи *накивати п'ятами*. Звичайно, більше підходить про редиску й інші овочі сказати: *бігти так, щоб аж вітер у вухах свистів*, бо коли говорять *накивати п'ятами* – значить не просто бігти, а втікати від когось або від чогось.

Далі проводилися заняття з художньої літератури, на яких діти вправлялися вирізняти з поетичних текстів виразники образності й образні вирази гумористичної спрямованості, добирати самостійно образні слова й вирази. Проілюструємо прикладами.

Заняття з художньої літератури (фрагмент). Читання вірша О.Сенатович “Балакуни”

Мета: допомогти виділити з тексту образні слова й вирази, які характеризують персонажів та активізувати їх у мовленні дітей, зрозуміти значення фразеологічних зворотів, вправляти дітей у складанні речень зі

словами з вірша.

Словник: *Торонтій, Говорун, Балакуха, язиком дошки тесав, клав на словах, диво-дім.*

Хід заняття. Вихователь читає вірш. Цей дім мав усіх здивувати. Як будівничі його називали? Так, називали дуже гарно – *диво-дім*. Діти, назвіть, будь-ласка, всіх, хто будував цей дім: *Торонтій, Говорун, Балакуха, Талалай*. Діти, скажіть, чи ж насправді вони будували свій дім? Виявляється, що ні. Вони тільки все говорили, що неначе його будують. Які слова з тексту говорять про те, що горе-будівельники тільки на словах працювали: *язиком дошки тесав, дах ... клав на словах*. У народі про таких людей, що вони тільки говорять, а не діло роблять. Про них можна й інакше сказати: *б'ють байдики, клять дурня, теревені правлять*, а ще говорять про їхню балакучість так: *язик без кісток*. Далі проводилась лексична вправа: “Горе-будівничі” Мета: активізувати в мовленні епітети до характеристики персонажів, вправляти в утворенні образних слів-назв дій персонажів. Хід: Які слова можна сказати про цих будівельників, хто вони, оскільки не працювали, а тільки говорили та вихвалялися: *базікали, пустуни, балакуни, пустомелі, патякали, балакухи, говоруни..* Далі вихователь називав одного з персонажів, діти утворювали від цього слова дієслово: *Патякало – патякав; Щебетун - щебетав, Говорун - говорив, Балакало - балакав, Теревеня – теревенив, Торохтій - торохтів, Пустомеля – пустомелив, Базікало – базікав...*

Заняття з художньої літератури (фрагмент). Заучування вірша

Л.Костенко “Горобець із білою бородою”

Мета: активізувати словник дітей словами–епітетами, фразеологізмами, образними виразами гумористичної спрямованості.

Словник: *диво-дивнеє, мудрець, “старійшина”, розбігайтеся людоньки хто кудою.*

Хід заняття. Після читання вірша проводилася бесіда за його змістом. Чому ця ситуація здалася вам смішною (бо у горобця була “борода” з пір’їнки)?

Які почуття викликає у вас цей кумедний горобець? Який горобець, великий чи маленький? Так, дійсно він маленький, а як ви знали? Якими словами сказав про це поет (у горобця не *дзьоб*, а *дзьобик*, він несе не *пір'їну*, а *пір'їнку*. Діти, а як ви зрозуміли, що всі здивувалися і навіть трохи злякались, коли побачили цю дивну пташку? Як про це написав поет (*розбігайтеся, людоньки, хто кудюю; диво-дивнеє*)? А за кого його прийняли? Так, за старійшину, за мудреця. Діти, хто знає, хто такий старійшина? Правильно, це головна, найбільш шановна людина серед інших. Хто такий мудрець? Це людина, яка все знає, багато пережила. Яких людей називають мудрецьми та старійшинами: молодих чи вже похилого віку? Звичайно, людей, які багато знають, яких усі поважають. Які слова можна сказати про таких людей (*розумні, мудрі, добрі, шановні, всезнаючі, обізнані* та ін.)? Чи ж можна такі слова сказати про нашого горобця? Звичайно, ні. Діти, напевно, поет захотів пожартувати, щоб ми посміялися із смішного горобця. Насправді поет дуже добре ставиться до горобця, любить його. Давайте і ми назвемо його ласкаво. Далі проводилась лексична вправа: “Поклич горобця ласкаво і шанобливо”. Мета: вправляти дітей в утворенні слів зі зменшувально-пестливими суфіксами, прикладками. Словник: *горобчик, горобейко, горобенятко, горобейко-мудрець, горобець-розумник, старший горобець, горобець-голова...* Повторне читання вірша, читання дітьми вірша напам'ять.

Заняття з художньої літератури (фрагмент). Читання вірша

Т.Коломієць “Ведмедів танок”

Мета: збагатити словник дітей стійкими виразами, епітетами. Вправляти в добір епітетів до характеристики ведмедя.

Словник: *у боки взявся, туго підв'язався; гопака йому втяли, колесо крутив, навприсядки ходив, земля вгиналася, за боки хапалися, ну й нареготалися; дітлашня, комашня.*

Хід. Після читання вірша вихователь звертається до дітей. Діти, я бачу вам весело, ви посміхаєтесь? А чому? Так, ведмідь дійсно кумедний і смішний,

коли танцює, адже ми звикли про нього думати як про вайлуватого та незграбного. У вірші ведмідь так танцював, що й собі хочеться пуститися в танок. Я навіть чую музику троїстих музиків! Послухаємо ще вірш (повторне читання). А хто ще танцював з ведмедем (*цвіркун і дві бджоли*). Який танець вони танцювали (*гопак*)? Які слова з вірша розповідають про те, що вони танцювали гопак дуже гарно, весело, від душі (*гопака йому втяли*)? А як танцював сам ведмідь, які танцювальні рухи робив (*у боки взявся, колесо крутив, напруядки ходив*)? Діти, ведмідь великий чи маленький? Звичайно, дуже великий, важкий, тому напевно від його танцю все навкруги дрижало. А як про це говориться у вірші (*аж земля вгиналася*)? Діти, а хто дивився на ведмежий танець, як про це говориться у вірші (*комашня, дітлашня, звірина*)? Як же вони реагували на ведмежий танець? Так, вони дуже-дуже сміялися! Якими словами про це розповідається у вірші (*За боки хапалися, Ну й нареготалися!*)? Далі проводилася лексична вправа: “Ведмідь-танцюрист”. Мета: вправляти дітей у доборі епітетів до характеристики ведмедя: *веселий, артистичний, радісний, смішний, вправний, кумедний, вайлуватий, музикальний*.

Аналогічно проводилися заняття з читання віршів Л.Костенко “Місяць уповні”, М.Підгірянки “Снігова баба”, Є.Гуцала “Ходить баба снігова” (дод. І). На **тематичних та комплексних заняттях** з розвитку мовлення проводилися лексичні і мовленнєві вправи за мотивами гумористичних віршів з метою активізації в мовленні дітей образних слів та виразів гумористичної спрямованості. Проілюструємо прикладами.

Лексична вправа: “Гриб-чарівник”

Мета: вправляти дітей у доборі слів-порівнянь до характеристики персонажу вірша (гриба) та інших мешканців лісу.

Словник: *як бочка, як копиця сіна, як величезна парасолька, як капелюх, як слон; як велетні, як свічка, як їжаки...*

Хід: Діти, пригадайте гриб з вірша Г. Химича “З усіх грибів гриб”. Уявіть себе такими самими грибами, але не простими, а чарівними, тобто такими, що можуть перетворюватись у різні предмети, ставати на них схожими. У цьому нам допоможуть слова-порівняння. Давайте порівняємо грибів і інших мешканців лісу з іншими предметами: *гриби як що? дерева .. , кущі .. сонце, гриби ..., їжачки...*

Лексико-граматична вправа ”Змагання велетнів і малюків”

Мета: вправляти дітей в утворенні слів із суфіксом згрублості (-иц) і зменшувально-пестливими суфіксами (-еньк, -оньк, -к, -ик).

Словник: *ручища, рученька, ножища, ніженька, вовчище, вовчик, ведмедище, ведмедик, слонище, слоник, котище, котик, собачище, собачка...*

Хід. Діти поділяються на дві команди: “Велетні” і “Малюки”. Вихователь говорить слово, кожна з команд перетворює його в слово-велетень і слово-малюк. Виграє та команда, яка більше набере “веселинок” за правильно утворені слова. Наприклад: *рука –ручище, рученька; нога –ножище, ніженька...*

Лексична вправа “На іменини до гарбуза”

Мета: вправляти дітей у доборі гіпербол до характеристики персонажу вірша.

Словник: *дядько-гарбуз, гарбузяка, гарбузище, гарбуз-велетень, гарбуз-хмара, гарбуз-слон; грибище, гриб-гігант, цар-гриб...*

Хід: Діти, ми сьогодні підемо в гості на іменини до дядька гарбуза з вірша М.Стельмаха “Гарбуз”. Подаруємо йому наші малюнки про нього. У гарбуза вдома будуть гості, буде там і наш знайомий величезний гриб. Гарбузу і грибу, мабуть, було б дуже приємно, якби ми їх назвали різними гарними іменами, але всі ці слова мають бути словами-велетнями, адже гарбуз і гриб дуже великі. Придумаємо такі слова, які розповідали б про те, якими великими є наші гарбуз і гриб, потішимо їх.. Діти добирають слова.

Лексична вправа “Добери слова-барви про їжачків”

Мета: вправляти в доборі епітетів до характеристики персонажів вірша Т.Коломієць “Їжаки”.

Словник: *веселі, артистичні, жартівливі, смішні, різні, хитрі, таємничі, дивні, дивакуваті...*

Хід: Діти, наші їжачки такі веселі, жартівливі, я таких ще ніколи не зустрічала. Вони заслуговують на те, щоб ми про них сказали дуже багато слів-барв. За кожне дібране слово ви отримаєте “веселинку”. Діти добирають слова.

Лексична вправа “Маленькі поети”

Мета: вправляти дітей у доборі порівнянь, учити пояснювати вибір слова-порівняння, вправляти у знаходженні схожих рис.

Словник: *як сонце, як вогонь, як радість, як тепло, як добро; як сонечко, як радість, як щастя, як річка, як шовк, як подих, як човник, як хвилька, зірочка.*

Хід. Діти, слова-порівняння все навкруги перетворюють, не тільки їжачків, спробуємо і ми так зробити. Вихователь називає слово, а діти добирають до нього слово-порівняння. За кожне підібране порівняння діти отримують “веселинки”. Дітям подаються такі слова для добору порівнянь: *дівчинка, мама, веселка, сонце, посмішка, вітер, листочок, сніжинка, веселка ...*

Лексична вправа “Навпаки”

Мета: вправляти в доборі антонімів.

Словник: *новий – старий, широкий – вузький, темний – світлий, тонкий – товстий, сумний – веселий, щасливий – нещасний....*

Хід: Діти, давайте порівняємо місяць з вірша Л.Костенко “Місяць уповні”, який він, коли молодий і коли старий. Я буду називати слово, а ви до нього доберете протилежне за значенням слово, скажете навпаки. Добір слів.

Лексична вправа “Місячні барвисті слова”

Мета: вправляти в доборі епітетів до характеристики персонажа вірша.

Словник: *круглий, гарний, яскравий, товстий, поважний, срібний, старий, товстобокий, кругловидий, худесенький, тонесенький, молодесенький.*

Хід: Діти, чому місяць з вірша Л.Костенко “Місяць уповні” був такий різний? Так, бо він спочатку, коли був молодим, то був худесеньким, схожим на серп, яким жнуть траву, а коли постарішав, то став повним, товстим, як великий, сріблястий апельсин? Давайте потішимо місяць, доберемо слова-барви про молодий і про старий місяць. Добір дітьми слів. За кожне вдало дібане слово діти отримують фішки-“веселинки”.

Лексична вправа “Місячні загадки”

Мета: вправляти в доборі порівнянь.

Словник: *як сонце, як апельсин, як м'яч, як яблуко, як серп, як літера С, як півкалача, половинка кільця, як човник...*

Матеріал: картинки із зображенням повного і молодого місяця (до вірша Л.Костенко “Місяць уповні) (див. додаток 3).

Хід. Вихователь нагадує дітям вірш про смішний місяць, показує картинки із зображенням молодого і повного місяця. Пропонує вдивитися в них і відгадати місячні загадки: що в них сховано, на кого вони схожі, і назвати слова-порівняння. Діти добирають відповідні слова до двох малюнків, отримують “веселинки”.

Лексичні вправи: “Веселі овочі”

Мета: вправляти дітей у називанні дій у прямому і переносному значенні.

Словник: *ростуть, виростають, дозрівають, зеленіють; біжать наввипередки, змагаються, стараються, намагаються, радіють перемозі....*

Хід: Вихователь пропонує пригадати вірш А.Григорука “Перегони”. Запитує, що роблять звичайні біб, горох, кріп, редиска на городі? Добір дітьми слів. Діти, через те, що овочі роблять у вірші незвичні для себе дії, то й

виглядають вони незвично. Що роблять городні рослини у вірші, коли вони як у казці поводяться як люди. Добір дітьми слів.

Мовленнєва вправа: “Смішинки про овочів-бігунів”

Мета: активізувати в мовленні дітей фразеологічні звороти, вжиті у вірші.

Словник: *сидьма сидить. аж п'ятами блиска, як вітер летить, прищуливши вушка, до фінішу мчить.*

Хід. Діти, наші веселі овочі-спортсмени з вірша А.Григорука “Перегони” нас насмішили, а тепер ми самі про них придумаємо смішинки, придумаємо про них речення. У реченні спочатку називаєте слово-барву про бігуна, потім самого бігуна, а потім слова, якими в народі кажуть про тих, хто швидко біжить або на кого вони схожі. Наприклад, я склала таку речення-смішинку: *весела редиска на стадіоні п'ятами блиска*; Складання дітьми смішинок: *засапана квасоля біжить як бараболя; поважний біб ледь до фінішу прибіг, спритний горох до фінішу котився і дуже втомився...*

Аналогічно проводилися лексичні вправи за іншими гумористичними віршами. На цьому етапі проводилась активна робота в куточку книги, в якому знаходилися книги з гумористичними творами, у тому числі й поетичними, добірки малюнків до гумористичних віршів, виготовлені вихователями. Дітям пропонувалося розглянути ілюстрацій та малюнки до вже знайомих віршів, намалювати свої малюнки про тих чи інших персонажів, розповісти про них.

На **репродуктивно-діяльнісному** етапі проводилася робота з активізації в мовленні дітей виразників образності й образних виразів гумористичної спрямованості через використання поетичних творів гумористичного характеру в різних видах діяльності. На цьому етапі дітям пропонувалось інсценувати ситуації гумору, жартівливі діалоги, що зображені у віршах, з метою активізації в мовленні образних виразів. Гумористичні поетичні твори активно використовувались у різних видах діяльності дітей, під час проведення розваг. Проілюструємо прикладами.

Заняття з художньої літератури (фрагмент). Інсценування гуморески Г. Бойко “Булка з маслом”. Розповіді дітей про смішні ситуації.

Мета: допомогти дітям зрозуміти гумор вірша, активізувати в мовленні епітети, гумористичні вирази, вправляти у використанні мовних і немовних засобів виразності під час інсценування вірша.

Словник: *гірко плаче, дівчатку миле, а ви ж на неї, дядю, сіли!*

Хід заняття. Вихователь читає вірш, запитує в дітей? Чому ви засміялися? Що ж кумедного в цій ситуації. А ви потрапляли в подібну ситуацію? Як ви здогадалися, що дівчинка дуже зажурилася з того, що дядько сів на її булку? Так, поет сказав, що вона *гірко плаче*. Лексична вправа: “Як дівчинка журиться за своєю булкою?” Мета: добір епітетів про дівчинку. Хід: Які можна сказати слова про дівчинку, вона яка: *сумна, зажурена, невесела, розгублена, стурбована* .. Давайте спробуємо показати те, що відбулось у вірші. Уявіть себе на місці цієї дівчинки, подумайте, як вона себе погано почуває, вона переживає, що розчавили її булку. Розподіл ролей. Інсценування діалогу між дівчинкою і дядею. Діти, мені хочеться якось втішити дівчинку і довести їй, що нічого страшного немає, у всіх у нас теж були такі смішні випадки. І вони не сумні, а веселі. Розповіді дітей про смішні ситуації, в які вони потрапляли.

Заняття з художньої літератури (фрагмент). Інсценування вірша С.Руданського “Вовки”

Мета: вправляти дітей у вирізненні з тексту виразників образності (гіпербола, епітети), допомогти зрозуміти кумедність ситуації. Учити читати вірш за ролями, використовуючи мовні й немовні засоби виразності мовлення.

Словник: *так збілів, сто вовків, диво в нас; таке сиве та мале, а хвостик як шило.*

Хід: Вихователь читає вірш, запитує: Діти, а чому ви посміхаєтесь? Хіба вам не страшно, ви не боїтесь вовків? Я теж так думаю, що це був не вовк. А хто? (*собачка*) А як ви здогадалися (бо „вовків” ставало все менше) і до того ж

вовк виглядав зовсім не по-вовчи. Як виглядав уявний вовк у вірші (*сиве та мале, а хвостик як шило*). А може це був таки вовк? Хлопчик дуже злякався. Як про це сказано у віршику? (*чого, брате, так збілів?*) Як ви думаєте, який голос при цьому був у хлопчика? Так, переляканий, тремтячий. Хто зможе сказати таким голосом слова хлопчика: – *Ах, за мною через став Аж сто вовків зналось!* (Діти повторюють ці слова, передаючи емоційний стан персонажа) Про таких людей кажуть: „*У страху очі великі*”, тобто вони все бачать не так як завжди, коли не бояться, а все в перебільшеному вигляді. А ще кажуть так: „*Вовків боятись – в ліс не ходити*”, тобто якщо ти боягуз, то краще з дому й не виходити. Але потрібно виховувати в собі сміливість. Повторне читання вірша. Розподіл ролей. Розігрування дітьми вірша за ролями. Спочатку роль того, хто розпитує хлопчика, бере на себе вихователь, потім до виконання цієї ролі залучають дітей (3-4 рази).

Аналогічно проводилися заняття з інсценування, читання за ролями таких віршів як: А.Костецького “Невсидющий Вася”, Г.Бойка “Провалився по коліна”, “Як невдаха виступав”, П.Ребра “Як перчина Сашка провчила”, Г. Бойка “Хто кричав” (див. додаток І).

На мовленнєвих заняттях за змістом та мотивами вже знайомих дітям гумористичних віршів проводилися лексичні і мовленнєві вправи з метою активізації образних слів і виразів гумористичної спрямованості. Проілюструємо прикладами.

Лексична вправа “Веселі голови”

Мета: активізувати в мовленні назви голів семиголового змія, образні вирази гумористичної спрямованості з вірша В.Берестова “Змій”.

Словник: *голова, паща, головка, пелька, довбешка, зуби, личко; казковий, незвичайний, семиголовий, багатоголовий, ввічливий, голодний, веселий, смішний.*

Матеріал: картинка до вірша В.Берестова “Змій” (див. додаток З).

Хід. Вихователь показує картинку із зображенням семиголового змія, діти пригадують вірш. Пропонує покликати семиголового змія до себе в гості, ввічливо назвавши кожен голову змія. Діти вправляються у називанні голів, добирають для кожної голови відповідну страву. Потім характеризують змія, добираючи слова-барви.

Лексична вправа “Крутій Васько”

Мета: учити дітей добирати порівняння до характеристики персонажа, активізувати в мовленні образні вислови гумористичної спрямованості.

Словник: *Васько як дзига, іграшка Іван-Побиван, колесо, каруселі, гойдалка, сорока, метушливий горобець,*

Хід. Діти, коли ми з вами читали вірш А.Костецького про Васька, який не міг всидіти на одному місці і весь час крутився, мені весь час здавалося, що він на щось схожий? А кого він вам нагадує? Доберемо про нього слова-порівняння. Добір слів. За кожне порівняння діти отримують “веселинку”, виграє той, хто найбільше їх набере.

Пограємо в домовляння. Будемо разом називати перші слова в кожному рядочку, а ви їх потім самі будете продовжувати:

Непосида Вася.....На стільці гойдався
Перший раз гойднувся – перевернувся.
Другий раз гойднувся –знов перевернувся.
Третій раз гойднувся –Теж перевернувся!...
З того часу ВасяБільше не гойдався!

Мовленнєва вправа: “Народні мудреці”

Мета: вправляти дітей у складанні повчальних прислів'їв.

Словник: *повчальне прислів'я, непосида, Тихо їдеш – далі будеш; Посидиш спокійно – не наробиш біди; Ти не колесо – не крутись; Вертляве колесо далеко не заїде; розкрутився, як дзига...*

Хід. Вихователь пропонує повторно послухати вірш про вертлявого Васька, звертається до дітей. Діти, Васько дуже поплатився через свою непосидючість і йому напевно було боляче, коли він падав зі стільця. Щоб інші діти так не робили, складемо повчальні прислів'я про такого невсидючого Васю, щоб інші діти на його прикладі вчилися так не робити і сидіти більш спокійно. У народі, наприклад, так говорять про користь спокійного, обережного поводження з небезпечними предметами: *тихо їдеш – далі будеш*. А які ми можемо придумати повчальні прислів'я для тих дітей, які необережні, неухажні, наприклад, *поспішиш – людей насмішиш; забагато не крутисся – біда буде; Стілець не гойдалка - не хитайся*.

Мовленнєва вправа “Молодчина та перчина”

Мета: вправляти дітей у доборі порівнянь, епітетів, синонімів до характеристики персонажа вірша, у складанні загадок про перчину і Сашка.

Словник: *перчина як вогонь, як кропива, як полум'я, як спекотне сонце, як образливе слово...; пекуча, сльозолійна, гіркуча, гірка, гостра, пекуча, сльозолійна, міцна, колюча, міцна, люта, справедлива*.

Хід: Вихователь нагадує дітям про вірш Петра Ребра “Як Перчина Сашка провчила”. Звертається до дітей. Пригадайте, діти, хлопчик Сашко у вірші добряче поплатився за те, що так робив, надкушував без потреби овочі в городі і фрукти в саду, як шкідливий цап або заєць. Хто ж провчив Сашка? Так, проста перчина. Як почував себе Сашко, коли вкусив перчину? (*лив сльози, в роті було гірко, пекло*) Кого нагадує вам перчина? Добір дітьми порівнянь: Які слова можна сказати про Сашка? Добір слів дітьми. А про перчину?

Мовленнєва вправа “Загадка в подарунок перчині”

Мета: учити дітей складати загадки про персонаж вірша П.Ребра “Як перчина Сашка провчила”.

Словник: *гіркуча, пекуча, червона шапчина, як кропива, горить як вогонь*.

Хід. Діти, давайте спробуємо скласти загадку про перчину, яка так спритно провчила пустуна Сашка і загадаємо її батькам, дітям з іншої групи. Який перець за кольором? (червоний) За смаком? (гіркий). Коли Сашко вкусив перчину, то йому, напевно, здалося, що він проковтнув вогонь, так пекло у роті. Тому ми порівнюємо перець з кропивою, з вогнем, з полум'ям. Слід вказати на те, яка перчина, на що схожа, але не називати її. Складання дітьми загадок: *на городі росте, червоний, та не кров, пече, та не вогонь...* Перець схожий на червону шапочку, ковпачок. Тому можна його порівняти з хлопчиком у червоній шапчині: *сидить хлопчина у червоній шапчині, хто його візьме, того вогнем пече; червона шапка, як вогонь горить, як кропива пече.* Складання дітьми інших варіантів загадок.

Мовленнєва вправа “На танцях у ведмедя”

Мета: вправляти дітей у складанні речень про персонажів вірша Т.Коломієць “Ведмедів танок”, використовуючи в них образні слова й вирази.

Словник: *туго підв'язався; у боки взявся; колесо крутив; напруядки ходив; гопака втяли; аж земля вгиналася; за боки хапалися; ну й нареготалися.*

Хід: Вихователь пропонує дітям піти в гості до ведмедя з вірша Т.Коломієць “Ведмедів танок”, уявити себе на місці веселих танцюристів, показати і розповісти про те, які б танці діти виконували, як танцювали б на вечорницях у ведмедя. Вихователь дає настанову використовувати у своїх реченнях вирази з вірша. Вихователь показує танцювальні рухи і коментує: *“Я на вечорницях у веселого ведмедя такий краков'як станцювала б: руки в боки та й підскоком, ніхто б не всидів на місці”* Пропонує дітям розповісти і показати те, як діти змогли станцювати гопак, польку, вальс... Діти складали за змістом вірша речення, показували танцювальними рухами їх зміст.

Мовленнєва вправа: “Намалюйте словами”

Мета: вправляти дітей у складанні словесного малюнка танцюючого

ведмедя, цвіркуна, бджіл, використовуючи в ньому образні слова й вирази.

Словник: *ведмідь-танцюрист, дітлашня, комашня, веселі, артисти, у боки взявся, колесо крутив, наприядки ходив, гопака втяли, веселі танцюристи,*

Хід: Вихователь читає повторно вірш Т.Коломієць “Ведмедів танок”, пропонує намалювати словами персонажів вірша. Дає настанову: спочатку називаєте танцюриста, потім додаєте про нього слова-порівняння, слова-барви, слова-дії. Наприклад, *ведмідь схожий на старого танцюриста, він веселий, артистичний, танцює гопака, колесо крутить, справжній артист!* Складання дітьми словесного малюнка про персонажів вірша.

Мовленнєва вправа “Смішинка для хлопчика”

Мета: вправляти дітей у складанні розповідей про гумористичні ситуації, активізувати словник дітей образними виразами з вірша.

Словник: *очі повні сліз, провалився по коліна, мчав, як тільки міг.*

Хід: Вихователь пропонує пригадати вірш Г.Бойка “Провалився по коліна”, читає з нього уривок, запитує в дітей. Чому хлопчик так засмутився? (бо він впав у сніг *головою вниз*) Хлопчик дуже переживав. А як ви про це здогадалися? Які слова з тексту про це говорять? (у нього були *очі повні сліз*). Давайте доведемо хлопчикові, що нічого поганого, сумного не трапилось, втішимо його. Пригадайте, які гумористичні, смішні ситуації, випадки з вами траплялися під час розваг, ігор, складіть про це речення, використайте в них слова з вірша.

Тексти гумористичних віршів до описаних вище занять та лексичних вправ подано в додатку Л. У години дозвілля в різних видах роботи активно використовувалися поетичні твори гумористичного характеру. Проілюструємо прикладами.

Показ лялькового театру: “Безконечна казочка від дідуся Сміховика”

Мета: розвивати емоційну сферу дітей, почуття гумору, активізувати в мовленні авторські виразники образності та образні вирази гумористичної спрямованості.

Словник: *Довга байка буде!; Був собі горобець, Бабі збив новий горнець; Питається стиха; Чи казати знову з кінця?*

Матеріал: ляльки–бі-ба-бо: горобець, горобчиха, баба; текст казки подано в додатку Л.

Хід. Діти, у конверті, що прийшов від дідуся Сміховика, є цікаве завдання: “Розкажіть найдовшу казку”. А хто знає найдовшу казку? Я вам допоможу. Я знаю безконечну казку, тобто казку, яка ніколи не закінчується. Зараз ми з вами її покажемо і розкажемо. Вихователь з дітьми показує казку. Далі проходила бесіда: - Діти, що ми з вами зараз подивились? Так, безконечну казочку. Вам було весело чи ні? Мені теж було весело її слухати, бо коли щось весь час повторюється, то це завжди смішно. Давайте знову посміємося. Діти розподіляють ролі. Казка показується знову.

Математична розвага “Веселі математики”(фрагмент)

Мета: розвивати емоційну сферу дітей, почуття гумору, активізувати в мовленні дітей образні слова та вирази гумористичної спрямованості.

Словник: *веселі киці, м’яка трава, сірі зайці; ква-ква-ква; це є не мало.*

Хід: Вихователь задає веселу задачу, діти відгадують. За кожну правильно вирішену задачу, повну відповідь діти отримують фішки-“веселинки”.

Три веселих киці

Ось грибочки у гайочку

Грались на травиці.

Під осикою стоять.

Мурчик теж до них підбіг.

Два грибочки, три грибочки,

Скільки кошенят усіх?

Разом буде

Скачуть жабки: “Ква-ква-ква!

Біля річки на галявці

Ой, яка м’яка трава!”

Знайшли моркву сірі зайці.

Тут - п’ять жабок, а там – дві.

Сім морквин – це є не мало.

Скільки жабок у траві?

Одну з'їли. Скільки стало?

Далі діти придумували свої веселі задачі і задавали їх іншим дітям. За кожну поставлену і вирішену задачу діти отримували фішки “веселинки”.

Гра-забава “Шкідливий цап”

Мета: допомогти відчутти кумедність ситуації, зображеної у вірші, вирізняти з тексту звуконаслідування, інсценувати вірш у вигляді гри, активізувати в мовленні дітей слова-звуконаслідування, розвивати інтонаційну виразність мовлення.

Словник: *шкідливий цап, борідкою трусь, трусь; капусточку хап, хап; капусточку хрусь хрусь; капусточка хруп, хруп; на городі цап, цап; ратичками туп, туп; з батурою хвось, хвось; цап як скоче: брик, брик; “ме – ме”*

Атрибути до гри: “дід”, “цап”, “собачка Рябко”.

Хід: Діти, мені дуже шкода цапа з вірша Ю.Будяка “Шкідливий цап”, адже його ніхто не вгостив капустою, але він погано зробив, що вкрав капусту. А що потрібно було йому зробити? Так, звичайно, попросити капусту в діда. Давайте пробачимо цапу його вчинок і пограємось з ним. Розігрування вірша Юрія Будяка “Шкідливий цап”. Розподіл ролей: діти, дід, цап, собачка Рябко. Хід: Діти стають у коло, посередині цап, дід та собака Рябко. Усі промовляють слова вірша, виконуючи відповідні рухи. Повторне розігрування вірша, діти міняються ролями. Звертається увага дітей на виразне промовляння слів та звуконаслідувань: весело, коли розповідається про те, як цап їсть капусту, сердито-жартівливо, коли дід погрожує цапу батурою, жалібно-кумедно, коли цап дме на свої “синяки”, вигукує “ме-ме”.

На **репродуктивно-творчому** етапі проводилася робота з формування навичок використання образних гумористичних виразів у власних зв'язних висловлюваннях. На тематичних та комплексних мовленнєвих заняттях діти придумували гумористичні мовленнєві ситуації, описові та творчі розповіді про персонажів веселих віршів, розповіді за власними малюнками до змісту

гумористичних творів. Активно використовувалися поетичні твори гумористичного характеру в літературних ранках, вечорах гумору, розвагах, під час яких діти розігрували гумористичні мовленнєві ситуації, інсценували вірші тощо. Проілюструємо прикладами.

Заняття з розвитку мовлення (фрагмент). Складання творчої розповіді “Пригоди снігових баб”

Мета: вправляти дітей у доборі епітетів до характеристики персонажа віршів, персоніфікацій; вправляти у складанні творчих розповідей з використанням образних слова та виразів гумористичної спрямованості.

Словник: *біла голова, баба снігова, брови – гіллячки, ніс – морквина, губи – вугілля, вуха – листя капустини, ходить баба снігова.*

Хід. Діти, відгадайте, з якого вірша цей рядочок: *“Ходить баба снігова, біла в баби голова”*? Так, з вірша Є.Гуцала *“Ходить баба снігова”*, а ось цей: *“Ніс у баби з картоплини, рот у баби з буряка”*? Так, це з вірша М.Підгірянки *“Снігова баба”*. Добре, що ви згадали ці вірші. Давайте ще послухаємо їх (читає вірші). Діти, чому ви посміхались? Так, снігові баби у вірші дійсно дуже кумедні. На кого вони схожі? Так, на людей. Постаралися в цьому вірші слова-живинки й оживили снігових баб. Давайте ми знайдемо слова-живинки. Лексична вправа: *“Оживи снігову бабу”*: *стоїть, ходить, смішить, красується, радіє, веселиться, сумує, жартує, прикрашається....* Які снігові баби у віршах, якими словами можна про це сказати? Добір дітьми епітетів: *білі, веселі, кумедні, смішні, незвичайні, казкові, чорноброві, рум'яні, червононосі, моркв'яноносі, великовухі*. Далі вихователь продовжує: діти, уявіть собі, що обидві ці снігові баби познайомились і подружились. Давайте дамо їм імена і придумаємо, яка пригода взимку могла б статися з нашими сніговими бабами під Новий рік, як вони зустрічали Новий рік, до кого ходили в гості, що з ними могло трапитися, в які кумедні, смішні ситуації вони могли потрапити. У своїх

розповідях обов'язково використайте слова-живинки, слова-барви, слова-порівняння, щоб ваші розповіді були цікавими і смішними.

Конкурс смачного малюнка і розповіді: “Найсмачніша хатка”

Мета: стимулювати бажання дітей передавати свої враження від гумористичних віршів у малюнку, активізувати в мовленні образні слова й вирази гумористичної спрямованості, ужиті у вірші О.Пчілки “Дивна хатка”.

Словник: *яєчня шкварчить, тоненько пищить, пироги в боки, вареники в скоки, по столу гасають, гонки витинають.*

Хід: Після знайомства з віршем О.Пчілки “Дивна хатка” у групах дітям було зачитано таке оголошення. *“Всім, всім, всім! Для тих, хто любить малювати, у дитячому садку оголошується конкурс смачного малюнка: “Найсмачніша хатка”. Усім учасникам конкурсу в нагороду - смачні пироги!* Діти виконували індивідуальні й колективні роботи за мотивами вірша О.Пчілки “Дивна хатка”. До складу журі ввійшли діти старших груп, вихователі, батьки. Діти представляли свої роботи, розповідали про них, використовуючи слова й вирази з вірша.

Інтегроване заняття з малювання і розвитку мовлення. Складання творчих розповідей за малюнками “Кольоровий світ”

Мета: активізувати словник дітей епітетами, метафорами, образними виразами гумористичної спрямованості, вправляти дітей у складанні творчих розповідей за мотивами вірша Б. Чепурка “Чарівна корова”.

Словник: *кольорове: сонечко, небо, корова, кіт, світ; різнокольорова діброва; золота дні, золоте серце, золоті промені, золоті слова, золоті руки...*

Матеріал: кольорові скельця.

Хід заняття. Діти, сьогодні під березою біля нашого дошкільного закладу я знайшла чарівне кольорове скельце, яке робить увесь світ чарівним, кольоровим. Хочете подивися на все через чарівне скельце? Вихователь роздає

дітям скельця (діти дивляться на все навкруги, у вікна). Усе навкруги таке, як у знайомому нам вірші Б.Чепурка “Чарівна корова”. Далі проводилася лексична вправа: “У кольоровому світі”. Мета: вправляти дітей у доборі епітетів, метафор. Хід: діти, який чудовий кольоровий світ змальовано у вірші Б.Чепурка “Чарівна корова”, неначе художник-чарівник взяв пензлі, фарби і розмалював світ у різні яскраві кольори і все стало кольоровим. Пригадайте, як називаються слова, якими поет намалював цей чарівний світ? Так, це слова-барви, давайте їх пригадаємо: “Назви слова-барви”. А які ще кольори змальовано у вірші (*золота діброва різнокольорова*). А про що ще можна сказати золотий, коли говоримо про щось дуже добре, хороше, розумне, дорогоцінне душі? Добір дітьми слів. Діти, давайте пофантазуємо й уявимо собі, як виглядає цей кольоровий світ. Пригадайте, що у вірші були і кіт, і кольороводонечка, і кольорове сонечко, і золота діброва. Намалюйте чарівними різнокольоровими фарбами цей кольоровий світ. Малювання за мотивами вірша. Після малювання дітям пропонувалось розповісти про свої малюнки, описати кольоровий чарівний світ. Давалась настанова використовувати в розповідях слова з вірша.

Заняття з розвитку мовлення (фрагмент). Складання творчих розповідей “Мурмунявські оповідки”

Мета: активізувати в мовленні дітей епітети, вправляти у доборі персоніфікацій, учити складати творчі розповіді про персонажів вірша Є.Саталкіної “Мурмунявська мова”. Хід: Вихователь читає уривок з вірша. Діти, що ж це за “мурмунявська мова”? Хто нею говорить? Що викликало у вас сміх? Так, мені теж здалося смішним, що коти розмовляють неначе люди. Далі проводилася лексична вправа “Котяча мова”. Мета: вправляти дітей у доборі персоніфікацій. Що роблять коти? Діти добирають слова: *муркотять, говорять, розмовляють, ластяться, співають, вмиваються, сваряться, миряться, радіють, сумують..* Лексична вправа “Добери слова-барви”. Мета: вправляти дітей у доборі епітетів. Діти, тепер, коли ми з вами дізналися, що у котів є своя незвичайна мова, вони мені здаються незвичайними. Давайте

попросимо слова-барви і вони нам допоможуть, розкажуть, які коти? *балакучі, ласкаві, добрі, пустотливі, смугасті, руді, розумні*. Діти, назвіть котячу мову, яка вона: *котяча, мурмунявська, ласкава, незрозуміла, весела, затишна, ...* Діти добирають слова.

Далі проводилася мовленнєва гра “Вчимося говорити мурмунявською мовою”. Мета: вправляти дітей у складанні творчих розповідей, активізувати в мовленні образні слова й вирази гумористичної спрямованості. Матеріал: маска кішки і котенят для проведення мовленнєвої гри. Хід. Діти, давайте ми пограємось у школу для котів. Будемо вчитися говорити такою самою мурмунявською мовою. Учителькою мови буде в нас наша знайома мудра кішка Мурка, а ми будемо маленькими котенятами (вихователь і діти вдягають атрибути для гри). Починаємо урок. Спробуємо перекласти з мурмунявської мови, що хочуть розповісти нам наші маленькі друзі – коти і киці. Я буду вам читати мурмунявською мовою (*Мур-мур-мур-няв. Няв-няв- мур, няв-няв-няв...*), а ви перекладете цю розповідь людською мовою. Подумайте, які прохання та повідомлення нам хочуть передати наші маленькі друзі. Можливо, вони розповідають про себе, як їх звати, які вони, що вони роблять, що люблять, які пригоди з ними траплялись. Сьогодні ви коти і киці, розкажіть про себе.

Інтегроване заняття з розвитку мовлення та малювання (фрагмент).

Складання творчих розповідей за мотивами вірша В.Берестова “Змій”

Мета: викликати бажання дітей відобразити свої враження від гумористичного вірша в малюнках, вправляти дітей у доборі епітетів, приказок до характеристики семиголового змія, складанні творчих розповідей за мотивами вірша з використанням образних слів і виразів.

Хід. Вихователь повторно читає вірш. Діти, уявіть семиголового змія, кожен його голову, який він був чемний, охайний, який мав добрий апетит. Складіть або пригадайте приказку про те, який у змія апетит: *їсть, аж за вухами лящить, на сім голові сім пудів хліба, апетит приходить з їжею*. Уявіть собі, як би змії поведився в таких ситуаціях: “Змій у дошкільному закладі”,

“Змій на селі у бабусі”, “Змій у школі”, “Змій – танцюрист, “Змій у зубного лікаря”. Можна придумати про змія казку, наприклад, “Казка про те, як зміїні голови посварились”, “Казка про те, як зміїні голови помирилися”, “Як змій свої голови рахував”. Можна намалювати якусь одну голову: пельку, пащу, личко й т. ін. Малювання за мотивами вірша. Вихователь пропонує скласти розповіді за малюнками. Діти, зробити ваші розповіді про семиголового змія цікавими, смішними і веселими допоможуть наші друзі – слова-барви, слова-велетні, слова-порівняння, слова-частинки.... Складання дітьми розповідей.

У години дозвілля проводилися такі види роботи з використанням поетичних творів гумористичного спрямування: інсценування вірша Миколи Петренка “Два пароми на ріці”, інсценівка: “По городу Гарбуз ходить”, розвага “Хитра казка дідуся Сміховика”, свято Коляди, свято 8 березня, літературна розвага “Скарбниця українського гумору”, вечір гумору “Поетична гуморина в дошкільному закладі” й ін. (див. додаток К). Проілюструємо проведену роботу прикладами.

Літературна розвага “Театр артистів-гумористів “Криве дзеркало” (фрагмент)

Мета: активізувати в мовленні дітей образні вирази гумористичної спрямованості, вправляти в розігруванні веселих, жартівливих діалогів.

Матеріал: Атрибути до інсценування таких віршів: “Не знала” (Г.Бойко), “Зрозумів” (Г.Бойко), “Онучок” (Г.Бойко); “Дід Яким” (І.Деркач); “Не побачив” (В.Кохан), “Ніс у сметані”, “Чому Тимко подряпаний” (Г.Бойко) (додаток Л).

Хід: Діти, дуже скоро до нас приїде в гості дідусь Сміховик. Він любить всіх смішити і робить це дуже майстерно. Але й ми “не постоломи воду носимо”. Ми теж вміємо розсмішити. І сьогодні і ми це всім доведемо. Одні будуть акторами, інші – глядачами. А хто з артистів найсмійніше покаже нам веселу розмову, ми дізнаємося за гучністю ваших оплесків. Розігрування жартівливих сценок дітьми-“акторами”, інші діти були глядачами. Кожна

дитина була задіяна у розігруванні жартівливого діалогу. Показ гумористичних мініатюр проводився під музичний супровід.

Вечір гумору “Поетична гуморина в дошкільному закладі”

Мета: Закріпити знання про гумористичні поетичні твори, активізувати в мовленні дітей виразники образності й образні вирази гумористичної спрямованості, вправляти дітей у розігруванні гумористичних ситуацій, жартівливих діалогів, розважити дітей, розвивати емоційну сферу дітей, почуття гумору, виховувати інтерес та любов до української гумористичної поезії.

Персонажі: дідусь Сміховик, Частівки-веселинки, Жартівниці-приказки, дівчатка Гуморески, дівиці-Небилиці, хлопці Вірші-“перевертні”.

Ведучий: Діти, учора від дідуся Сміховика надійшла телеграма: “О шістнадцятій годині я прибуду на машині. З вами зустрічі чекаю, для вас пісеньку складаю”. Ой, це вже зараз, забарилися ми: Шикуйсь! До зустрічі дідуся Сміховика - готуйсь!

Здалеку чується голос і сміх “Хо-хо-хо! Нарешті дібрався!”. До зали заходить дідусь Сміховик. Вітається: “Добридень всім! І дорослим і малим! Ось я і прийшов сюди, мої милі дітлахи!

Ведучий: Дідусю, ми тебе чекали, святкову залу для тебе підготували.

Сміховик: Я збирався не один, од Лісовика вам всім уклін. Ось вам подаруночки: цукерки та малюночки.

Ведучий: Дуже раді ми привіту. Ми разом тут зібралися, щоб нам дружно сміялося. Будемо сміятися, будем розважатися. Ми з собою принесли всілякої сміховини: й гуморески, й небилиці, і примовочки смішні і докучні казки, і частівок і ігри аж на двадцять два міхи.

Сміховик: Дорога моя малеча, ось присяду я на лавку, обіпруся я на палку, ваші жарти подивлюся – та й здоров’я наберуся.

Ведучий: Ох, дідусю! Як вірші хвилювалися, аж поки тебе діждалися! А тепер готові всі влаштувать смішні бої. Хто з них кращий, розумніший,

найсмійніший й найгучніший. Починаємо концерт. Гумореска, уперед, розкажи про лисів, що не мали лисин.

Персонажі: Дівчинка-Гумореска, Лис 1, Лис 2.

Інценування вірша Є.Гуцала “Лис зустрів у лісі лиса” (текст подано в додатку Л). Діти інценують гумореску: роль автора виконує дівчинка Гумореска, діалог ведуть лиси. Лиси зображують всі дії та рухи, про які говориться у вірші, використовуючи немовні засоби виразності (обіймаються, доторкуються один одному до голови, щоб упевнитися в тому, що вони “не лисі”).

Сміховик: Розсмішили ви мене. От так лиси, та не лисі!

Ведучий: Спасибі, Гуморинко, за веселий віршик, за веселих лисів. А тепер ми сцену віддамо частівкам, Частівкам-веселинкам!

Виходять троє дівчаток, одна з них оголошує: “*Веселі частівки!*”, друга додає “*Святкові частівки*”.

Діти виконують жартівливі частівки (тексти частівок подані в додатку М).

Сміховик: За те, що послухав частівки, подарую вам листівки. Жартівниці-приказки, артистів викликайте, сценки оживляйте, язичок свій нагостріть та народ смішіть (дівчатка Приказки кличуть четверо дітей - акторів. Ті показують сценки, інші діти пропонують різні варіанти приказок до зображуваних ситуацій. Обирається найкраща, найдоцільніша).

Сцена 1. Одна дитина йде і дивиться догори, “тав ловить” і натикається на іншу. Приказка - *Як йдеш, дивись під ноги: хоч грошей не найдеш, так носа не наб'єш*.

Сцена 2. Одна дитина вчепилася руками в іншу і не відпускає її. Приказка - *Учепився як реп'ях*.

Сцена 3. Одна дитина зображує сонливість. Приказка – *Як муха на сонці*.

Сцена 4. Хлопчик голосно співає, а слухачі позатуляли вуха та скривилися. Приказка: *Співає, як муха у глечичку*.

Сміховик: Щось не чую сміху я, певне, черга вже моя. Скажу я вам, малечі, тут жарти не до речі. Серйозна буде зараз гра, кривлятимусь я, як мара.

Засмієшся - “Дурносміхом звешся”, стиснеш сміх свій у кулак – будеш ти, як “Вовкулак”.

Народна жартівлива гра “Сміх”. Діти стають півколом або в ряд, а дідусь Сміховик – перед ними. Він опитує всіх, починаючи з останнього:

- *А що то вгорі?* - *Небо.*
- *А на землі що?.....* - *Хлівець.*
- *А в хлівці що?.....* - *Кабанець.*
- *А чоловік ішов?.....* - *Ішов.*
- *А що він ніс?* - *Міх.*
- *А в міху що?* - *Сміх.*
- *То засмійся.*

При цьому дід Сміховик кривиться, щоб розсмішити. Так усіх обходить. Хто засміявся, стає по один бік, хто ні – по другий. Перші – отримують назву “Дурносміхи”, друга група – “Вовкулаки”. Потім між обома групами дітей проводять лінію. Узнявшись за палицю, гравці перетягують її. Тому, хто програв, загадується загадка: *Сидить дід за подушками, стріля в бабу галушками. Що це таке? (град).*

Сміховик: Для веселої малечі – загадки про цікаві речі:

Скільки хвостів у п'яти дроздів?

Скільки вушок у трьох мишок?

Скільки іклів у двох слонів? Скільки рогів у лисиці?

Скільки носів у чотирьох собак?

Скільки пальців у бджоли?

Скільки крил у жабки?

Ведучий: Досить, діду, заганняв, є й у нас веселі речі, небилиці ось, до речі.

Виходить дівчинка-Небилиця: Я небилиця, смішна дівиця, не зразу скажеш, хто така, то ось вам пісня моя.

Моє завдання просте - веселе і смішне.

Про таке сказати, що й не розгадати:

Де тут правда, а де ні, треба вірити, чи ні?!!

Прочитаю небилицю, а ви скажете мені,

Де тут правда, а де ні.

Запрошує дітей до гри “Так чи ні?”. Дівчинка-Небилиця ставить запитання, діти відповідають – так чи ні. Наприклад:

Скажи, співає сом пісні?

Чи вміє плавати гусак?

Чи може стати у вогні вода холодним льодом?

Скажи мені, червоний мак в січневу пору квітне? тощо (див. додаток Л).

Виступає хлопчик Вірш-“перевертень”:

Перевертнем звуся,

Насмішить беруся.

Збираю дітей на нараду,

Щоб попросить у них пораду.

Так все наплутав у дворі,

Не розберусь по цій порі.....

Завітала в дім сестричка,

Легковажна плутаничка ...

Розплутати несила,

Того що накрутила!

Діти, милі, допоможіть,

Плутанину розкрутіть.

Рухлива гра-забава “Плутанина” (Обираються дві команди, кожній з команд дається в руки довга мотузка. Вихователь дітей між собою переплутує. Далі діти повинні якнайшвидше розплутатись. Виграє та команда, яка швидше розплутається).

Ведучий:

Гей, весела музика,

Затанцюємо в танку,

Жартівлива й жвава,

Щоб земля дрижала!

Виконується український танок під мелодію української народної пісні “Ой, лопнув обруч”.

Ведучий: Ти, дідусю, обіцяв пісню заспівати, то чи нам її чекати?

Сміховик: Як обіцяв, то заспіваю, та тільки в ритм не потрапляю.

Дідусь Сміховик співає.

Я веселий Сміховик,

І до суму я не звик.

Пісню гарну я співаю

До жарту діток намовляю,

Смішні віршики збираю,

І в торбинку їх складаю.

Бо веселий щирий сміх -

Краще лікарів усіх.

Пустотливі дошкільнята,

Гарні хлопчики й дівчата.

Станьмо з дідом до ігри й

Почнемо на “раз”, “два”, “три”.

(два останні рядочки кожної строфи повторюються). Діти стоять навколо дідуся Сміховика. Гра “Іде, іде, дід, дід”. Діти стають навколо діда, промовляють слова гри, неначе дражнять його, дід робить вигляд, що він сердитий. Коли слова діти промовлять, дід когось із дітей ловить.

Іде, іде, дід, дід! Несе, несе, міх, міх.

Отакий дідище, отакий страшище!

Отакий вусатий, такий бородатий!

Отакий ногатий, отакий рукатий.

Отакий дідище, Отакий страшище

.А я не боюсь!!!!

З цими словами дідусь хоче когось із дітей спіймати, а діти розбігаються в різні боки, намагаючись ухилитися від діда. Гра може повторитися ще раз.

Сміховик: Як же я втомився, я б десь примостився (сідає). Повернусь я вже додому! Та без мене не сваріться, між собою ви миріться. Поважайте ви старців і шкодуйте малюків, не будьте тією твариною, що догори щетиною. Хлопцям даю наказ: дівчат захищайте, старих не ображайте. Щоб не про вас складали такі гуморески (читання дитиною гуморески П.Глазового “Справжній мужчина”, текст подано в додатку Л).

Кінцівка. Сміховик:

Співали, ми, і грали,

У решето вірші складали,

Та й поставили на вербі:

Де не взялися горобці,

Звалили решето додолу –

Час мені, діточки додому.

Отже, було реалізовано лінгводидактичну модель розвитку образного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами поетичного гумору.

2.3. Порівняльна характеристика сформованості рівнів розвитку образного мовлення на констатувальному і прикінцевому етапах

Прикінцевий етап дослідження передбачав виявлення ефективності розробленої методики розвитку образного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами поетичного гумору. З цією метою було проведено підсумкові зрізи мовлення дітей старшого дошкільного віку. Дітям контрольної і експериментальної груп було запропоновано завдання до кожного з виокремлених критеріїв і показників, аналогічні тим, що давалися на констатувальному етапі експерименту. Форма спілкування індивідуальна.

Насамперед було з'ясовано кількісні і якісні зміни ступенів та рівнів розвитку образного мовлення. Кількісні дані щодо ступенів обізнаності дітей з жанрами художніх творів і творами гумористичного спрямування подано в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5.

Порівняльні дані ступенів обізнаності дітей з жанрами художніх творів і творами гумористичного спрямування

Етапи	Група	Ступені (%)			
		Вище достатнього	Достатній	Задовільний	Незадовільний
Констатувальний	ЕГ	-	32	48	20
	КГ	-	30	50	20
Прикінцевий	ЕГ	26	64	10	-
	КГ	-	38	44	18

Як ми бачимо, в експериментальній групі в результаті дослідного навчання значною мірою відбулися позитивні зміни у ступенях обізнаності дітей з художніми творами, зокрема з гумористичними. Як засвідчують дані таблиці, на ступені вище достатнього зафіксовано 26% дітей експериментальної групи. На достатньому рівні перебували 64% дітей, у той час як на констатувальному етапі на цьому рівні було 32 % дітей. Суттєво зменшилася кількість дітей експериментальної групи, що перебувала на задовільному ступені: від 48 % на констатувальному етапі до 10 % на прикінцевому. Жодна дитина з експериментальної групи не засвідчила незадовільний ступінь обізнаності з художніми творами (на констатувальному етапі таких дітей було 20%). Діти, які перебували на ступені вище достатнього обізнаності з гумористичними творами, показали вміння легко орієнтуватися в жанрах художніх творів. Діти розрізняли навіть найменш уживані жанри гумористичних творів. Опираючись на запитання експериментатора, вирізняли виразники образності й образні вирази гумористичної спрямованості з поетичних текстів. Наприклад, Тарас Л., відповідаючи на запитання про те, які він знає гумористичні вірші, назвав їх декілька, потім додав: “Мені сподобався

віршик про змія семиголового, смішно називалися його голови. Я намалював аж два малюнки про нього, як він тримає виделку і їсть, годує свою пащу, довбешку, пельку, личко. Я мамі відніс малюнки і вона сміялась”. Віталік Н., пояснюючи своє відчуття гумористичного у вірші О.Пархоменка “Кошеня”, сказав що йому смішно, що “котик так не хотів у школу ходити. Він придумав, що у нього хвіст болить. А потім як почув, що йому хвоста відріжуть, як закричить: “Краще я піду до школи!”. Котик боязкий, лінивий, хитруватий.”

Діти, що засвідчили достатній ступінь, називали жанри творів, розуміли гумор поетичного тексту, емоційно на нього реагували, виокремлювали образні слова й вирази, правильно співвідносили малюнок і вірш. Наприклад, Сашко Л., правильно визначивши жанр вірша Г.Бойка “Як невдаха виступав”, смішним назвав те, що “хлопчик кричав щосили, а його за це побили”. Пригадав приказку: “Ведмідь на вухо наступив”; Оленка К. пояснила відчуття гумористичного від змісту вірша Є.Гуцала “Лис зустрів у лісі лиса” так: “Лиси не знали, чому їх назвали лисами. Вони думали, що вони лисі. Лисих лисиць не буває. Лисі тільки дідусі. А ще смішно, що вони обнімалися весь час, мабуть дружили. Лисі ввічливі, схожі на двох дядьків, які зустрілися на вулиці.”

Діти, що засвідчили задовільний ступінь, часто помилялись у визначенні жанрів художніх творів. Вони не завжди могли виокремити слова і вирази, якими автор передає гумор. Діти не завжди могли пояснити, що саме їм здається кумедним, які слова викликали сміх. Смішною виявилася для всіх фраза “Провалився по коліна головою вниз” (Г.Бойко), тобто діти сприймають гумор кумедних ситуацій. Важче сприймають іронію і натяк. Майже всі діти правильно добирали відповідні картинки до гумористичних віршів, емоційно на них реагували. Наприклад, Галя П. сказала, що “у гуморесці було дуже смішно, як хлопчик впав у сніг, а зверху ноги стирчали, і він, напевно, ними дригав. Я теж так падала взимку, коли каталася на санках. Дідусь мене з гірки покотив, а я вивалися із своїх санок. Але я не плакала, бо дідусь сміявся і казав, що нічого страшного”. У контрольній групі таких суттєвих позитивних змін у ступенях обізнаності з художніми гумористичними творами не спостерігалось. На

ступені вище достатнього дітей контрольної групи не було. На достатньому ступені перебувало всього 38 % (було 30 %). Зменшилася кількість дітей, що засвідчили задовільний ступінь, від 50 % на констатувальному етапі до 44 % на прикінцевому. На незадовільному ступені обізнаності з художніми творами все ще перебувало 18 % дітей контрольної групи (було 20 %).

Кількісні дані щодо ступенів використання дітьми образних виразів, мовних і немовних засобів виразності гумористичної спрямованості подано в таблиці 2.6.

Таблиця 2.6.

Порівняльні дані ступенів використання образних виразів, мовних і немовних засобів виразності гумористичної спрямованості

Етапи	Група	Ступені (%)			
		Вище достатнього	Достатній	Задовільний	Незадовільний
Констатувальний	ЕГ	-	-	36	64
	КГ	-	-	34	66
Прикінцевий	ЕГ	8	46	40	6
	КГ	-	-	56	44

Як засвідчують дані таблиці, в експериментальній групі відбулися значні позитивні зміни у ступенях використання дітьми образних виразів, мовних і немовних засобів виразності гумористичної спрямованості. Якщо на констатувальному етапі експерименту ніхто з дітей експериментальної групи не перебував на ступені вище достатнього, то на прикінцевому етапі таких дітей вже було виявлено 8 %. 46 % дітей експериментальної групи піднялося до достатнього ступеня, а на констатувальному етапі цього ступеня ніхто з дітей експериментальної групи не досягав. Задовільний ступінь засвідчило 40 % дітей експериментальної групи (було 36 %). Якщо на констатувальному етапі

експерименту незадовільний ступінь засвідчило 64 % дітей експериментальної групи, то на прикінцевому етапі цьому ступеню відповідало лише 6 % дітей.

Діти, що перебували на ступені вище достатнього, усвідомлювали виразники образності, їх функцію у вірші, оперували словами на позначення художніх тропів, які знали під час формувального експерименту: слова-барви, слова-велетні, слова-малюки, слова-порівняння, слова-живинки. Наприклад, Тетянка Ж., добираючи епітети до персонажів вірша О.Стрілець “Танці”, сказала: “Я можу про овочі сказати багато слів-барв: веселі, смішні, чудові, вмілі танцюристи, артисти, гопачок танцюють, у боки беруться, усіх веселять. А з ними рак і риба танцюють, підморгують. Але насправді так не буває, бо вони б тоді померли. Риби і раки живуть тільки у воді”. Євген М. склав речення про снігову бабу: “Стоїть баба чорноока, картопляноноса, бурякорота, білогорба”; “Ось весна настала, баба снігова розтала”. Оксана Р. теж склала речення, римуючи слова, хоча такої настанови не було: “Ходить баба снігова – капустяна голова”, “Стоїть співає, всіх дітей лякає”. Діти яскраво, емоційно показували образи персонажів гумористичних віршів, наприклад, Катя О., відтворюючи образ хлопчика з вірша Д.Лукача “Падишах у трамваї”, вдалася до таких засобів: сіла на стільці, зробила набундючений вираз обличчя і вередливим голосом сказала: “Я великий падишах, я не можу стояти, як всі, ноги стомлювати. Я найголовніший, всі мене слухайтесь!”.

Діти, що відповідають достатньому ступеню, вживали у власних висловлюваннях авторські вирази, подекуди включали відомі фразеологічні звороти, використовували інтонаційні засоби виразності при передачі образу персонажа. Але якихось яскравих творчих елементів не простежувалось. Наприклад, Світланка Ц. дуже емоційно розповідала про персонажів вірша Є.Саталкіної “Мурмунявська мова”, характеризувала їх як “розумних, балакучих, смішних киць”, сказала, що “зі своєю кішкою Дусею тепер говорить тільки мурмунявською мовою”. Наталка Н. добираючи епітети до образу змія, зазначала, що “він хоча і страшний, але дуже вихований, смішно називав свої голови: довбешка, пелька, паца”. Роман Л., говорячи про місяць з вірша Л.Костенко “Місяць уповні”, легко добирав порівняння, але не завжди образні: “як серп, як половинка калачика, як буква С, як ріжки в корови”. Діти достатньо добре, виразно передавали найбільш зрозумілі для них емоційні стани. Наприклад, Люда В., показуючи персонаж з вірша Л.Повх “Жабка”, вдалася до таких засобів: робила сумний вираз обличчя і зітхала “Ах, я все ще зелена-зелена, а все навколо жовте-жовте. Коли я пожовтію?”

У контрольній групі не було зафіксовано таких суттєвих позитивних змін у ступенях використання дітьми образних і виразних засобів. На ступені вище достатнього і достатньому ніхто з дітей не перебував. Збільшилася кількість дітей, що піднялися до задовільного ступеня: від 34 до 56 % дітей. Кількість дітей, що перебувала на незадовільному ступені, зменшилася з 66 до 44 %.

Кількісні дані щодо ступенів творчої імпровізації у використанні дітьми виразників образності й образних виразів гумористичної спрямованості у власних зв’язних висловлюваннях подано в таблиці 2.7.

Таблиця 2.7.

Порівняльні дані ступенів творчої імпровізації у використанні дітьми виразників образності й образних виразів гумористичної спрямованості

Етапи	Група	Ступені (%)
-------	-------	-------------

		Вище достатнього	Достатній	Задовільний	Незадовільний
Констатувальний	ЕГ	-	-	30	70
	КГ	-	-	32	68
Прикінцевий	ЕГ	6	40	48	6
	КГ	-	-	40	60

Як засвідчує таблиця, у дітей експериментальної групи відбулися значні позитивні зрушення у ступенях творчої імпровізації у використанні дітьми виразників образності й образних виразів гумористичної спрямованості у власних зв'язних висловлюваннях. Якщо на констатувальному етапі на ступені вище достатнього не було виявлено дітей, то на прикінцевому етапі цього ступеня досягло вже 6 % дітей експериментальної групи. Значно виріс показник дітей, що перебували на достатньому ступені творчої імпровізації: на констатувальному етапі цього ступеня не досягнула жодна дитина, а на прикінцевому етапі його засвідчили 40 % дітей експериментальної групи. Збільшилася кількість дітей, що перебували на задовільному ступені, від 30 до 48 %. Такі самі значні позитивні зрушення спостерігались і щодо незадовільного ступеня: кількість дітей експериментальної групи, що перебувала на цьому ступені, зменшилася від 70 до 6 % дітей.

Діти, що засвідчили ступінь вище достатнього, активно імпровізували у використанні поетичного гумору у власних зв'язних розповідях, про нові події з гумористичними персонажами, у розповідях за власними малюнками. Простежується тенденція до більш активного використання виразників образності та висловів гумористичної спрямованості. Наприклад. Оленка Ф., фантазуючи за мотивами вірша М.Петренка "Бігла полем ковбаса", склала таку розповідь: "Зустрілись якомсь смачний сир і сіра ворона. Сир захотів її з'їсти, злякалася ворона, а тоді раптом пригадала, що це смішна переплутанка і сама дзьобнула нахабний сир. Він злякався і навтьоки, а по дорозі зустрів у полі

ковбасу, яка шукала свого пса, а потім вулик з медом, заліз у нього, а там бджоли! Ай-ай-ай!!! Він тоді тікати і прибіг у продуктовий магазин, щоб його купили”. Федір П., розповідаючи про персонаж вірша П.Глазового “Солодка хатка”, сказав: “Жив-був ведмедик, його звали Ласунчик, бо він дуже любив солодке. Одного разу він пішов у ліс за чорниціями. Іде-іде і побачив добрячу бочку з медом, зрадів ведмедик, почав його їсти, їсть-їсть. А тут зайчик малесенький біжить. Говорить: “Відійди від бочки, бо в тебе живіт заболить”. А ведмедик сказав: “Це моя солодка бочка, це я її знайшов”. Став він весь товстий, солодкий, медовий, як диня. А бджоли як налетіли, обліпили ведмедика, а він щосили біжить, аж п’ятами блискає, і у річку - шубовість!!”. Тоня Ж. розповіла про чарівну корову на своєму малюнку, що вона “лагідна, чарівна, уся в різнокольорові смужечки пофарбована, у неї кольорові брови, роги, довгі віі”.

Діти достатнього ступеня проявляли творчість, імпровізували у висловлюваннях про смішний випадок, але не завжди використовували образні вирази в розповідях., або вживали їх після нагадування. Наприклад, Данилко С. склав розповідь про свою бабусю, яка “розповідала йому казки, але була дуже-дуже старенька і могла заснути посеред казки. І тоді бурмотіла, закривши очі: “Жили-були гуси-лебеді, поїхали вони на велосипеді в магазин за хлібом”. Наприклад, Сергій К., імпровізуючи за змістом вірша П.Ребра “Як перчина Сашка провчила”, розповів, що в нього була така “сама смішна історія: “я весь час забував закрити щільно сільничку, мама мене сварила, казала, що я зіпсую колись свій обід. Одного разу ми всі їли зелений борщ, дуже смачний. Я захотів трішки посолити, узяв сільничку і .. бух – все висипалося мені в тарілку. Мама сказала, що це мене сіль провчила”. Микола Д., фантазуючи за мотивами вірша М.Петренка “Бігла полем ковбаса”, склав таку розповідь: “Одного разу отакенному пломбіру набридло лежати в холодному холодильнику і пішов він гуляти у своєму паперовому платті. Йшов, йшов і заблудився, ліг, як зайчик, під кущиком і заснув. А коли прокинувся, то побачив, що від гарячого сонечка розтанув”. Нами було помічено, що послідовність, оригінальність, образність

розповідей дітей значною мірою залежали від рівня загального, мовленнєвого розвитку, багатства словникового запасу, інтелектуального потенціалу дітей.

Діти, що засвідчили незадовільний ступінь, відчували труднощі в імпровізаціях, поодинокі використовували гумористичні вислови, не виявляли здатності до творчої імпровізації поетичного гумору у зв'язних розповідях.

У контрольній групі таких позитивних змін у ступенях творчої імпровізації у використанні дітьми образних виразів гумористичної спрямованості у зв'язних висловлюваннях не спостерігалось. На ступені вище достатнього та достатньому ніхто з дітей контрольної групи не перебував. Кількість дітей, що виявили задовільний ступінь, збільшилася від 32 до 40 %. Переважна більшість дітей контрольної групи (60 %) залишилася на незадовільному ступені (було 68 %).

На основі середньоарифметичних розрахунків, отриманих даних щодо ступенів обізнаності дітей з гумористичними поетичними творами, використання образних виразів, мовних і немовних засобів виразності гумористичної спрямованості та творчої імпровізації у використанні дітьми виразників образності й образних виразів поетичного гумору у зв'язних висловлюваннях було визначено рівні розвитку образного мовлення дітей старшого дошкільного віку на прикінцевому етапі експериментальної роботи: вище достатнього, достатній, задовільний, незадовільний. Охарактеризуємо їх. Порівняльні дані рівнів розвитку образного мовлення подано в таблиці 2.8.

Таблиця 2.8.

Порівняльні дані рівнів розвитку образного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами поетичного гумору (на прикінцевому етапі)

Етапи	Група	Рівні (%)			
		Вище достатнього	Достатній	Задовільний	Незадовільний
	ЕГ	-	10,7	38	51,3

Констатувальний	КГ	-	10	38,7	51,3
	ЕГ	13,3	50	32,7	4
Прикінцевий	КГ	-	12,7	46,7	40,6

Як свідчать дані таблиці, діти експериментальної групи зазнали значних позитивних змін у розвитку образного мовлення. Якщо на констатувальному етапі ніхто з дітей експериментальної групи не перебував на рівні вище достатнього, то на прикінцевому етапі цього рівня досягнули 13,3% дітей. 50 % дітей виявили достатній рівень розвитку образного мовлення (було 10,7 %). Зменшилася кількість дітей, що перебували на задовільному рівні, від 38 до 32,7 %. Незадовільний рівень засвідчило лише 4% дітей (було 51,3%).

У контрольній групі таких позитивних зрушень у рівнях розвитку образного мовлення не було виявлено. Рівня вище достатнього ніхто з дітей контрольної групи не досягнув. Показник достатнього рівня піднявся з 10 до 12,7 % дітей. Дещо зріс показник задовільного рівня: від 38,7% на констатувальному до 46,7% на прикінцевому етапах експерименту. На незадовільному рівні розвитку образного мовлення перебувала значна кількість дітей контрольної групи – 40,6 % (на констатувальному етапі було 51,3 %).

Ми дійшли висновку, що запропонована експериментальна методика виявилась ефективною в розвитку образного мовлення старших дошкільників засобами поетичного гумору.

Висновки з II розділу

У ході експериментальної роботи було апробовано методику розвитку образного мовлення старших дошкільників засобами поетичного гумору.

Констатувальному етапу дослідження передувало визначення критеріїв і показників розвитку образного мовлення засобом поетичного гумору: когнітивно-інформаційний критерій з показниками: обізнаність дітей з жанрами художніх творів і творами гумористичної спрямованості; розуміння дітьми поетичного гумору; вміння виокремлювати із змісту гумористичних творів виразники образності й образні вирази гумористичної спрямованості; образно-виражальний критерій із показниками: наявність у мовленні дітей мовних засобів виразності: виразників образності і образних виразів гумористичної спрямованості; наявність немовних засобів виразності у відтворенні ситуацій гумору; вміння використовувати мовні і немовні засоби виразності гумористичної спрямованості у зв'язному висловлюванні; мовленнєвотворчий критерій з показниками: творча імпровізація дітей у використанні поетичного гумору у власних висловлюваннях; вміння передавати зміст гумористичних поетичних творів у малюнках; вміння використовувати образні вирази поетичного гумору в розповідях за малюнками.

До кожного критерію та показника були розроблені завдання для з'ясування вихідного рівня розвитку образного мовлення дітей старшого дошкільного віку. За результатами констатувального етапу експерименту виявилось, що переважна більшість дошкільників перебувала на достатньому (10,5 % ЕГ і 10 % КГ), задовільному (38 % ЕГ і 38,7 % КГ) і незадовільному рівнях (51,3 % ЕГ і 51,3% КГ).

Задля розвитку образного мовлення дітей засобами поетичного гумору нами було розроблено лінгводидактичну модель, яка обіймала чотири етапи: відбірково-аналітичний, інформаційно-експресивний, репродуктивно-діяльнісний, репродуктивно-творчий. Метою першого, відбірково-аналітичного, етапу виступило добір і аналіз гумористичних віршів, складання словників-мінімумів образних слів і виразів; знайомство дітей з жанрами гумористичних творів. На заняттях з художньої літератури діти з допомогою читання віршів, лінгвістичної казки знайомилися з жанрами гумористичних творів через реалізацію таких педагогічних умов: врахування емоціогенності поетичних

творів гумористичного характеру; забезпечення сприймання, розуміння, усвідомлення дітьми поетичного гумору.

На другому, інформаційно-експресивному, етапі ставилася мета сформувати в дітей знання про виразники образності, їх функціональне призначення в поетичному тексті, вміння виокремлювати з вірша образні слова й вирази гумористичної спрямованості. Для цього етапу було обрано такі форми роботи з дітьми, як заняття з художньої літератури, з розвитку мовлення, робота в куточку книги, методи - читання і заучування гумористичних віршів, лінгвістичної казки, лексичні і мовленнєві вправи. Для досягнення мети на цьому етапі дослідної роботи реалізовувалася така педагогічна умова, як: послідовне введення у словник дітей виразників образності.

Третій, репродуктивно-діяльнісний, етап був спрямований на активізацію в мовленні дітей виразників образності й образних виразів гумористичної спрямованості в різноманітних видах діяльності дитини-дошкільника. Основними формами роботи виступили: заняття з художньої літератури, з розвитку мовлення, з інших розділів програми, розваги дітей у повсякденному житті; методами - читання й заучування віршів, лексичні й мовленнєві вправи, інсценування поетичних творів гумористичного характеру, малювання за змістом гумористичних віршів. Педагогічними умовами на цьому етапі виступили: раціональне поєднання занять з різних розділів програми та емоційно-розважальної роботи в повсякденному житті щодо активізації в дитячому мовленні образних виразів поетичного гумору.

На четвертому, репродуктивно-творчому, етапі формувалися навички використання виразників образності й образних виразів гумористичної спрямованості у власних зв'язних висловлюваннях. Формами роботи на цьому етапі було обрано мовленнєві заняття, розваги дітей, вечори гумору, методами роботи – лексичні і мовленнєві вправи, розігрування гумористичних ситуацій, складання описових і творчих розповідей за мотивами гумористичних віршів. На цьому етапі дослідної роботи реалізовувалися такі педагогічні умови: занурення дітей у гумористичні ситуації, спонукання до прояву творчої

імпровізації у створенні продуктів мовленнєвої діяльності з використанням образних слів і виразів.

На прикінцевому етапі було виявлено такі результати: в експериментальній групі рівня вище достатнього розвитку образного мовлення досягнули 13,3% дітей, 50 % дітей виявили достатній рівень (було 10,7 %), задовільний - 32,7 % (було 38%), 4% - незадовільний рівень (було 51,3%). У контрольній групі не відбулося таких суттєвих позитивних змін: рівня вище достатнього ніхто з дітей контрольної групи не досягнув, на достатньому рівні перебувало 12,7 % дітей (було 10%), на задовільному - 38,7% (було 46,7 %), на незадовільному рівні – 40,6 % дітей (було 51,3 %).

Отже, результати дослідження підтвердили ефективність запропонованої експериментальної методики розвитку образного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами поетичного гумору.

ВИСНОВКИ

У дисертації досліджено проблему розвитку образного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами поетичного гумору; визначено педагогічні умови, розроблено й експериментально апробовано лінгводидактичну модель розвитку образного мовлення старших дошкільників засобами поетичного гумору і методику її реалізації.

В основі образного мовлення лежить образність, яку ми розуміємо як складову виразності, що виникає за такою схемою: встановлення асоціативних зв'язків між двома предметами чи явищами (встановлення спільних рис, ознак), перенесення ознак з одного предмета на другий, і як наслідок цього - виникнення нового метафоричного (переносного) значення слова. Відтак, на нашу думку, образне мовлення – це якість виразного мовлення, що характеризується здатністю викликати в уяві наочно-чуттєві уявлення з допомогою спеціальних мовних засобів, в основі яких лежить асоціативність (передача ознак одного предмета через ознаки іншого).

Поняття образного мовлення суміжне поняттю поетичного мовлення, яке нами розуміється як образне, емоційне мовлення творів художньої літератури, насичене мовними, мовнопоетичними і мовностилістичними одиницями і конструкціями, з допомогою яких створюються образи людей, процесів, явищ і предметів, створюються події, тобто передається зміст твору.

Образне мовлення дітей дошкільного віку розвивається під впливом поетичних творів через сприймання словесних образів. На нашу думку, словесний образ – це образ предмета, явища, істоти, створеного засобами експресивних мовних одиниць, наділених можливістю викликати яскраві наочно-чуттєві уявлення.

Яскраві словесні образи притаманні поетичним творам гумористичного характеру, які ми розуміємо як специфічний вид віршованих творів, в яких засобами художнього мовлення та з допомогою спеціальних прийомів творення гумору передана ситуація жарту, кумедності, що викликає доброзичливий сміх.

Означеним творам властивий поетичний гумор - специфічний вид художнього, словесного гумору, що притаманний поетичним творам, які засобами виразників образності й образних виразів гумористичної спрямованості викликають в уяві слухача конкретні, наочно-чуттєві образи предметів, ситуацій та персонажів, стимулюють емоційну позитивну реакцію, доброзичливий сміх.

У поетичних творах гумористичного характеру є образні вирази гумористичної спрямованості, що виступають водночас виразниками образності. На нашу думку, виразниками образності є слова, словосполучення, мовні конструкції, що сприяють створенню мовцем словесного образу та викликають у слухача наочно-чуттєві уявлення цих образів.

Сприймання дітьми поетичних творів, у тому числі й гумористичних, носить активний характер і визначається як складний полікомпонентний процес, що складається з таких складових: слухання, уявлення, усвідомлення прослуханого та його розуміння. У процесі сприймання поетичного твору виокремлюють три стадії: безпосереднє сприймання твору переживання;

розуміння змісту твору; вплив його на особистість дитини як кінцевий результат сприймання поетичного твору.

Сприймання дітьми гумористичних поетичних творів залежить від рівня розвитку поетичного слуху. На нашу думку, поетичний слух - це здатність до всебічного раціонального й емоційного відчуття, сприймання і відтворення змісту, художньої форми, виразних мовних та інтонаційних засобів поетичної мови художнього твору.

Результати анкетування вихователів та планів навчально-виховної роботи в дошкільному закладі засвідчили, що в дошкільних закладах недостатньо проводиться робота з розвитку образного мовлення і не використовуються для розвитку образного мовлення дітей поетичні твори гумористичного характеру.

Започатковуючи експериментальне дослідження, було визначено когнітивно-інформаційний, образно-виражальний і мовленнєвотворчий критерії розвитку образного мовлення засобами поетичного гумору з відповідними показниками. До кожного критерію та показника були розроблені завдання для з'ясування вихідних рівнів розвитку образного мовлення дітей. За результатами констатувального етапу експерименту виявилось, що переважна більшість дошкільників перебувала на достатньому (10,5 % ЕГ і 10 % КГ), задовільному (38 % ЕГ і 38,7 % КГ) і незадовільному рівнях (51,3 % ЕГ і 51,3% КГ). Задля розвитку образного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами поетичного гумору нами було розроблено лінгводидактичну модель, яка обіймала чотири етапи: відбірково-аналітичний, інформаційно-експресивний, репродуктивно-діяльнісний, репродуктивно-творчий.

Метою першого, відбірково-аналітичного, етапу виступило добір і аналіз гумористичних віршів, складання словників-мінімумів виразників образності й образних виразів гумористичної спрямованості; знайомство дітей з жанрами гумористичних творів. Основними методами роботи з дітьми обрано читання гумористичних віршів, розповідання лінгвістичної казки про жанри гумористичних віршів, дидактичні ігри.

На другому, інформаційно-експресивному, етапі ставилася мета сформувати знання дітей про виразники образності, їхнє функціональне призначення в поетичному тексті; сформувати вміння виокремлювати з вірша образні слова й вирази гумористичної спрямованості. Форми роботи на цьому етапі - заняття з художньої літератури, з розвитку мовлення, робота в куточку книги, методи - читання й заучування гумористичних віршів, розповідання лінгвістичної казки про виразники образності, лексичні й мовленнєві вправи.

Третій, репродуктивно-діяльнісний, етап був спрямований на активізацію в мовленні дітей образних слів і виразів гумористичної спрямованості в різноманітних видах діяльності. Основними формами роботи виступили: заняття з різних розділів програми, розваги дітей; методами роботи – читання й інсценування гумористичних творів, лексичні, мовленнєві вправи, малювання за мотивами віршів.

На четвертому, репродуктивно-творчому, етапі формувалися навички використання виразників образності й образних виразів гумористичної спрямованості у зв'язних висловлюваннях описового і творчого характеру. Формами роботи було обрано мовленнєві заняття, розваги дітей, вечори гумору, методами – складання дітьми описових і творчих розповідей, розігрування гумористичних мовленнєвих ситуацій.

У ході експериментальної роботи реалізовувалися педагогічні умови ефективного розвитку образного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами поетичного гумору: врахування виключної емоціогенності поетичного гумору; забезпечення повноцінного сприймання, розуміння й усвідомлення дітьми змісту поетичних творів гумористичного характеру, послідовне введення в лексичний запас дитини виразників образності й образних виразів гумористичної спрямованості; раціональне поєднання занять з різних розділів програми й емоційно-розважальної роботи в повсякденному житті щодо активізації в дитячому мовленні образних виразів поетичного гумору; занурення дітей у гумористичні емоційно-мовленнєві ігрові ситуації за змістом поетичних творів; спонукання до прояву творчої імпровізації у створенні

продуктів мовленнєвої діяльності з використанням образних слів і виразів гумористичної спрямованості.

Обстеження мовлення дітей на прикінцевому етапі дослідження засвідчило позитивні результати щодо рівнів розвитку образного мовлення старших дошкільників: в експериментальній групі рівень вище достатнього засвідчило 13,3% дітей, 50 % дітей перебувало на достатньому рівні (було 10,7%), задовільний рівень виявили 32,7% дітей (було 38%), а на незадовільному залишилося лише 4% дітей (було 51,3%). У контрольній групі відсутніх позитивних змін у рівнях розвитку образного мовлення дітей старшого дошкільного віку не відбулося: рівня вище достатнього не було виявлено, достатній рівень засвідчили 12,7 % (було 10 %), задовільний – 46,7% (було 38,7%), незадовільний рівень – 40,6% (було 51,3%). Дані результати дозволяють дійти висновку, що розроблена нами методика і визначені педагогічні умови виявились ефективними в розвитку образного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами поетичного гумору.

Нами було встановлено послідовні етапи розвитку образного мовлення старших дошкільників засобами поетичного гумору, а саме: 1) ознайомлення дітей з різними жанрами гумористичних творів; 2) виокремлення виразників образності й образних виразів гумористичної спрямованості з поетичних гумористичних творів; 3) усвідомлення дітьми ролі виразників образності в гумористичних віршах; 4) активізація словника дітей виразниками образності й образними виразами гумористичної спрямованості через використання гумористичних творів у різних видах діяльності дітей, розвагах, системи лексичних і мовленнєвих вправ; 5) самостійне продукування зв'язних розповідей з використання гумористичних образних слів і виразів з опорою на наочність; 6) закріплення набутих навичок вживання образних слів і виразів у процесі виконання творчих, імпровізаційних завдань.

У процесі дослідження було визначено тенденції розвитку образного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами поетичного гумору: 1) ефективність засвоєння дітьми образних слів і виразів гумористичної

спрямованості залежить від рівня розуміння дітьми значення і ролі цих слів і виразів у художньому гумористичному тексті, емоційності при використанні таких творів; 2) темпи розвитку образного мовлення засобами поетичного гумору залежать від образномовленнєвого насичення лексичних і мовленнєвих вправ, лінгвістичних казок; емоціогенності занять з гумористичними віршами, гумористичних ситуацій; 3) ефективність засвоєння дітьми образних слів і виразів гумористичної спрямованості безпосередньо залежить від рівня загального мовленнєвого і розумового розвитку дитини; 4) міцність засвоєння дітьми образних слів і виразів гумористичної спрямованості в самостійному активному мовленні залежить і обумовлюється їх систематичним використанням в різних видах діяльності.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у вивченні впливу гумористичних творів (прозового і поетичного жанрів) на збагачення словника дітей старшого дошкільного віку експресивною лексикою і розвиток зв'язного мовлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева М.М., Яшина В.И. Методика развития речи и обучения родному языку дошкольников: Учеб. пособ. Для студ. сред. Пед. учеб. Заведений. - М.: Издательский центр "Академия", 1997. – 400с.
2. Алексеенко Т.Ф. Ціннісні орієнтації сімейного виховання // Рідна школа. - 1977. — № 10. - С. 68-70.
3. Алиева Т.И. Некоторые подходы к изучению восприятия художественной литературы детей среднего дошкольного возраста // Разнообразие форм воспитания и обучения дошкольников в психологически-педагогическом аспекте: Сб. науч. тр. – М.: 1990. – С.82 – 89.
4. Аматыева О.П. Методика навчання виразності мовлення дітей старшого дошкільного віку: Автореф. дис. ... кан. пед. наук. – Одеса, 1997. - 24 с.
5. Андросова В.Н. Обучение детей восприятию художественной литературы // Дошкольное воспитание. – 1986. - № 2. – С. 14 – 20.

6. Антонова Н.Н. Образность мысли как фактор усвоения учебного материала детьми шестилетнего возраста: Автореф. дис.... канд. пед. наук. – М., 1985. – 16 с.
7. Артемова О.І. Розвиток креативного мовлення молодших школярів: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Одеса, – 2001. - 20 с.
8. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1990. – 232 с.
9. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. – К., 1999. – 62 с.
10. Бандура О.М., Волошина Н.Й. Українська література. – К.: Освіта, 1997. – 384 с.
11. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / Сост. С.Г. Бочаров. – 2-е изд. – М.: Искусство, 1986. – 445 с.
12. Белякова Г.П. Формирование у старших дошкольников в детском саду элементарного осознания языковых явлений: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – М., 1982. – 24 с.
13. Бех І.Д. Гуманізм у вихованні підростаючої особистості // Рідна школа. - 1995. - № 9. -С. 22-24.
14. Білецький А.О. Про мову і мовознавство: Навч. посіб. – К.: Артек, 1997. – 224 с.
15. Блонский П.П. Эйдетизм и школьный возраст: Введение // Эйдетизм и школьный возраст / Под общ ред. Є.Ю. Шурпе. – М.: Биомедгиз, 1935. – С.5–12.
16. Богданова А. Рассказывание по картине // Дошкольное воспитание. – 1971. - № 10. – С. 20 – 23.
17. Боголюбовская М.К., Шевченко В.В. Художественное чтение и рассказывание в детском саду. – М.: Учпедгиз, 1960. – 128 с.
18. Богуш А, Монке О. Формування оцінно-етичних суджень у дітей старшого дошкільного віку. – Одеса: ПНЦ АПНУ, 2002. – 239 с.
19. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. – Одеса: Ярослав, 2004. – 176 с.

20. Богуш А. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до семи років. Монографія. – К.: Видавничий Дім “Слово”, 2004. – 376 с.
21. Богуш А., Гавриш Н, Котик Т. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей. Підручник для студентів вищих навчальних закладів факультетів дошкільної освіти. – К.: Видавничий Дім “Слово”, 2006. – 304 с.
22. Богуш А.М. Концепція “розуміння” Г.С. Костюка в контексті художньо-мовленнєвої діяльності дошкільників // Наука і освіта. Науково-практичний ж-л Південного наукового центру АПН України. - № 3, 2000 – С. 32 – 36.
23. Богуш А.М. Проблема мовної особистості педагога в педагогічній науці // Наука і освіта. Науково-практичний ж-л Південного наукового центру АПН України. – 2004. - № 1. – С. 77 – 79.
24. Богуш А.М. Речевая підготовка дітей к школе. – К.: Рад. школа, 1984.– 176с.
25. Богуш А.М., Григоренко Г.М. Запрошуємо до розмови. – К.: Освіта, 1996. – 151 с.
26. Большая советская энциклопедия: В 30 т. Т. 29 / Гл. ред. А.М. Прохоров.–3-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1978. – 640 с.
27. Бондаренко Е.А. Восприятие комического в литературно-графическом изображении детей дошкольного возраста: Дис. ... канд пед наук.– М., 1968. – 186 с.
28. Бочкарёва А.П. Создание образов детьми шестого года жизни под влиянием художественной книги и картины: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 19.00.07. – М., 1982. – 18 с.
29. Боша Р.-И.П. Использование латышской народной песни в формировании образной речи старших дошкольников: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – М., 1988. – 23 с.
30. Бухвостова С.С. О заучивании стихотворений с детьми // Дошкольное воспитание. – 1981. - № 2. – С. 12 – 18.
31. Ваганова Н.А. Розуміння старшими дошкільниками нової інформації у вербальній і візуальній формах: Автореф. дис...канд. псих. наук. – К., 2006. – 20 с.

- 32.Веселка. Антологія української літератури для дітей в 3-х томах. Т. 2: Твори радянського періоду. Поезія. Для мол. та серед. шкіл. в. / Упоряд., передм., біограф. нариси Б.Й. Чайковського. – К.: Веселка, 1984. – 503 с.
- 33.Веснівочка. Збірка поетичних текстів для дошкільних закладів / Укл. М.І.Вільшук. – К.: ІЗМН, 1998. – 120 с.
- 34.Ветлугина Н.А. Художественное творчество и ребёнок. – М.: Изд-во АПН СССР, 1968. – 15 с.
- 35.Виноградов В.В. О языке художественной литературы. – М.: Госполитиздат, 1959. – 65 с.
- 36.Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. – Поэтика. – М.: Изд.-во АН СССР, 1963. – 254 с.
- 37.Виноградова Н.Ф. Умственное воспитание детей в процессе ознакомления с природой: Пособ. для воспит. детского сада. – М.: Просвещение, 1978. – 103с.
- 38.Винокур Г.О. О языке художественной литературы. / Сост. Т.Г. Винокур. – М. Высшая школа, 1991. – 447 с.
- 39.Витоки мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку: Програма та методичні рекомендації / Укладач А.М. Богуш. – К.: ІЗМН, 1997. – 112 с.
- 40.Вопросы речевого развития дошкольников / Под ред. О.С. Ушаковой. – М.: Изд. РАО, 1998. – 66 с.
- 41.Ворошнина Л.С. Пути совершенствования процесса обучения старших дошкольников творческому рассказывания: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – М., 1978. – 20 с.
- 42.Выготский Л.С. Мышление и речь // Изб. псих. исслед. – М.: Наука, 1956. – С. 39 – 386.
- 43.Выготский Л.С. Психология искусства / Под ред. М.Г. Ярошевского. – М.: Педагогика, 1987. – 344 с.
- 44.Выготский Л.С. Эйдетика // Хрестоматия по ощущению и восприятию / Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, М.Б. Михалевской. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1976. – С. 275 – 281.

45. Гавриш Н, Курінна С. Гумор, виховує, навчає: // Дошкільне виховання. - 1999. - № 10, - С. 20-21
46. Гавриш Н. Веселий ярмарок // Джміль. № 3. 2000. – С.3 – 5.
47. Гавриш Н. Розвиток зв'язного мовлення дошкільнят: Навч.-метод. посіб. – К.: Видавничий дім “Шкільний світ”, 2006. – 119 с.
48. Гавриш Н. Художнє слово і дитяче мовлення. – К.: “Редакції загальнопедагогічних газет”, 2005. – 128 с.
49. Гавриш Н. Художньому слову – гідне місце в освітньому процесі // Дошкільне виховання. - 2006.-- № 3. – С. 15.
50. Гавриш Н.В. Особенности осознания старшими дошкольниками переносного значения слова (на материале фразеологии) // Наука і освіта. Науково-практичний ж-л Південного наукового центру АПН України. - 1998. - № 1- 2. – С. 116 - 120.
51. Гавриш Н.В. Розвиток мовленнєвої творчості в дошкільному віці. – Донецьк: Лебідь, 2001. – 218 с.
52. Гавриш Н.В. Словесна творчість як чинник особистісно орієнтованого виховання // Гуманістично-спрямований виховний процес і становлення особистості. Збірник наукових праць. Київ. –Книга II. - 2001. - С. 19 – 27.
53. Гавриш Н.В. Формирование образности речи старших дошкольников в процессе обучения родному языку: Дис канд. пед. наук. – М.,1991. – 188с.
54. Гайццохи Л.Ш. Весёлая книжка в детском саду. – М.: Учпедгиз, 1967. – 50с.
55. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури: Підручник / За наук. Ред. Олександра Галича. - Київ: Либідь, 2001. – 488 с.
56. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 139 с.
57. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.
58. Ганькова Э.А. Действие, образ и речь в мышлении детей дошкольного возраста // Доклады АПН РСФСР. – 1959. - № 6. – С. 75 – 77.
59. Глинская Е.Л. Чтение лирических стихотворений. М.: Учпедгиз, 1971. – 32 с.

60. Головин Е.Н. Основы культуры речи: Уч. для вузов по спец. "Русский язык и литература". – 2-е изд., испр. – М.: Высшая школа, 1988. – 320 с.
61. Голуб И.Б., Розенталь Д.Э. Книга о хорошей речи. – М.: Культура и спорт "Юнити", 1997. – 268 с.
62. Горанов Крystю Художественный образ и его историческая жизнь. – М.: Искусство, 1970. – 519 с.
63. Гужанов С.И. Ознакомление младших школьников с переносным значением слов // Начальная школа. – 1989. - № 4. – С. 9 – 12.
64. Гумбольд В. Фон. Избранные труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1964. – 398 с.
65. Гурович Л.М. Понимание образа литературного героя детьми старшего дошкольного возраста (6-7 лет): Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13. 00. 01. – Ленинград, 1973. – 29 с.
66. Гутякулова В.А. Проблема художественной образности в теоретическом наследии А.А. Потебни: Автореф. дис. ... кан. философ. наук. – М., 1971. – 20 с.
67. Дементьева И.С. Некоторые особенности понимания комических произведений детьми старшего дошкольного возраста // Вопросы дошкольной педагогики. - Вып. 5. – Челябинск, 1976. – С.44 - 52.
68. Дзюбишина–Мельник Н.Я. Розвиток українського мовлення у дошкільників: Програма-довідник для дошкільних закладів з українським мовним режимом. – К.: Освіта, 1991. – 96 с.
69. Дитина. Програма виховання і навчання дітей від 3 до 7 років. – К.: Богдан, 2003. – 372 с.
70. Дідук Г.І. Вивчення засобів емотивності на уроках української мови у 5-7 класах. – Тернопіль, 2000. – 202 с.
71. Дорошенко М.І., Дудик П.С. Вступ до мовознавства. – К.: Вища школа, 1985. – 163 с.
72. Дьяченко О.М. Развитие воображения в дошкольном детстве: Автореф. дис. ... д-ра психол. наук. – М., 1990. – 31 с.

73. Езыкеева В. Способность художественного восприятия у дошкольников // Известия АПН РСФСР. - 1959. - № 100. - С. 54 - 59.
74. Ефимов А.И. Образная речь художественных произведений // Вопросы литературы. - 1959. - № 8. - С. 12. - 17.
75. Ефимов А.И. Стилистика художественной речи. - 2-е изд. перераб. и допол. - М.: Изд-во Моск. ун-та. - 1961. - 519 с.
76. Жинкин Н.И. Психологические основы развития речи // Сб. статей: В защиту живого слова / Сост. В.Я. Коровина. - М.: Просвещение, 1966. - С. 30 - 36.
77. Жицький Є. Заучування з дітьми віршів напам'ять // Дошкільне виховання. - 1974. - № 10. - С. 39 - 41.
78. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. I частина. - К.: Радянська школа. - 1965. - 423 с.
79. Жуковская Р.И. Развитие понимания юмористических картинок в связи с развитием речи // Учёные записки Ленинградского пединститута. - Т. 56. - 1947. - С. 54 - 60.
80. Жуковская Р.И. Чтение книги в детском саду. - М.: Учпедгиз, 1955. - 104 с.
81. Жуковская Р.И. Чтение стихотворений в детском саду. - М.: Учпедгиз, 1954. - 120 с.
82. Жупанин С.І. Естетичне виховання молодших школярів засобами пейзажної лірики: Дис. ... канд. пед. наук. - К. 1973. - 175 с.
83. Жупанин С.І. Розвиток поетичного слуху дошкільнят // Дошкільне виховання . - 1979. - С. 25 - 27.
84. Забіла Наталя Про малят і про звірят. Збірка улюблених творів для дітей. - Х.: ВД "Школа", 2004. - 80 с.
85. Занятия по развитию речи в детском саду: Книга для воспитателя детского сада / Ф.А. Сохин, О.С. Ушакова, А.Г. Арушанова и др. Под ред. О.С. Ушаковой. - М.: Просвещение, 1993. - 271 с.
86. Запорожец А.В. Психология восприятия ребёнком-дошкольником литературного произведения. Избранные психологические труды: В 2-х т. Т.1. Психическое развитие ребёнка. - М.: Педагогика, 1986. - 320 с.

87. Землянухина Л.В. Эстетическое восприятие как способность к образному мышлению // Проблемы эстетического воспитания. – М., 1970. – С. 104–128.
88. Зимняя И.А. Психология слушания и говорения: Автореф. дис. ... д-ра психол. наук. – М., 1973. – 32 с.
89. Зимняя И.А. Речевая деятельность и психология речи // Основы теории речевой деятельности. – М.: Наука. – 1974. – С. 64 – 72.
90. Зрожевская А.А. Формирование связной описательной речи в средней группе детского сада: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – М., 1986. – 20 с.
91. Иваненко А.П. Словарная работа с детьми четвертого года жизни: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – М., 1971. – 19 с.
92. Иванников В.А. Проблема потребности в теории деятельности // Вест. Московского университета. Сер. 14, Психология. – 1983. - № 2. – С. 68 – 74.
93. Иванова Т.В. Остроумие и креативность // Вопросы психологии. – 2002. - №1. – С. 11 – 15.
94. Илькова А.П. Пословицы, поговорки как культурно-языковой код речевого развития дошкольников // Наука і освіта. Науково-практичний ж-л Південного наукового центру АПН України. - 1999, Вип. 1 – 2.- С. 77 – 80.
95. Івченко М.П. Сучасна українська літературна мова. – К.: Видавництво Київського університету, 1965. – 504 с.
96. Калашник В.С., Колоїз Ж.В. Словник фразеологічних антонімів української мови. – К.: Довіра, 2001. – 284 с.
97. Карпинская Н.С. Художественное слово в воспитании детей (ранний и дошкольный возраст). – М.: Педагогика, 1972. – 150 с.
98. Карпова С.Н. Осознание словесного состава речи дошкольниками. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1967. – 329 с.
99. Кионова В.Я. Восприятие художественного образа дошкольниками 5-7 лет в иллюстрациях в детской книге // Актуальные проблемы педагогики и эстетического воспитания. – М., 1973. – С. 91 – 93.

100. Кирста Н.Р. Методика використання поетичної спадщини Марійки Підгірянки в лексичній роботі з дітьми старшого дошкільного віку: Дис... канд. пед. наук: 13. 00. 02. – Одеса, 1997. – 189 с.
101. Кирста Н.Р. Методика використання поетичної спадщини Марійки Підгірянки в лексичній роботі з дітьми старшого дошкільного віку: 13.00.02. Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Одеса., 1997. – 16 с.
102. Ковалёв В.П. Выразительные средства художественной речи: Пособие для учителя. – К.: Рад. шк. – 1985. – 136 с.
103. Коваль А.П. Практична стилістика сучасної української мови. – К.: Вища школа, 1978. – 378 с.
104. Ковальова А.К. Психология литературного творчества. – Л.: Нева, 1960.– 156с.
105. Козлов А.В., Козлов Р.А. Азбука літературознавства: Навчально-методичний посібник. – Тернопіль: Астон, 1997. – 122 с.
106. Компанцева Л.В. Поэтический образ природы в детском рисунке. – М.: Просвещение, 1985. – 96 с.
107. Кони́на М.М. Роль картинки в обучении детей старшего дошкольного возраста. – М.: Известия АПН РСФСР. – 1948., Вып. 10. – 224 с.
108. Конухова Е.Н. Формирование представлений о художественном образе у младших школьников в художественном музее: Автореф. дис. ... кан. пед. наук. – М., 1987. – 17 с.
109. Короткова Э.П. Обучение рассказыванию в детском саду (Из опыта работы). – М.: Просвещение, 1978. – 112 с.
110. Костомаров В.Г. Насущные задачи учения о культуре речи // Русский язык в школе. – 1965. - № 4. – С.3 – 16.
111. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / За ред. Л.П. Проколієнко. – К.: Рад. школа., 1989. – 608 с.
112. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів – К.: Видавничий центр “Академія”, 2004 – 368 с.

113. Краткий психологический словарь. / Под общ. ред. А.В. Петровского и М.Г. Ярошевского; сост. Л.А. Карпенко. – М.: Политиздат, 1985. – 431 с.
114. Краткий психологический словарь / Под общ. ред. А.А. Петровского и М.Г. Ярошевского; ред.–сост. Л.А. Карпенко. – 2 изд., расш, исп. и доп. – Ростов на Дону: Феникс, 1999 – 512 с.
115. Крегжде С.П. Восприятие и понимание стихотворений учащимися V – VII классов средней школы: Дис... канд. пед. наук. - Киев, 1959. – 20 с.
116. Кулибчук Л.М. До проблеми розвитку образного мовлення учнів // Наука і освіта. Науково-практичний ж-л Південного наукового центру АПН України. – 1997, спецвип., квітень. – С. 81 – 84.
117. Кулибчук Л.М. Розвиток образного мовлення учнів 5 – 7 класів: Автореф. дис. канд. пед. наук. – Одеса, 1999. – 18 с.
118. Кулибчук Л.М. Розвиток образного мовлення учнів 5-7 класів: Дис. канд. пед. наук.: 13.00.02 – Одеса. 1999. – 260 с.
119. Кулибчук Л.М. Специфіка механізму психодіагностики розвитку образного мислення учнів 5-7 класів // Наука і освіта. Науково-практичний ж-л Південного наукового центру АПН України. –1999, вып. 1 - 2. – С.82-84.
120. Лаврентьева Г.П. Джерела доброти. Навчально-методичний посібник. – К.: АСК. – 1998. – 304 с.
121. Лайзеров Н.Л. Образность в искусстве. – М.: Наука, 1974. – 205 с.
122. Ласунова С.В. Раціональне, художнє та описове в мовленнєво-описовій діяльності старших дошкільників // Наука і освіта. Науково-практичний ж-л Південного наукового центру АПН України. – 1999, вып. 1-2.– С.84 –86.
123. Ле Тхи Ань Тует Формирование художественного восприятия литературных произведений: Автореф. дис. .. канд пед. наук.–М., 1986.–24 с.
124. Лейбсон В.И. Чему учат стихи? – М.: Просвещение, 1964. – 100 с.
125. Леонтьев А.А. Некоторые вопросы культуры речи // Вопросы языкознания. – 1966. - № 4. – С. 58 – 81.
126. Леонтьев А.А. Речевая деятельность // Основы теории речевой деятельности. – М.: Наука, 1974. – С. 21 – 23.

127. Леушина А.М. О своеобразии образов в речи маленьких детей // Психология речи: Уч. записки ЛГПИ им.Герцена.–Т. 53.–Л., 1946.–С. 17– 27.
128. Лимантов Ф.С. О гносеологической природе комического образа с точки зрения теории информации //Уч. записки Тартуского университета. – 1962. - № 124. – С. – 19 – 23.
129. Лингвистический энциклопедический словарь // Ред. В.Н. Ярцева. – М.: Сов. Энциклопедия, 1990. – 636 с.
130. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. – К.: Видавничий центр “Академія”. – 752 с.
131. Ломов Б.Ф. Вопросы общей, педагогической и инженерной психологии. – М.: Педагогика, 1991. – 296 с.
132. Лопушинський І.П. Лінгводидактичні основи методики роботи над художнім стилем мовлення у 5-7 класах середньої школи: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – К., 1996. – 24 с.
133. Лук А.Н. О чувстве юмора и остроумии. - М.: Искусство, 1968. - 191 с.
134. Лук А.Н. Остроумие (логико-эстетический и психофизиологический анализ, перспективы моделирования): Автореф. дис. канд. философ. наук. – К., 1967. – 20 с.
135. Лукіна Э.Ф. Деякі особливості сприймання мови художніх творів дітьми старшого дошкільного віку // Дошкільна педагогіка і психологія: Республіканський науково-методичний збірник. – К.: Рад. Школа, 1966. – Вип. 2. – С. 60 – 70.
136. Лурия А.Р. Язык и сознание / Под ред. Е.Д. Хомской .–М.: Изд-во. МГУ, 1979.– 320 с.
137. Луцан Н.І. Методика розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку за текстами українських народних ігор: Дис. ... канд. пед. наук: 13. 00. 02. – Одеса, 1995. – 185 с.
138. Луцан Н.І. Методика розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку за текстами українських народних ігор: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Одеса, 1995. – 24 с.

139. Люблінська Г.О. Дитяча психологія . – К.: Вища школа, 1974. – 355 с.
140. Маковецька Н.В. До проблеми активізації емоційно-експресивної лексики в мовленні дітей дошкільного віку // Наука і освіта. Науково-практичний ж-л Південного наукового центру АПН України. – 1998, № 1, С. 85 – 88.
141. Малятко. Програма виховання дітей дошкільного віку. – К.: Педагогічна думка, 1999. – 286 с.
142. Маслоу А. Психологія бытия. – М.: Рефлбук. – 1997. – 243 с.
143. Мацько Л.І., Мацько О.М., Сидоренко О.М. Українська мова: навчальний посібник: - К.: Либідь, 1998. – 416 с.
144. Мейлах Е. Художественное восприятие как научная проблема // Художественное восприятие / Под ред. Б.С. Мейлаха. – Сб. 1. – Л.: Наука, 1971. – С. 10 – 29.
145. Мельник Т.В. Розвиток образного мовлення учнів 5-9 класів шкіл з російською мовою викладання: Автореф. дис...канд. пед. наук. – Херсон, 2004. – 20 с.
146. Меньшикова Л.В. Образные компоненты в мышлении: Автореф. дис. ... канд. псих. наук. 19.00.01. – Ленинград, 1974. – 23 с.
147. Меткалф Ф., Фелибл Р. Юмор — путь к успеху. - С.-Пб.: Питер, 1996. - 256 с.
148. Михайлов М.М. Образность как одно из из качеств хорошей речи // Русский язык в школе. – 1991. - № 1. – С. 83 – 86.
149. Морозова Н. Г. Развитие отношений детей дошкольного возраста к словесному заданию // Известия АПН РСФСР, вып. 14, 1948. – С 47 – 94.
150. Москалець В.П. Психологічне обґрунтування української національної школи. – Львів: Світ, 1994. – 120 с.
151. Мудрість народна // Серія збірок прислів'їв та приказок. – К.: Дніпро, 1982. – 98с.
152. Насрулаева Н.Н. Влияние содержания и языковых средств народной сказки на образность и выразительность речи старших дошкольников. На

- материале таджикских народных сказок: Дис.... канд. педаг. наук: 13.00.01. – К., 1981. – 181 с.
153. Неверов В.В. Беседы о художественной литературе: Пособие для учащихся нац. школ РСФСР. – Л.: Просвещение, 1983. – 63 с.
154. Неділько В.Я. Элементы теории литературы. Конспект лекций. – К.Віпол, 1994. – 68 с.
155. Никифорова А.И. Психология восприятия художественной литературы. – М.: Наука, 1972. – 152 с.
156. Николенко Д.Ф. Формування естетичних почуттів у дітей дошкільного віку. – К.: Радянська школа, 1967. - 95 с.
157. Николенко Д.Ф. Чувство комического и его развитие у детей. Дис. ... канд. психол. наук. – К., 1948. – 185 с.
158. Никольская Р.И. Содержание и методы обучения связному высказыванию типа рассуждений в начальной школе: Автореф. дис... канд. пед. наук. – М., 1984. – 17 с.
159. Нитченко Д.М. Элементы теории литературы. – Полтава: Видавництво “Криниця”, 1993. – 112 с.
160. Новиков Л.А. Искусство слова 2-е изд. доп. – М.: Педагогика, 1991. – 144с.
161. Общая психология: Учебник для студентов педагогических институтов // А.В. Петровский, А.В. Брушлинский, В.П. Зинченко и др.; Под ред. А.В.Петровского. – 3-е изд. перераб. и допол. – М: Просвещение, 1986. – 464с.
162. Ожегов С.М. Словарь русского языка: 70 000 слов / Под редакцией Н.Ю.Шведовой. – 21-е изд., перераб. и доп. - М.: Рус. яз., 1989. – 924 с.
163. Олійник Г.А. Виразне читання . Основи теорії: Посібник для вчителів. – Тернопіль: Навчальна книга. – Богдан, 2001. – 224 с.
164. Орланова Н.А. Обучение дошкольников творческому рассказыванию: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Киев, 1967. – 18 с.

165. Охрімчук Р.М. Вчитель у стихії втрачених орієнтирів // Початкова школа. - 1997. - № 9. - С. 8-9.
166. Пабат В.В. Формування естетичних почуттів у дітей дошкільного віку засобами народної казки: Дис. ... канд. пед. наук. 13. 00. 01. – К., 1997. - 216с.
167. Панкратова Л.Я. Сприймання художніх творів у процесі ознайомлювання з ними // Система естетичного виховання в дитячому садку. За загальною редакцією Н.О.Ветлугіної, вид. “Радянська школа”, К., 1977. - 257с.
168. Пащенко М.В. Метафоризація в романі “Вершники” Ю.І. Яновського: Автореф. дис... канд. філолог. наук. – Одеса, 1990. – 20 с.
169. Пелепейченко Л.М., Тельпуховська Ю.М. Буквограй. Книга для читання. – Х.: Торінг, 2004. – 80 с.
170. Пентиліук М.І. Культура мовлення і стилістика: Пробний підручник для гімназій гуманітарного профілю. – К.: Вежа, 1994 – 240 с.
171. Перший дзвоник Хрестоматія для позакласного читання 1-4 класи / Упорядник О.М. Фіненко. – Донецьк: ТОВ ВКФ “БАО”, 2003. – 448 с.
172. Полозова А.И. Особенности формирования выразительного чтения стихотворений детьми 6-7 лет: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Л., 1972. – 22 с.
173. Пономарів О.Д. Стилістика сучасної української мови: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 248 с.
174. Попова О.М. К вопросу о некоторых особенностях восприятия комического детьми дошкольного возраста // Вопросы теории и методики воспитания детей дошкольного возраста. Ученые записки Пермского государственного педагогического института. – Пермь. – 1973. – С.59 – 66.
175. Попова О.М. Развитие творческой активности дошкольников на материале юмористических произведений // Воспитание личности дошкольника. Сборник научных трудов / Под ред. Е.А. Тархановой. – 1993. – С. 36 – 46.

176. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. – М.: Учпедгиз. – 1958. – 536 с.
177. Потебня А.А. Мысль и язык. – К.: СИНТО, 1993. – 192 с.
178. Потебня А.А. Эстетика и поэтика. – М.: Искусство, 1976. – 189 с.
179. Пропп В.Я. Проблемы комизма и смеха. - М.: Наука, 1976. - 307 с.
180. Психологический словарь / Под ред. В.В. Давыдова, А.В. Запорожца, Б.Ф.Ломова и др. - М.: Педагогика, 1983. – 448 с.
181. Психологический словарь / Под ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова. – 2-е изд., пер. и доп. – М.: Педагогика-Пресс, 1996. – 440 с.
182. Пустовойт П.Г. Слово, стиль, образ: Пособие для учителя. – М.: Просвещение. – 1965. – 259 с.
183. Рассказывание и его источники / Под ред. Е.А. Флёринной. – М.-Л.: Наркомпрос РСФСР. Гос. уч-пед. изд-во, 1936. – С. 3 – 21.
184. Репина Т.А. Чувство комического // Психология личности и деятельности человека / Под редакцией А.В.Запорожца и Д.Б.Сельконица. – М.,1965. – гл. I. – С.56 – 59.
185. Розенталь Д.Е., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов. – М.: Просвещение, 1985. – 399 с.
186. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 720 с.
187. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. В 2-х т. - М.: Педагогика, Т.1, 1989. – 486 с.
188. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. – М.: Просвещение, 1973. – 433 с.
189. Руденко Ю.А. Збагачення словника дітей старшого дошкільного віку експресивною лексикою засобами української народної казки: Дис ... канд. пед. наук.: 13.00.02. – Одеса. 2002 – 236 с.
190. Руденко Ю.А. Збагачення словника старшого дошкільного віку експресивною лексикою засобами української народної казки: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Одеса, 2003. – 21 с.

191. Рудяков Н.А. Стилистический анализ художественного произведения. – К.: Головное издательство издательского объединения “Вища школа”. – 1977. – 135 с.
192. Савушкина Е.В. Развитие образной речи старших дошкольников в процессе восприятия произведений изобразительного искусства: Дис. ... канд. пед. наук. – М., 1994. – 154 с.
193. Садыкова Р.А. Особенности восприятия смешного детьми дошкольного возраста: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. – К. 1971. – 19 с.
194. Сакулина Н.П. Рисование в дошкольном детстве. – М.: Просвещение, 1965. – 212 с.
195. Самсонюк Н., Сагарда М. Сміх – це потреба: Виховання почуття гумору у старших дошкільників // Дошкільне виховання. – 1991. - № 6. – С.12 – 13.
196. Сапогова Е.Е. Психология развития человека: Учебное пособие. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 460 с.
197. Славина Л.С. Понимание устного рассказа детьми раннего возраста. - М.: Известия АПН РСФСР. – вып. 7, 1947. – С.19 – 26.
198. Словарь-справочник по возрастной и педагогической психологии / Под редакцией М.В. Гамезо – М.: Педагогическое общество России, 2001. – 128с.
199. Словник іншомовних слів // За редакцією члена-кореспондента АН УРСР О.С.Мельничука.–К.: Головна редакція української радянської енциклопедії, 1977. - 776 с.
200. Смирнов А.А. Значение целенаправленности при заучивании // Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии / Под ред. И.И.Ильясова, В.Я. Ляудис. – М.: Изд – во Моск. ун-та. – 1980. – 292 с.
201. Смольникова Н.Г. Формирование структуры связного высказывания у старших дошкольников: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – М., 1986. – 23 с.
202. Снітко О.С. Внутрішня форма і зміст номінативних одиниць // Мовознавство. – 1989. – № 6. – С. 12-19.
203. Советский энциклопедический словарь // Глав. ред. А.М. Прохоров. – 3-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1985. – 1600 с.

204. Сомкова О.Н. Формирование творческих умений у детей 5-6 лет в процессе освоения художественных речевых образов: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – П., 1987. – 18 с.
205. Сохин Ф.А. Психолого-педагогические основы развития речи дошкольников. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО “МОДЭК”, 2002 – 224 с.
206. Станкин М.И. Мажорные способности педагога. Акмеология воспитания и обучения. – М.: Флинта, 1998. – 368 с.
207. Степанова О.І. Активізація пізнавальної діяльності дошкільників у процесі засвоєння лексики рідної мови // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. Збірник наукових праць. – Рівне, 2005, вип. 31. - С. 37 – 40.
208. Струнина Е.М. Работа над смысловой стороной слова в процессе развития речи старших дошкольников в детском саду: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – М., 1984. – 23 с.
209. Сценарії свят та забав у дитячому садку. – Харків: МОСТ – Торнадо, 2001. – 256 с.
210. Твоя планета Земля. Книга для читання про природу / Автори-упорядники: В.О. Мартиненко, В.М. Волощук. – К.: Інтерпрес ЛТД – 2002. – 352 с.
211. Теплов Б.М. Психологические вопросы художественного воспитания // Советская педагогика. – 1946. - № 6. – С. 96 – 112.
212. Тимофеев Л.И. Основы теории литературы. – М.: Ленинград, - 1927. – 220с.
213. Тихеева Е.И. Развитие речи детей. – М.: Просвещение, 1981. – 180 с.
214. Українська мова. Енциклопедія. – К.: “Українська енциклопедія” ім. М.П.Бажана, 2000. – 750 с.
215. Українська народна казка у мовленнєвому розвитку дошкільників // Гуманістично-спрямований виховний процес і становлення особистості. Збірник наукових праць. Київ. – Книга II. - 2001. - С. 132 - 137.

216. Українське дошкілля: Збірка для читання і розповідання дітям старшого дошкільного віку / Упоряд. Н. і О. Зінкевичі; Передмова. А. Погрібного. – К.: Смолоскип, 2003. – 550 с.
217. Урунтаева Г.А., Афонькіна Ю.А. Практикум по детской психологии: Пособие для студентов педагогических институтов, учащихся педагогических училищ и колледжей, воспитателей детского сада / Под редакцией Г.А. Урунтаевой. – М.: Просвещение: Владос. 1995. – 291 с.
218. Ушакова О.С. Арушанова А.Г., Максаков, Струнина Е.М., Юртайкина Т.М. Занятия по развитию речи в детском саду // Под редакцией О.С. Ушаковой. – М.: Совершенство. – 1998. – 368 с.
219. Ушакова О.С. Развитие поэтического слуха как одно из условий словесного творчества детей 6-7 лет: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – М., 1973. – 21 с.
220. Ушакова О.С. Развитие поэтического слуха как средство формирования словесного творчества детей 6-7 лет // Художественное творчество в детском саду / Под редакцией Н.А. Ветлугиной. – М.: Просвещение, 1974. – С. 139 – 142.
221. Ушакова О.С. Речевое воспитание в дошкольном детстве. Развитие связной речи: Дис. ... док. пед. наук: 13.00.06. – М., 1996. – 364 с.
222. Ушакова О.С., Гавриш Н.В. Знакомим дошкольников с художественной литературой. Конспекты занятий. – М.: ТЦ «Сфера», 1998. – 224 с.
223. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения в 6-ти томах / Под редакцией М.М. Кондакова. – М.: Педагогика. – 1988. – Т.2. - 469 с.
224. Федієнко В.В. Буквар. Читайлик. – Х.: “Школа”, “Торнадо”, 2002. – 80 с.
225. Федоров А.И. Образная речь / Отв. Ред. К.А. Тимофеев. – Новосибирск: Наука, 1985. – 119 с.
226. Федотов О.И. Введение в литературоведение: учебное пособие. – М.: Издательский центр “Академия”, 1998. – 144 с.

227. Фесенко Л.Г. Українська народна казка як засіб розвитку зв'язного монологічного мовлення у дітей дошкільного віку: Автореф.. дис. ... канд. пед. наук: 13. 00. 02. – Одеса, 1994. – 17 с.
228. Фесюкова Л.Б. Юмор формируется с детства // От трёх до семи. – Харьков, 1996, гл.20. – С.328.
229. Флёрина Е.А. Эстетическое воспитание дошкольника / Под ред. В.Н.Шацкой. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1961. – 334 с.
230. Франко З.Т. Образність в українському усному мовленні // Українське усне літературне мовлення / За ред. І.К. Білодіда, М.А. Жовтобрюха та ін. – К.: Наукова думка, 1967. – С.45- 67.
231. Хализев В.Е. Теория литературы. – М.: Высшая школа, 2002. - 437 с.
232. Харченко Е.К. Переносные значения слова. – Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1989. – 196 с.
233. Хоанг Тхи Хоа Бинь. Восприятие произведений литературы четвероклассниками // Начальная школа. – 1991. - № 3. – С. 60 – 65.
234. Хоменко К.Е. Понимание художественного образа детьми младшего возраста // Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. Учебное пособие. Под редакцией И.И. Ильцова, В.Я. Ляудис. – М.: Изд-во МГУ, 1981. – С. 276.
235. Хренов Н.А. К вопросу о возрождении древней смеховой культуры в художественной картине мира XX века // Мир психологии. – 2001. - № 1. – С. 34 –38.
236. Хрестоматія для дошкільників 5 – 7 років / Упорядник О.Шевченко, Т.Качалова, Н. Кир'ян. – К.: Школа, 2000. – 559 с.
237. Художественное творчество и ребёнок / Под общ. ред. Н.А. Ветлугиной: Монография. – М.: Педагогика, 1972. – 287 с.
238. Цейтлин С.Н. Овладение фразеологией // Язык и ребёнок. Лингвистика детской речи: Учеб. Пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 240 с.

239. Циванюк Н.О. Особенности понимания сказки у детей от трёх до пяти лет: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – М., 1953. - 24 с.
240. Чебикін О.Я. Емоційна регуляція діяльності як основа гуманізації процесу навчання // Наука і освіта. Науково-практичний ж-л Південного наукового центру АПН України. – 1997, спецвип. квітень - С. 47 - 50.
241. Чемортан С.М. Способы формирования художественно-речевой деятельности дошкольников: Автореф. дис. ...канд. пед. наук. – М.,1982. – 24с.
242. Чепіга Я. Страх і кара // Проблеми виховання і навчання. - Кн. 1. - К., 1913. - С. 64.
243. Чуковский К.И. От двух до пяти. – М.: Педагогика, 1990. – 384 с.
244. Шадріна Л.Г. Формирование предпосылок связной речи у детей младшего дошкольного возраста: Дис. ... канд. пед. наук. – М., 1990. – 179 с.
245. Шмелёв Д.Н. Слово и образ. – М.: Наука, 1964. – 120 с.
246. Эйдетизм и школьный возраст / Ред. кол. П.П. Блонского, В.Н.Скосырева. Под общ ред. Є.Ю. Шурпе. – М.: Биомедгиз, 1935. – 72 с.
247. Эльконин Д.Б. Развитие речи в дошкольном возрасте (Краткий очерк). – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1958. – 115 с.
248. Эстетическое воспитание в детском саду / Под редакцией Н.А.Ветлугиной. – 2 – е изд., перераб. – М.: Просвещение, 1985. – 207 с.
249. Юнг К. Психология образа трикстера // Юнг К. Душа и миф. Шесть архетипов. – Киев. – 1996. – С. 5 – 10.
250. Я дитина України. Читанка для дітей та дорослих / Упор. М.Слобошпицький та І.Качалова. – К.: Рада. – 1987. – 184 с.
251. Якобсон П.М. Психология художественного восприятия. – М., 1964. – 84с.
252. Kupper. Worterbuch der deutschen Umqanqssprache. Jugenddeutsch. – 1970. – 740s.
253. Yiehweger D. Illokutions wissen und Textinterpretatio//Vocabdruck der Plenar vortrage XIV Internationalen Linguistenkongress. – Berlin, 1987. – S 78-81.

Додаток А

**Тематика поетичних творів гумористичного характеру:
для читання**

- Анатолій Григорук “Переплутанка”
Анатолій Костецький “Невсидющий Василь”
Андрій М’ястківський “Зайчик місяця надгриз”
Богдан Стельмах “Перегони”
Богдан Чепурко “Чарівна корова”
Валентин Кириленко “Весела плутанина”
Валентин Берестов “Змій”
Валентина Юрченко “Лісові музики”
Грицько Бойко “Як невдаха виступав”
Драган Лукич “Падишах у трамваї”
Емілія Саталкіна “Крижинка-хатинка”
Емілія Саталкіна “Мурмунявська мова”
Іван Світличний “Лінтюх”
Іван Січовик “Це вже й зараз видко”
Ліна Костенко “Горобець із Білою бородою”
Ліна Костенко “Місяць уповні”

Микола Петренко “Бігла полем ковбаса”
 Микола Петренко “Вечірня зустріч”
 Михайло Стельмах “Гарбуз”
 Оксана Сенатович “Балакуни”
 Оксана Сенатович “Сніговик-питайлик”
 Олег Орач “Курка знайшла ягідку”
 Олександр Пархоменко “До школи”
 Олена Пчілка “Цікава казочка”
 Ольга Стрілець “Танці”
 Оляна Рута “Небилиці”
 Павло Глазовий “Солодка хатка”
 Петро Ребро “Як перчина Сашка провчила”
 Степан Руданський “Вовки”
 Тамара Коломієць “Ведмедів танок”
 Тамара Коломієць “Їжаки”
 Тамара Коломієць “На галяві”
 Тамара Коломієць “Хитра казка”
 Ян Бжехва “Сорока”

для заучування напам'ять

Анатолій Костецький “У нашому дворі”
 Галина Демченко “По сніжку”
 Георгій Химич “З усіх грибів гриб”
 Грицько Бойко “Ух і Ох”
 Євген Гуцало “Ходить баба снігова”
 Лідія Повх “Жабка”
 Марійка Підгірянка “Снігова баба”
 Олександр Коваленко “Цибуля й хрін”
 Платон Воронько “Є у мене киця Мурка”
 Платон Воронько “Жили у бабусі”

для інсценування

Володимир Кохан “Не побачив”

Грицько Бойко “Булка з маслом”, “Зрозумів”, “Не знала”, “Ніс у сметані”,
“Онучок”, “Провалився по коліна”, “Хто кричав”, “Чому Тимко подряпаний”

Євген Гуцало “Лис зустрів у лісі лиса”

Іван Деркач “Дід Яким”

Павло Мовчан “Летів бусол через луг”

Юрій Будяк “Шкідливий цап”

Євген Гуцало “Ворона з Лісабона і Крук із Прилук”

Додаток Б

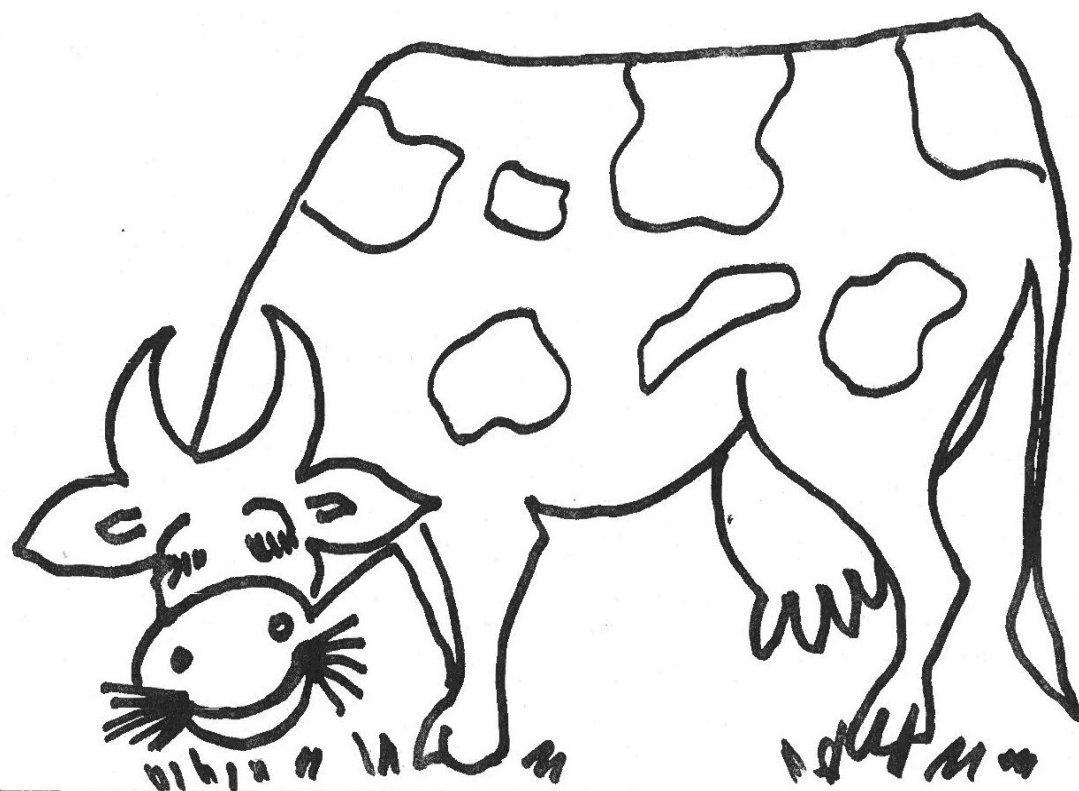
Анкета для вихователів

1. Яке мовлення, на Вашу думку, називають образним?
2. Які Ви знаєте виразники образності мовлення?
3. Що таке поетичний слух?
4. Що таке поетичне мовлення?
5. Чи використовуєте Ви у своїй роботі поетичні та прозові гумористичні твори?
6. З якою метою Ви використовуєте в роботі поетичні твори гумористичного характеру?
7. Які труднощі в роботі з розвитку образного мовлення дітей Ви відчуваєте?
8. З якими проблемами Ви стикаєтесь при використанні в роботі поетичних творів гумористичного характеру?

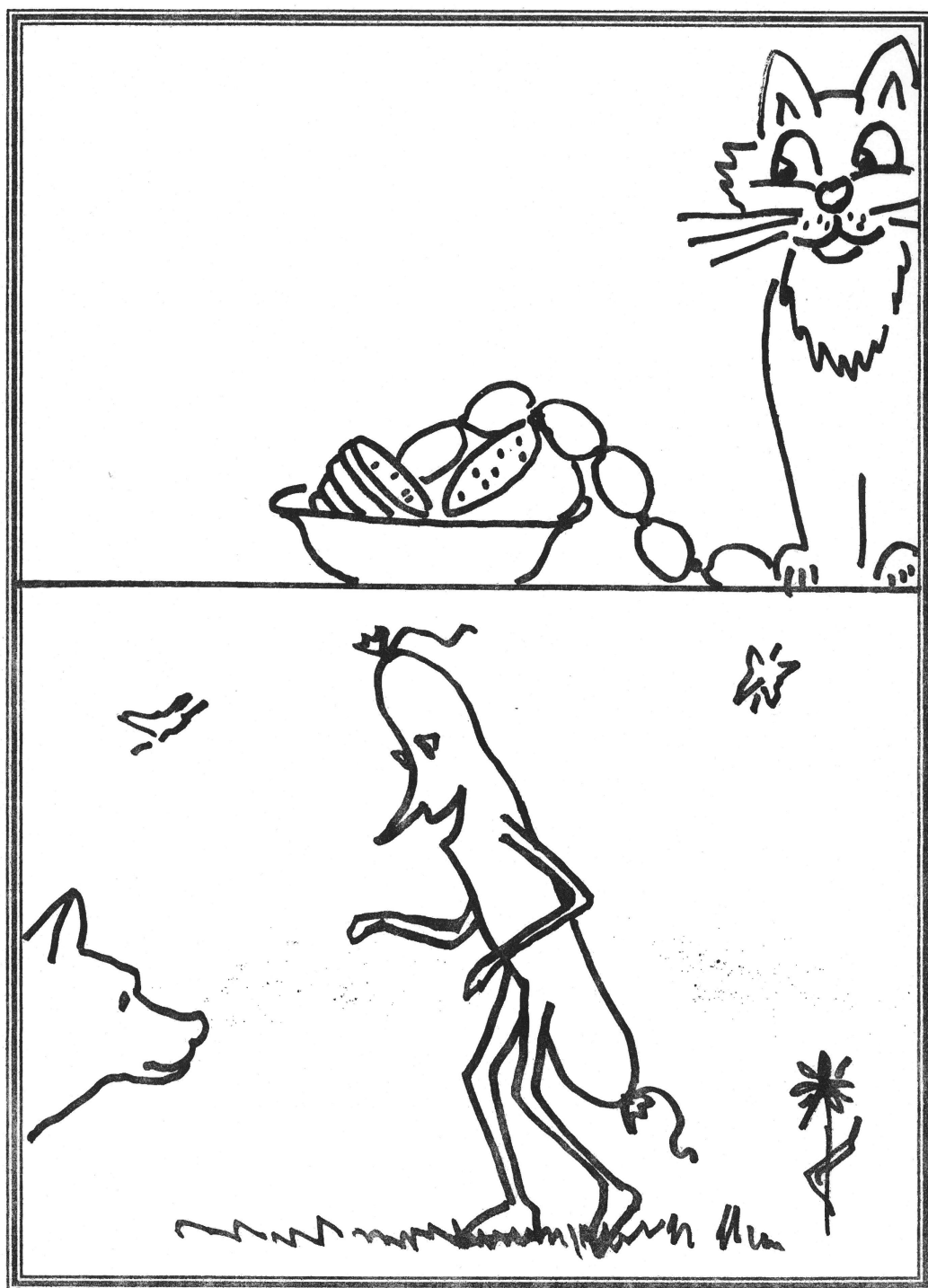
Додаток В

Мал.2. Вірш П. Мовчана “Летів бусол через луг”

Мал .3. Вірш Б.Чепурка “Чарівна корова”

Мал. 5. Вірш М.Петренка “Бігла полем ковбаса”

Додаток Д

**Словники-мінімуми виразників образності й образних виразів
гумористичної спрямованості**

Назва і автор вірша	Словники-мінімуми
А. Костецький “Невсидющ ий Василь”	Епітет: <i>Непосида Вася</i> Анафора: <i>Перший раз гойднувся – I перевернувся. Другий раз гойднувся – знов перевернувся. Третій раз гойднувся – Теж перевернувся!...</i> Образні вирази гумористичної спрямованості: <i>Третій раз гойднувся – теж перевернувся! З того часу Вася більше не гойдався.</i>
А.М’ястківський “Зайчик місяця надгриз”	Епітет: <i>Із солодким хрустом</i> Інверсія: <i>В небо синє-синє;</i> Образні вирази гумористичної спрямованості: <i>Зайчик місяця надгриз, думав, що капуста.</i>
Б. Чепурко “Чарівна корова”	Епітети: <i>Чарівна корова, кольоровики, кольоровоброво, кольороводонечка</i> Анафора: <i>Кольоровий кіт, кіт Кольоровий світ, світ – Кольороводонечка, Кольорова дівчинка, Кольорове сонечко.</i> Образні вирази гумористичної спрямованості: <i>Кольоровий кіт, кіт, кольоровий світ, світ; Кольоровоброво йшла собі корова</i>
Г.Бойко “Булка з маслом”	Фразеологізм: <i>Гірко плаче; дівчатко миле;</i> Образні вирази гумористичної спрямованості: <i>А ви ж на неї (булку з маслом) сіли!</i>
Г.Бойко “Як невдаха виступав	Фразеологізм: <i>Горлав щодуху; немає слуху;</i> Образні вирази гумористичної спрямованості: <i>Сцену ледь не рознесли, а мене схопили – аж на вулицю несли, і вже там побили.</i>
Г.Бойко “Провалився по коліна”	Фразеологізм: <i>Очі, повні сліз;</i> Образні вирази гумористичної спрямованості: <i>Провалився по коліна головою вниз</i>
Г.Демченко	Епітети: <i>Дідуся з бородою. довгою, пухнастою, білою,</i>

“По сніжку”	<i>сріблястою, Літота: малі морозенята. Образні вирази гумористичної спрямованості: З ним малі морозенята, по сніжку гуляють, діток забавляють</i>
Г.Химич “З усіх грибів гриб”	<i>Гіпербола: Гриб із добру бочку; Образні вирази гумористичної спрямованості: Гриб не влазить у корзину, Де б узять автомашину?</i>
Е.Саталкіна “Крижинка- хатинка”	<i>Епітети: Оксанко-вередулько; холоднюча-несмачна; Дряпайло; Обсипайло; Об’їдайло; крижинка – невидимчиків хатинка; Образні вирази гумористичної спрямованості: Укладайло загуде І у ліжко покладе. А хворіть – кому охота? Не бери бурульку в рота!</i>
Е.Саталкіна “Мурмунявська мова”	<i>Епітет: мурмунявська мова; цікава мова; Аллегорія: розмовляють коти; щоб несли коти і киці радість, затишок у дім. Образні вирази гумористичної спрямованості: мурмунявська мова.</i>
Є Гуцало “Лис зустрів у лісі лиса”	<i>Епітет: Й розійшлися лис із лисом: Той - не лисий; Той – не лисий! Риторичні фігури: Розійшлися – та й гадали: І чому їх так назвали? Образні вирази гумористичної спрямованості: Лис із лисом обнялися; Але й ти зовешся лисом, хоч і ти також не лисий.</i>
Є. Гуцало “Ворона з Лісабона і Крук із Прилук”	<i>Епітет: Дзьобастий чорний крук із самісіньких Прилук; Анафора: Із самого Лісабона І дзьобастий чорний крук Із самісіньких Прилук. Гордо каркнула ворона: Я – ворона з Лісабона! Гордо каркнув Чорний крук: Я – з самісіньких Прилук! Образні вирази гумористичної спрямованості: Я – ворона з Лісабона! Гордо каркнув чорний Крук: Я – з самісіньких Прилук</i>
І.Світличний “Лінтюх”	<i>Фразеологізми: А язик вам хто показував; я б’ю байдики; хто ж то вирвав гудзик з м’ясом; не було охоти; Порівняння: хто, як дід, ногами човгав. Образні вирази гумористичної спрямованості: Хто котові хвіст зав’язував, А язик вам хто показував.. Хто як дід ногами</i>

	<i>човгав, Снилось ледачому, ніби він трудився, Тут він так злякався, що аж пробудився.</i>
І.Світличний “Лінтюх”	Фразеологізми: <i>А язик вам хто показував; я б'ю байдики; хто ж то вирвав гудзик з м'ясом; не було охоти;</i> Порівняння: <i>хто, як дід, ногами човгав.</i> Образні вирази гумористичної спрямованості: <i>Хто котові хвіст зав'язував, А язик вам хто показував.. Хто як дід ногами човгав, Снилось ледачому, ніби він трудився, Тут він так злякався, що аж пробудився.</i>
Л.Костенко “Місяць уповні”	Епітети: <i>Смуток невимовний; Худесенький серпок;</i> Інверсія <i>Смуток зорям невимовний.</i> Антитеза: <i>Ой, який тепер він повний! А як був молодиком, Був худесеньким серпком.</i> Образні вирази гумористичної спрямованості: <i>Місяць брови загубив; Ходить лисий без перуки</i>
Л.Костенко “Горобець із білою бородою”	Епітет: <i>Горобець із білою бородою;</i> Фразеологізм: <i>Диво дивнеє;</i> Образні вирази гумористичної спрямованості: <i>Розбігайтеся, людоньки, хто кудюю, горобець із білою бородою.</i>
М.Петренко “Вечірня зустріч”	Епітет: <i>дивніш за дивака;</i> Порівняння: <i>Очі якісь немов живі;</i> Фразеологізм: <i>чимдуж до хати;</i> Риторичні фігури: <i>“Хто до нас у сад проник? Образні вирази гумористичної спрямованості: Чемно з ним я привітався, Тільки ж дід розреготався: Чом нема у тебе, хлопче, Відерця на голові? Чом не з двох вуглинок очі, а якісь мов неживі? Ніс не з моркви, як годиться, Навіть рот не з буряка? “Хто до нас у сад проник? “Всі сміються (Сніговик)</i>
М.Стельмах “Гарбуз”	Епітети: <i>Трипудовий гарбуз;</i> Образні вирази гумористичної спрямованості: <i>Сіли ми на горбок: І не знав чорногуз, що він сів на гарбуз</i>
Н.Забіла “Про дівчинку, яка всього	Епітети: <i>Гострозубий крокодил; Ой Марійко-чудасійко;</i> Звір <i>страшний та волохатий;</i> Фразеологізм: <i>Миготять туди-сюди.</i> Образні вирази гумористичної спрямованості:

боялась”	<i>Ой, рятуйте! Звір сердитий! - Де ж той звір? - Та він утік!.. - Ну й сміялись потім добре всі малята в дитсадку, Що зустрілись два “хоробрі”, два “сміливіці” у ліску!</i>
О.Рута “Небилиці”	Епітети: <i>Жучисько Жужа, котячі небилиці, балакучі киці, чудові небилиці;</i> Образні вирази гумористичної спрямованості: <i>Колись складали киці чудові небилиці</i>
О.Сенатович “Балакуни”	Епітет: <i>Диво-дім;</i> Фразеологізми: <i>клав на словах; патякало патякав;</i> дім без вікон і дверей; Образні вирази гумористичної спрямованості: <i>язиком дошки тесав; говорун клав на словах з бляхи цинкової дах.</i>
О.Сенатович “Сніговик-питайлик”	Епітет: <i>Сніговик-морквяний ніс;</i> Образні вирази гумористичної спрямованості: <i>Гей, скажіть, у вас носи, як у мене, - для краси</i>
О.Стрілець “Танці”	Епітет: <i>ой чок-чок-чок – нй й веселий гопачок;</i> Персоніфікації: <i>Танцювала риба з раком, петрушка з пастернаком; а квасоля, бараболька і буряк починають краков’як, цибулька підморгує;</i> Фразеологізм: <i>та й у скоки-перескоки; руки в боки;</i> Образні вирази гумористичної спрямованості: <i>Танцювала риба з раком, А петрушка з пастернаком. А квасолі – руки в боки Тай у скоки-перескоки. Бараболька і буряк Починають краков’як, А цибулька в аркані Аж підморгує мені</i>
П.Воронко “Є у мене киця Мурка”	Епітети: <i>Мила нене;</i> Образні вирази гумористичної спрямованості: <i>Поки вип’ю молоко, Вмийся ти за мене</i>
П.Воронько “Каша, аби не наша”	Епітет: <i>вередо Наталя;</i> Порівняння: <i>Гарбузова каша в мисці, золота як сонце;</i> Фразеологізм: <i>бувай здорова.</i> Образні вирази гумористичної спрямованості: <i>Потім скік</i>

	<i>до перелазу, Вслід кричить Наталя: “Почекай-но, з’їм відразу, Ти ж уже не наша”.</i>
П.Глазовий “Солодка хатка”	Інверсія: <i>Стоїть вона на льоду Уся в цукрі і меду. Дах примерзлий, не прибитий, Весь морозами покритий</i> Риторичні фігури: <i>Тепер плаче сидить: Де ж я, де ж я буду жити?</i> Образні вирази гумористичної спрямованості: <i>Потім дах облизало. Поковтало буханці І поїло всі млинці... Тепер плаче сидить: Де ж я, де ж я буду жити?</i>
П.Мовчан “Летів бусол через луг”	Персоніфікація: <i>Вітер бавить чуба;</i> Образні вирази гумористичної спрямованості: <i>Бусол загубив капелюх; Квака жабка Золька: Знайшла кварасольку</i>
С. Руданський “Вовки”	Епітети: <i>сиве та мале; хвостик як шило;</i> Фразеологізм: <i>Диво в нас</i> Образні вирази гумористичної спрямованості: <i>Аби вовк?” “А може, то і не вовк?” - А що ж то ходило? “Таке сиве та мале, а хвостик як шило”.</i>
С.Солонар “Мишка і книжка”	Епітет: <i>давня книжка, на старім-старім горищі;</i> персоніфікація: <i>мишка...взялась за науку;</i> Фразеологізм: <i>вволю начиталась;</i> Образні вирази гумористичної спрямованості: <i>Вміє вже й читати мишка. Тільки ж де пропала книжка...; Кінчився листкам рахунок, зате в мишки повний шлунок. Вволю мишка начиталась – лиш обкладинка зосталась</i>

Н. Бурик “Джаз”	Виразники образності: Епітети: <i>обізвався мудро, злісно блимнув</i> ; Фразеологізми: <i>Шерсть підняв, прищулив вуха; з переляку; і прожогом із кімнати; ; він аж падав, так сміявся; неначе з жаху; не плетіть ви небилиць; задер наш кіт хвоста</i> . Образні вирази гумористичної спрямованості: <i>З переляку занявчав; «Не плетіть ви небилиць! Бо причина тут не та, Що задер наш кіт хвоста Заздрить він, що з своїм хистом Міг би бути у нас солістом, А для нього це – образа Не належати до джазу!»</i>
Т.Коломієць “На галяві”	Епітет: <i>кришталеве люстерце; сосоночки-красуні</i> ; Персоніфікація: <i>гриби заглядають, капелюшки приміряють; опеньок-боровик забарився</i> ; фразеологізм: <i>та в крик</i> ; літота: <i>ялиночки-манюні</i> . Образні вирази гумористичної спрямованості: <i>Туди гриби заглядають, Капелюшки приміряють: А опеньок-боровик забарився – та у крик: - сосоночки-красуні, ялиночки-манюні, куди хочте сховайте, а в козубок не дайте!</i>
Т.Коломієць “Нагідка”	Епітети: <i>Ромашки білявенькі; чорнобривці чорнявенькі; коса руда; стоїть вона сиротина, гарнесенька, янесенька</i> ; Фразеологізм: <i>одним-одна коло тину</i> ; персоніфікації: <i>ромашки дивуються, чорнобривці чудуються</i> ; порівняння: <i>як сонечко</i> . Образні вирази гумористичної спрямованості: <i>А в нагідки така біда, така біда – коса руда. Стоїть вона сиротина, одним-одна коло тину</i> .
Ю.Будяк “Шкідливий цап”	Звуконаслідування: <i>трусь, трусь, хрусь, хрусь, Ратичками туп, туп, хруп, хруп</i> ; Образні вирази гумористичної спрямованості: <i>З батурою хвось, хвось, Цап як скоче: брик, брик, На все село крик, крик, На синяки дме, дме, Вигукує: “Ме, ме” За ним Рябко: “Гав, гав, Оце тобі,</i>

	<i>щоб не крав...</i>
Ян Бжехва “Сорока”	Епітети: <i>діло сороче; цукор солоний; молоко червоне, всі вовчиська беззубі, брехуха</i> Образні вирази гумористичної спрямованості: <i>Що муха більша ворони, Що слон легший від мухи, Що роги найбільші в півня, Що ніч настає опівдні, Що раки ростуть на дубі, Що всі вовчиська беззубі, Що риби ходять по квіти, Що жаби мають копита, Що сич у три пальця свище, Що їжак сам себе голить, Що штани надягають на голову...</i>

Додаток Е

Фразеологічні звороти до змісту поетичних творів гумористичного характеру

Назва і автор вірша	Фразеологічні звороти
---------------------	-----------------------

А. Костецький “Невсидючий Василь”	<i>Крутиться як муха в окропі; Крутиться як дзига;</i>
А. М’ястківський “Зайчик місяця надгриз”	<i>Хоч не з’їм, та понадкушую</i>
Б. Стельмах “Перегони”	<i>Аж у вухах вітер свистить, летіти ковбасою – нога за ногою; Без задніх ніг, не чуючи під собою ніг; Бігти наввипередки</i>
В. Берестов “Змій”	<i>Де ви, пироги? – тут є ваші вороги; У гурті і каша добре їсться; не кусай більше, як у рот влізе, бо вдавишся; аби що до губи, будуть їсти зуби</i>
В. Кириленко “Весела плутанина”	<i>Не у своїй тарілці</i>
В.Юрченко “Лісові музики”	<i>Пекти раків</i>
Г. Бойко “Провалився по коліна”	<i>Попався, як муха в окріп; Догори дригом; Не знаєш броду, не лізть у воду; Як йдеши, дивись під ноги: хоч грошей не знайдеш, так носа не наб’єш</i>
Г. Бойко “Як невдаха виступав”	<i>Бик на вухо ратицею наступив, ведмідь (слон) на вухо наступив; Де не маєш співця - послухаєш і горобця; Як на пуп кричати</i>
Г. Химич “З усіх грибів гриб”	<i>Через хату перехилиться і моркву вирве, великий аж до неба, а дурний, як не треба; Ні обійти, ні об’їхати.</i>
Д.Лукич “Падишах у трамваї”	<i>Велике цабе</i>
Є. Гуцало “Ворона з Лісабона і Крук із Прилук”	<i>Дерти кирпу, відставляти губу; Велике цабе; Кожна лисиця свій хвостик хвалить; Кому як болото, а мені як золото; Не хвали себе сам, нехай тебе люди похвалять.</i>
Л. Костенко “Горобець із білою бородою”	<i>Не той мудрий, що бороду носить, а той, що діло робить</i>
Л. Повх “Жабка”	<i>Без біди журиється;</i>

М. Петренко “Вечірня зустріч”	<i>Без задніх ніг, не чуючи під собою ніг</i>
М. Петренко “Бігла полем ковбаса”	<i>Пройшли ті часи, коли літали ковбаси</i>
М. Підгірянкa “Снігова баба”	<i>Із посміху люди бувають</i>
М. Стельмах “Гарбуз”	<i>Ні обійти, ні об’їхати, трохи не лусне; наче чавуном налитий</i>
Н. Бурик “Джаз”	<i>Один в ліс, один по дрова</i>
О. Коваленко “Цибуля й хрін”	<i>Яке шукало, таке й здибало;</i>
О. Сенатович “Балакуни”	<i>Теревені плести; Давати горобцям дулі, ганяти вітер по світу; бити байди, бити гандри, ловити гав, клеїти дурня; Стук-грюк, аби з рук; Теревені правити, баляси точити, баляндраси правити</i>
О. Стрілець “Танці”	<i>Втяти гопака;</i>
П. Воронко “Є у мене киця Мурка”	<i>Ранком вмивайся – з хворобою не знайся.</i>
П. Мовчан “Летів бусол через луг”	<i>Як у воді намочений</i>
П. Ребро “Як перчина Сашка провчила”	<i>Задавати перцю ; діставати нагінки; Скільки клубочок не в’ється, а кінець знайдеться; Хоч не з’їм, та понадкушую</i>
С. Руданський “Вовки”	<i>Вовків боятись – в ліс не ходити; У страху очі великі</i>
Т. Коломієць “Хитра казка”	<i>Наша казка гарна й нова, починаймо її знову;</i>
Ю. Будяк “Шкідливий цап”	<i>Шкідливий як кіт;</i>

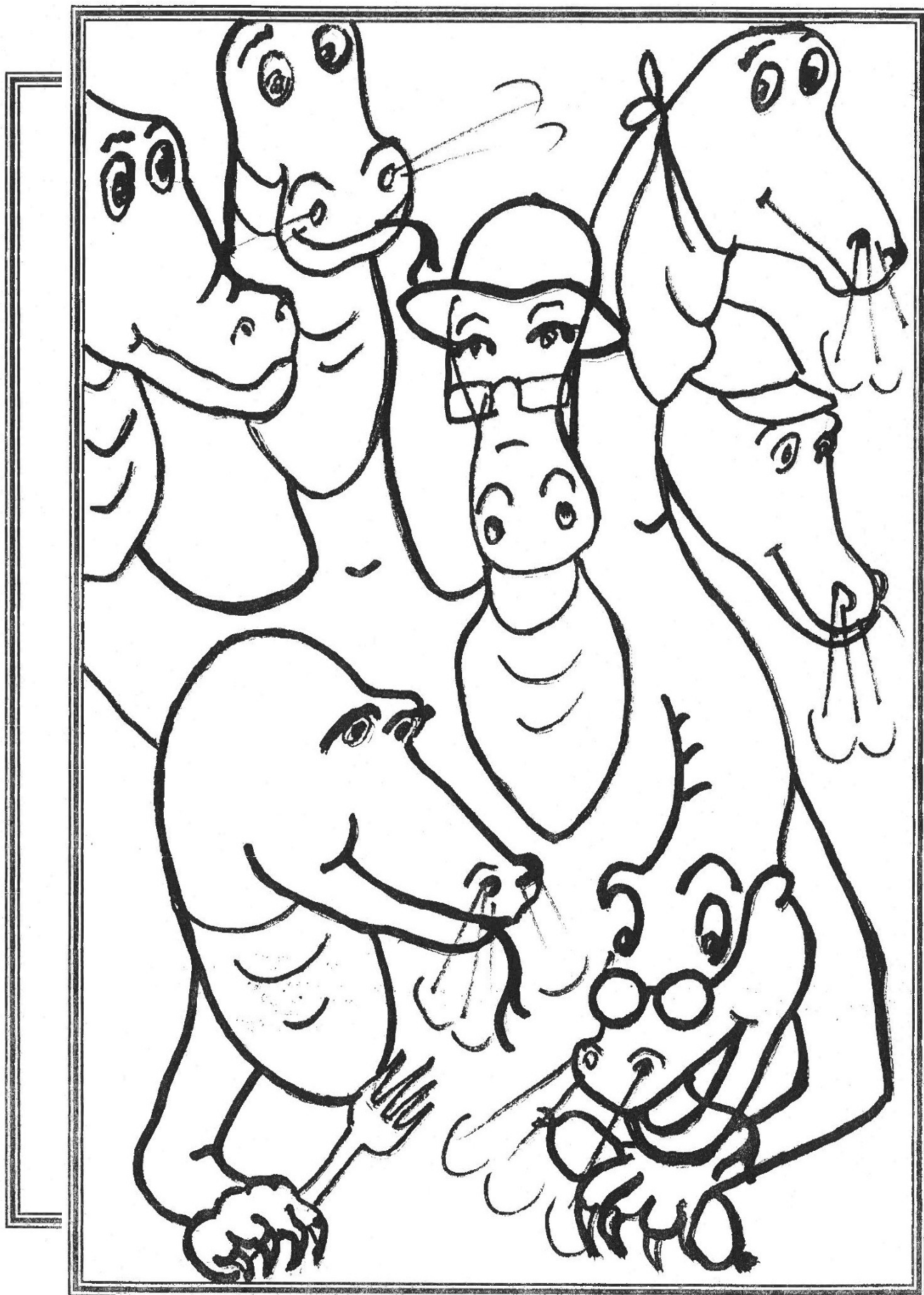
Додаток Ж

**Гумористичні примовки, приказки, прислів'я до життєвих ситуацій,
поведінки дітей**

Ситуації	Приказки, прислів'я, примовки
Коли дитина робить вдалі справи	<i>Де посій, там і вродиться; Кінець - пішла баба у танець</i>
Для підтримки бажання віддатися веселоцям:	<i>Шалена муха вкусила за вуха, Смійся так, щоб і іншим смішно було</i>
Щоб посміятися над надмірною допитливістю	<i>Де з маслом каша, там милість ваша; Верблюда підковують, а блоха і собі ногу підставляє</i>
Щоб присоромити хвалькуватість	<i>Хвалилась корзина, що в неї ручка красива, Хвалять, мамо, люди нас: ви мене, а я вас</i>
З метою виховання в дітей самоіронії, зокрема, над своєю неухважністю	<i>Губа сказала: "Прийшло", рот сказав: "Увійшло", живіт сказав: "Що там зверху було, що до мене не дійшло?";</i>
Для заохочення сміливості, рішучості	<i>Вовків боятися – в ліс не ходити; Де наше не пропадало!</i>
Коли дитина надто	<i>Не бачила оком, то не мели язиком; Теревені</i>

балакуча	<i>плести</i>
Коли дитина непосидюча	<i>Крутиться як муха в окропі; Крутиться як дзига</i>
Коли дитина необережна	<i>Бережи вуха, бо вкусить муха</i>
Коли дитина уперта	<i>Уперся як баран; Хоч йому кіл на голові теши; Ти йому “стрижене”, він тобі “голене”</i>
Коли дитина сварлива	<i>Два коти в одному мішку не поміряться</i>
Коли дитина криклива	<i>Як на пуп кричить</i>
У процесі регулювання поведінки вереди	<i>Кричить сорока: щось впало їй в око; Близько лікоть, та не вкусиш</i>
Для стримування бездумних учинків	<i>Хто за жабою йде, той у канаву впаде; Голова здорова, та в ній полова; Голова на плечах, а думки у хмарах; Усяк по-своєму казиться</i>
Для заохочення до набуття знань	<i>Незнайко лежить, а Знайко далеко біжить; Знайко все з півслова сприймає, а Незнайко все тільки рота роззявляє</i>
Коли дитина відмовляється їсти: або їсть поспішаючи, неохайно	<i>Не кусай більше, як у рот влізе, бо вдавишся; Гороху треба їси потроху; “Поволі, хлопчику: раз хліба, два борщику»;</i>
Коли дитина сумна, щоб звеселити	<i>Весела думка – половина здоров'я</i>
Для заохочення товаришування	<i>Хто кого любить, той того й чубить</i>
Для виховання сміливості	<i>Вовків боятись – в ліс не ходити; У страху очі великі</i>
Коли дитина надто покірлива, не дає відчай образникам	<i>Не будь бараном, той й вовк не з'їсть</i>
Коли дитина дуже сердита, виражає досаду	<i>Близько лікоть, та не вкусиш</i>
Коли дитина надто забудькувата, не зібрана	<i>Пішла Настя в поле жати, та забула серпа взяти, серп узяла – хліб забула, таки Настя дома була</i>
На ситуаціях, коли дітям показується як негативне явище невихованість	<i>Не будь тією скотиною, що догори щетиною; Посади свиню за стіл – вона й ноги на стіл</i>

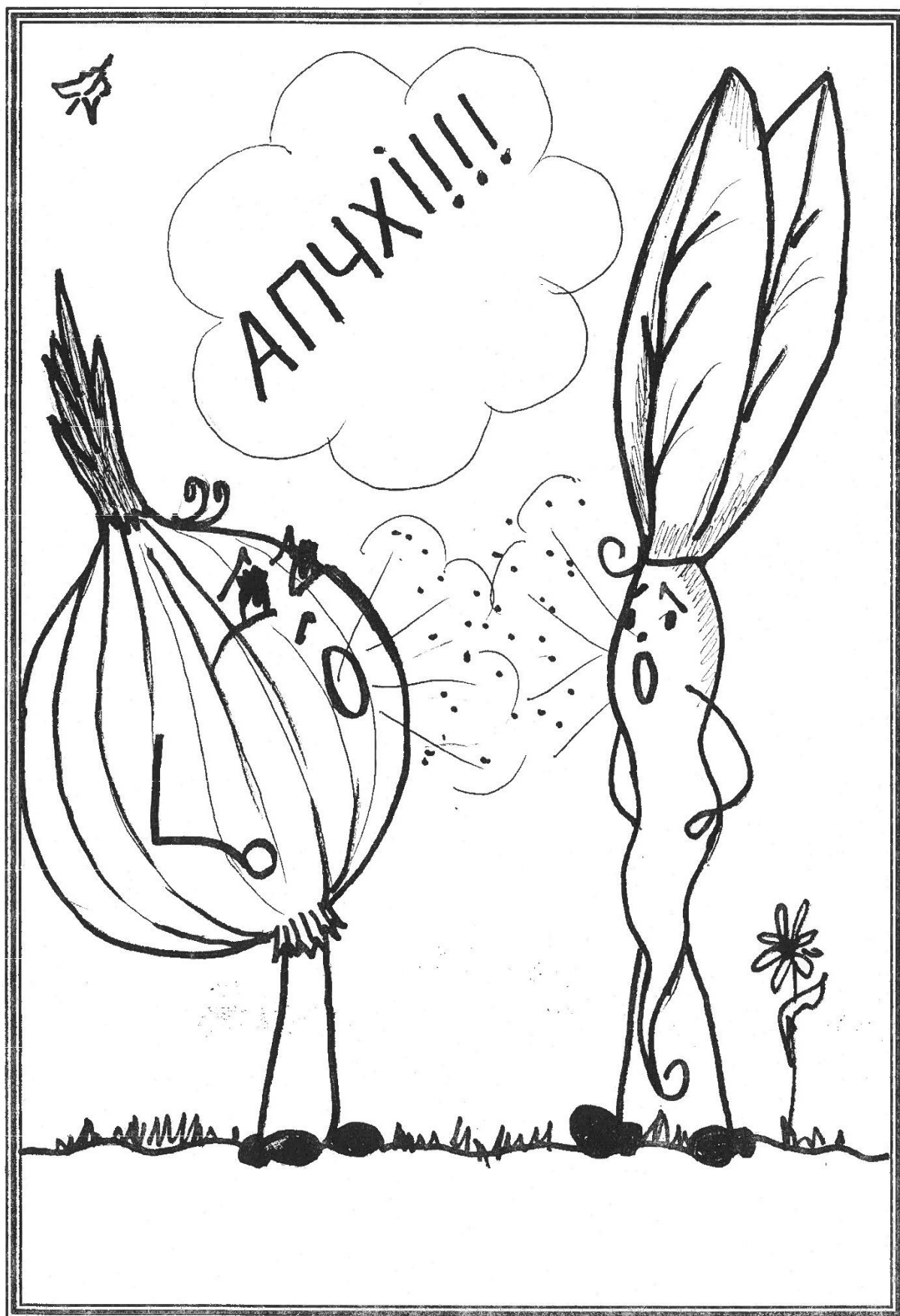
Додаток 3
Мал. 2. Вірш В. Берестова "Змій"

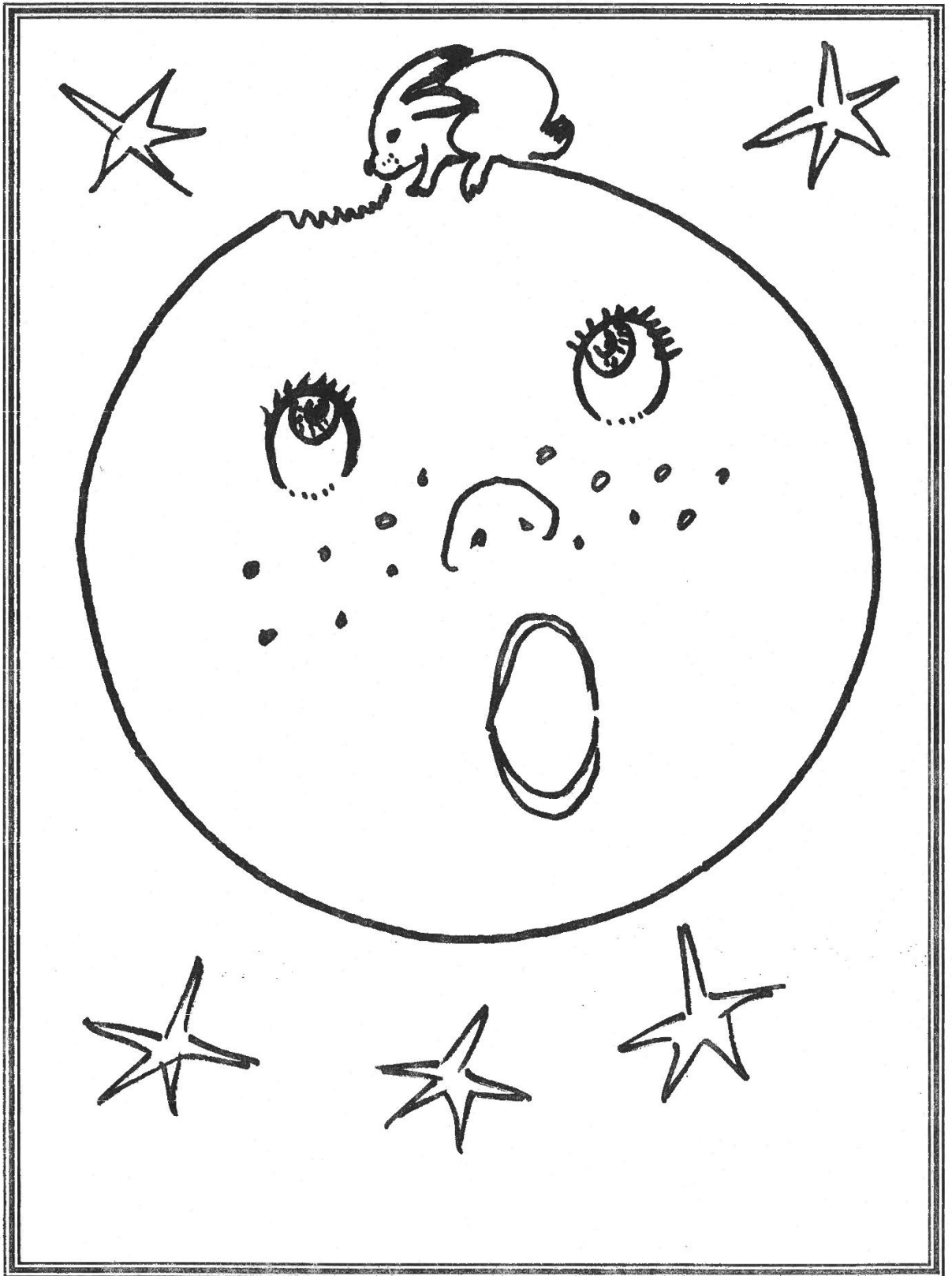
Мал. 3. Вірш А.Костецького "У нашому дворі"

Мал. 4. Вірш О.Коваленка "Цибуля й хрін"

Мал. 5. Вірш А. М'ястківського "Зайчик місяця надгриз"

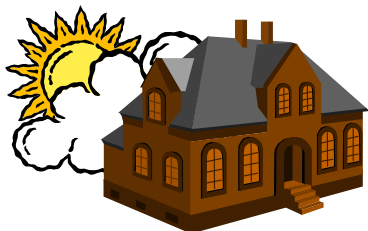
Мал. 6. Вірш Л.Костенко "Місяць уповні"

Мал. 7 Карта країни Веселої Поезії

КРАЇНА ВЕСЕЛОЇ ПОЕЗІЇ

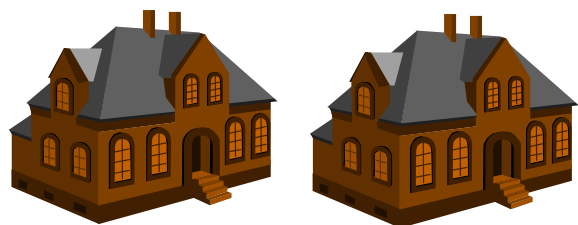
село Гуморинка

вул. Барвиста

вул. Порівняльна

вул. Жива

вул. Велика

вул. Маленька

Додаток II

Плани-конспекти експериментальних занять

Читання вірша А. Костецького “Невсидючий Василь”

Мета: Засвоїти повчальний і гумористичний зміст вірша, уявити образ непосиди Васька, засвоїти слова епітети. Учити дітей добирати синоніми до назв дій, епітети до характеристики персонажа.

Словник: *непосида Васько, невсидючий*

Хід заняття Діти, хто скаже, як називається іграшка, яка весь час вертиться, не сидить на місці. Так, це дзиґа. А ви знаєте, що дзиґою може бути не тільки іграшка, але й хлопчики та дівчатка. І ось про такого хлопчика я зараз вам прочитаю вірш Анатолія Костецького “Невсидючий Василь”.

Непосида Вася

На стільці гойдався

Перший раз гойднувся –

І перевернувся.

Другий раз гойднувся –

знов перевернувся.

Третій раз гойднувся –

Теж перевернувся!...

З того часу Вася

Більше не гойдався!

- Діти, про кого цей вірш? Що любив робити хлопчик? Чому ви посміхались, коли слухали вірш? До чого ж призвело те, як сидів Васько на стільці? Які ще словами можна сказати про те, що робив Вася: *крутився, вертівся, юрзав, мантилявся, нишпорив, підстрибував, гойдався, вештався*. Доберемо слова-барви про нашого Васька, який він: *вертлявий, непосидливий, кручений, непосидючий*; Кого нагадує вам Васько? Доберемо слова-порівняння: *дзиґу, іграшку Іван-Побиван, колесо, каруселі, гойдалку, сороку, метушливого горобця...*

Заняття з художньої літератури (фрагмент). Читання вірша Г.Бойка “Як невдаха виступав”

Мета: допомогти дітям зрозуміти гумористичне забарвлення вірша, донести його повчальний зміст через добір фразеологічних зворотів, активізувати в мовленні стійкі вирази.

Словник: *Я горлав щодуху, з міст усі зірвалися.*

Хід заняття: Вихователь читає вірш, запитує в дітей. Діти, як ви думаєте, як насправді співав хлопчик - добре чи погано? А як сам хлопчик говорить про те, як він співав? (*горлав щодуху*). Як ви думаєте, коли говорять такі слова? Так, це значить співати дуже голосно. Співати дуже голосно – це означає співати дуже добре, гарно, чи ні? Звичайно, ні, співати голосно - це ще не означає гарно співати. Як реагували на такий спів слухачі? Якими словами поет про це розповідає у вірші? (*З місць усі зірвались, Сцену ледь не рознесли, А мене схопили – Аж на вулицю несли І вже там ... набили*). Чому побили слухачі горе-співака? Так, напевно за те, що співав дуже голосно й негарно, адже він сам про себе сказав, що немає слуху. Про таких людей говорять :“*Йому ведмідь на вухо наступив*” (тобто немає музикального слуху), “*Співає, як муха у глечик*”, тобто негарно співає. Але самі люди в цьому не винуваті. Їм просто не слід так голосно співати, як наш горе-співак.

Інсценування вірша Г. Бойка “Провалився по коліна”

Мета: Познайомити дітей з віршем, донести дітям гумор ситуації, зображеної у вірші, допомогти уявити образ хлопчика, збагатити словник дітей стійкими виразами. Формувати навички добору епітетів до образу хлопчика, складати речення з фразеологічними зворотами з вірша.

Словник: *очі повні сліз, провалився по коліна, мчав, як тільки міг.*

Хід заняття. Діти, в які ігри ви граєте взимку. Так, катаєтесь на лижах, ковзанах, граєте в сніжки. Зараз я вам прочитаю вірш Грицька Бойка про хлопчика, який також дуже любив кататися на лижах. Називається вірш “Провалився по коліна”.

- *От на лижах я спустився!*

Мчав, як тільки міг!

Та упав і провалився

По коліна в сніг.

- *А чого ж в снігу шапчина*

Й очі повні сліз?

- *Проваливсь я по коліна...*

Головою вниз.

Які слова в тексті говорять про те, що хлопчик дуже швидко катався га лижах (*мчав як тільки міг*). Що ж з ним трапилось? Він упав і провалився по коліна і шапка повна снігу. Це звичайно, виглядає смішно, але напевно, самому хлопчику було не дуже приємно. А хто-небудь з вас падав у сніг? Хіба це велика біда. Це навіть і весело, адже діти граються. А чому ж він переживав і засмутився (бо він впав *головою вниз*). Хлопчик дуже переживав. А як ви про це здогадались? Якими словами з вірша про говориться? (*в нього були очі повні сліз*). Діти, давайте доберемо слова-барви про хлопчика, який він: *розгублений, схвильований, заплаканий, сумний, невеселий, засоромлений*. *Втішимо хлопчика, скажемо йому, що нічого страшного не трапилось, і з нами теж були такі ситуації*. Повторне читання. Діти, спробуємо бути артистами і виконаємо ролі хлопчика, і того, хто його запитує. Розподіл ролей. Читання вірша за ролями 3-4 рази (діти міняються ролями).

Інсценування гуморески Г. Бойко “Хто кричав”

Мета: вправляти дітей в інсценуванні вірша, збагатити словник стійкими виразами, активізувати в мовленні образні вирази гумористичної спрямованості. учити виконувати ролі, використовуючи мовні і немовні засоби образності.

Словник: *горлав в лікаря щосили, лікар заволав, бо я став брикатися, йому щипці поламав і ... вкусив за пальця!*

Хід. Вихователь читає вірш.

Йшов з лікарні Гнат селом,

А дружки й спитали:

- *Що, брате, боляче було,*

- *Коли зуба рвали?*

- *Ні, хлопчина їм сказав, -*

Не дуже боліло...

- *А чого ж ти так горлав*

В лікаря щосили?

- *Та то ж лікар заволав,*

- *Бо я став брикатися.*

- *Йому щипці поламав*

- *І ... вкусив за пальця.*

Повторне читання вірша. Аналізуються емоційні стани персонажів: Гната, лікаря, дружків. Дається настанова на те, щоб передати емоції персонажів. Потім пропонує розіграти вірш, розподіляє ролі. Діти вправлялися у жартівливому діалозі, використовували авторські образні вирази гумористичної спрямованості, розігрували жартівливий діалог. Такий діалог розігрувався тричотири рази різними парами дітей.

Інценування вірша Є. Гуцала “Ворона з Лісабона і Крук із Прилук”

Мета: Допомогти дітям уявити образи Ворони і Крука, збагатити словник словами, що передають ці образи:, розуміти призначення стійких виразів: *самісіньких, самих Прилук, самого Лісабона*, вправляти у доборі епітетів.

Словник: *дзьобастий чорний крук, гордо каркнула ворона, ворона запишалася*

Хід заняття. Вихователь читає вірш.

Якось стрілися – ворона

Із самого Лісабона

І дзьобастий чорний крук

Із самісіньких Прилук.

Гордо каркнула ворона:

- *Я – ворона з Лісабона!*

- *Гордо каркнув*

Чорний крук:

- *Я – з самісіньких Прилук!*

Й запишалися

Ворона

Із самого Лісабона

І дзьобастий чорний крук

Із самісіньких Прилук.

- Діти, чому ви посміхались, коли слухали вірш? Чому ці птахи виглядали смішними? Чим же вони так пишались, бундючилися? Хіба можна занадто пишатися тим, що ти з того чи іншого міста чи села? А наші птахи так робили. Коли ти сам себе хвалиш за те, чого ти не заслужив, то це погано. Ось як про це у прислів'ї говориться: *Не хвали себе сам, нехай тебе люди похвалять*. На кого схожі крук та ворона, вони як – *пан та пані*, тобто схожі на людей, але дуже гордовитих, пихатих, і тому це смішно. Що роблять крук і ворона у вірші – якими словами можна про це сказати – *пишаються, гордяться, хваляться, каркають, говорять, розмовляють, ...* А тому якими словами-барви розповідають про те, які вони – *дзьобаті, чорні, гордовиті, пихаті, горді, хвалькуваті, смішні, кумедні* Складіть речення, в якому говорилося б про горду ворону і про дзьобатого крука, про їхню зустріч, про те, чим вони пишаються: *Пишалася ворона, що вона із Лісабона, пишався чорний крук, що він із Прилук*. Мовленнєва вправа: “Народні мудреці”: мета: учити складати повчальну приказку або прислів'я про пихатість, гордовитість або хвалькуватість, щоб усі люди знали, що пишатися тим, в чому немає твоєї заслуги не потрібно: *не хвались тим, що не зробив, а роби, щоб похвалили*.

Розігрування вірша. Розподіл ролей: крук із Прилук, ворона із Лісабона, автор. Матеріал: шапочки-атрибути крука і ворони. Читання вірша за ролями, інсценування діалогу, потім діти міняються ролями.

Читання вірша Л.Костенко “Місяць уповні”

Мета: Допомогти зрозуміти дітям жарт автора по відношенню до свого персонажа, учити дітей вирізняти з тексту епітети, метафори, вправляти дітей у доборі порівнянь, епітетів, антонімів.

Словник: *вибіг місяць, погубив брови, а як був молодиком, був худесеньким серпком*

Хід заняття. Діти, послухайте загадку і відгадайте її: *один пастух безліч овець пасе*. Так, це місяць на небі, але місяць в різну пору буває різним. Ось послухайте, про який місяць розповідається у вірші, який я вам прочитаю. Його написала Ліна Костенко, а називається він “Місяць уповні”.

*Вибіг місяць з-за діброви,
Загубив на вітрі брови,
Заховав за спину руки,
ходить лисий, без перуки.
Смуток зорям невимовний:
Ой, який тепер він повний!
А як був молодиком,
Був худесеньким серпком.*

- Діти, про що цей віршик? Давайте розглянемо ці картинки (*молодий місяць на небі, з густими бровами і повний, лисий, без брів*), скажіть про який із цих місяців розповідається у віршику. Діти, чому ви посміхались, що викликало у вас сміх? Що ж дивного ви побачили у поведінці місяця (*те, що він ходив, заклавши руки, загубив від вітру брови*). Це робить його дуже смішним. Але його подруги–зорі дуже переживали, що місяць змінився і став такий повний. Якими словами у вірші про це нам розповідається? (*смуток зорям невимовний*). Назвіть слова-барви, які розповідають нам про те, який місяць був, коли був молодим (*а як був молодиком, був худесеньким серпком*). Чому автор порівнює місяць із серпом? А яким зображений місяць коли став повним? Які слова нам про це розповідають (*ходить лисий, без перуки, ой, який тепер він повний!*). Діти, а яким ви собі уявляєте місяць? Які слова-барви можна про нього сказати:

Який місяць, коли він повний, доберіть слова-барви: *круглий, гарний, яскравий, товстий, поважний, срібний, старий, товстобокий, кругловидий*; Який місяць, коли він молодий? *худесенький, тонесенький, молодесенький, вузесенький, ...*
Діти, спробуємо намалювати, а потім розповісти про місяць.

Заучування вірша Л. Повх “Жабка”

Мета: Познайомити дітей з віршем, донести гумористичний зміст вірша, збагатити словник дітей епітетами, словами зі зменшувально-пестливими суфіксами, метонімією *шапка у соняха*. Учити дітей виразно читати вірш, передаючи гумор ситуації та журливий настрій зеленої жабки.

Словник: *малесенька жабка, листочки, журилася жабка, жовтими стали листочки у клена, я ще й досі зелена-зелена.*

Хід заняття Діти, відгадайте загадку:

*У зеленому жакеті,
Галасує в очереті,
Хоч і плавати мастак,
І не риба, і не рак.*

Так, це жаба. Діти, а де живуть жаби (у болоті, біля річок, озер). Які вони за кольором (зелені), які вони за вдачею? (*галасливі, спритні, швидкі, веселі*).

А ось я знаю вірш про жабку, яка зовсім не така, як ми звикли її бачити, послухайте його, цей вірш називається “Жабка” і написала його українська поетеса Лідія Повх.

Журилася під осінь

Малесенька жабка:

Уже потемніла

У соняха шапка

Жовтими стали

Листочки у клена

А я, ще й досі

Зелена-зелена.

- Діти, як думаєте, чому малесенька жабка сумує (бо вона зелена, коли все навкруги все жовтіє восени). А який настрій у вас? Вам теж сумно чи весело? Приводу для суму немає, бо ні птахи, і звірі не жовтіють з приходом осені, а лише рослини, дерева. Жабка ще дуже маленька і вона цього не знає. Давайте їй про це скажемо, надішлемо телеграму (складання дітьми “телеграми”): *“Дорога жабко, не сумуй, це дуже добре, що ти зелена-зелена, бо тобі й не треба жовтіти, як листочка, вони відмирають, а ти будеш далі жити”*. Я думаю, жабка втішиться, коли одержить нашу телеграму. Лексичні вправи: “Слова-барви для жабки”. Мета: Вправляти у доборі синонімів: *сумна, журлива, нещасна, схвильована, пришикла, тужлива*; “Якою б стала жабка, якби вона пожовтіла, як листочок”: Мета: вправляти у доборі антонімів: *сумна - весела, радісна, щаслива, задоволена...* “Назви жабку ласкаво”. Мета: вправляти в утворенні слів зі зменшувально-пестливими суфіксами. *жаба, жабище, жабка, жабеня, жабочка, жабенятко...* “Що може жабка робити”: *журитися, сумувати, нудьгувати, тужити, сміятися, радіти, веселитися, стрибати, рухатись*, Настанова на запам’ятовування. Повторне читання вірша вихователем. Читання вірша дітьми.

Читання вірша М. Підгірянки “Снігова баба”

Мета. Створити веселий настрій зимової розваги, уявити образ снігової баби, допомогти вирізнити з тексту епітети, вправляти дітей у доборі епітетів, утворенні слів зі зменшувально-пестливими суфіксами і суфіксами згрубілості, сприяти вживанню дітьми засобів образності у сюжетних творчих розповідях.

Словник: *баба снігова, ніс у баби з картоплини, рот у баб з буряка, ломака он яка.*

Хід заняття. Діти, які зимові розваги вам найбільше подобаються? А чи любите ви ліпити снігову бабу? Я теж у дитинстві часто ліпила взимку снігову бабу. Послухайте, яку снігову бабу виліпили діти у віршику М. Підгірянки "Снігова баба":

Що за гамір,

Що за гра?
 Ліпить бабу дівчора!
 Ой же баба
 Снігова.
 Біла в баби голова.
 Ой у баби горб на спині
 І ломака он яка!
 Ніс у баби з картоплини,
 Рот у баби з буряка!

Яка ж гарна баба снігова вийшла! Які слова можна сказати про снігову бабу: *велика, біла, гарна, горбата, снігова, весела, смішна, кумедна, зимова*. У баби ніс зроблений з картоплини, то як ми можемо назвати снігову бабу - *картопляноноса*, рот з буряка - *бурякорота*. А що в руках у баби снігової - *ломака он яка!* – Яка ломака, велика чи маленька? Як інакше можна назвати цю палицю в руках у снігової баби: *ломачище, палище, палка*. А якби вона була маленька - то як - *ломачка, ломаченька, паличка, палочка*. Складання розповіді: “Пригоди снігової баби”. Давайте намалюємо снігову бабу.

Заучування вірша М. Стельмаха “Гарбуз”

Мета: Познайомити дітей з віршем, учити зачувати напам’ять, виразно читати, передаючи жартівливий характер вірша. Збагатити словник дітей епітетами, образними гумористичними виразами, розвивати асоціативне мислення дошкільників, вправляти в утворенні слів з суфіксами згрубілості, порівнянь до характеристики персонажу.

Словник: *трипудовий гарбуз на городі загруз*

Матеріал: карта “Країни Веселої Поезії”.

Хід заняття. Вихователь знову пропонує помандрувати вулицею “Великою”. Діти, на цій вулиці все дуже велике і в хатинках живуть такі слова і віршики, що роблять все величезним, здоровенним, як ось цей гарбуз, що виріс на городі біля хатки (читання вірша Б. Стельмаха “Гарбуз”).

Трипудовий гарбуз

На городі

Загруз

А на цей гарбуз

Сів з дітьми чорногуз

Каже він до діток:

- Сіли ми на горбок. –

І не знав чорногуз,

що він сів на гарбуз.

- Діти, чому ви посміхались, коли я читала вірш? Як ви думаєте, чому чорногуз переплутав гарбуз з горбком? Який настрій був у чорногуза, коли він зрозумів, що сів не на горбик, а на гарбуз (*здивований, зляканий, веселий*)? Який гарбуз? (*величезний, круглий*)? Чому ви вирішили, що гарбуз великий, які слова з вірша вам про це підказали? (*трипудовий*). Що це слово означає? Три пуди – це дуже багато кілограмів, отже гарбуз був дуже великий та важкий, зовсім як горбик на землі, тому й не дивно, що чорногуз переплутав гарбуз з горбиком. Повторне читання вихователем вірша. Читання вірша дітьми. Лексична вправа: “На що схожий гарбуз” (добір порівнянь): *на сонце, велике яблуко, баскетбольний м'яч, планету, горбик, велику повітряну кульку....* Діти, давайте після заняття намалюємо такого гарбуза, на який сів чорногуз, прийнявши його за горбик.

Розігрування вірша П. Мовчана “Летів бусол через луг”

Мета: Допомогти дітям зрозуміти гумористичну ситуацію у вірші. Формувати навички вирізнення з тексту метафор. Збагатити словник дітей словами метафорами, читати за ролями вірш, виразно передавати розмову персонажів.

Словник: *вітер бавить чуба, бусол ... загубив свій капелюх,*

Хід заняття Діти, одного разу я побачила, як *біля броду бусол ходить, бусленя з собою водить,* Я дуже зацікавилась, що ж робить там бусол, і ось яку

історію я почула. Цю історію записав Павло Мовчан у вірші “Летів бусол через луг”:

Летів бусол через луг

Та й згубив свій капелюх.

Вітер бавить чуба:

- *Шукай свою згубу!*

- *На воді чи у траві?*

- *На жаб'ячій го-ло-ві!*

Квака жабка Золька:

- *Знайшла ква-ра-соль-ку!*

- Діти, чому ви посміхалися, коли слухали вірш? Чому ж бусол не побачив, куди впав його капелюх? Так, тому що він летів дуже високо, а які слова у віршику нам про це кажуть. Коли капелюх злетів з голови бусла, то на великій висоті його чуб почало гойдати, хилити вітром, вітер грався з чубом, неначе бавився з ним. Що здалося вам смішним: те, що бусол згубив капелюх чи те, що він впав на голову жабці? Як назвала жабка капелюх бусла? *Кварасолькою*, а чому вона так сказала, яке слово вона хотіла насправді сказати? Так, парасолька. Як поставилась жабка до такого несподіваного подарунка. Так, радісно і здивовано. А який настрої був у бусла? Повторне читання вірша. Розігрування жартівливого діалогу.

Читання вірша О. Орача “Курка знайшла ягідку”

Мета: Допомогти дітям зрозуміти іронічний підтекст вірша, вправляти дітей у вирізненні епітетів, формувати навички утворення слів з емоційним забарвленням за допомогою зменшувально-пестливих суфіксів та суфіксів згрубності.

Словник: *годувальничок, шанувальничок, безсовісний.*

Хід заняття. Діти, послухайте загадку: *По двору походжає, курей скликає.* Хто це такий, на кого схожа така поведінка. Так, звичайно, це півень. І ось про такого поважного півня я вам зараз прочитаю вірш, який написав Олесь Орач:

Курка ягідку знайшла,
 роздивлялась знахідку!
 Красень-півень підійшов –
 Глянув, клюнув і пішов.
 Ще й сказав: - Ку – ку – рі – ку!
 Ягідку знайшли гірку!
 А ще кажуть годувальничок,
 Своїх курей шанувальничок,
 Безсовісний!

- Діти, про кого цей вірш? Які слова нам розповідають про те, який півень: *красень-півень*. Що знайшли кури (*ягідку*). Як повів себе півень у цій ситуації? (*Красень-півень підійшов – Глянув, клюнув і пішов. Ще й сказав: - Ку–ку–рі–ку! Ягідку знайшли гірку!*). Які почуття викликав у вас півень, як ви до нього ставитеся? А як ставиться до півня поет? (він над ним підсміюється, жартівливо сварить). За що ж поет сварить півня (за те, що замість того, щоб поділитися з курками ягідкою, сам її з'їв). Які слова у вірші про це говорять: *А ще кажуть годувальничок, Своїх курей шанувальничок, Безсовісний!* Як ви думаєте, чи ж насправді поет сердиться на півня чи жартує. Так, звичайно, жартує. Лексична вправа “Поклич півня”. Мета: добір слів зі зменшувально-пестливим забарвленням і відтінком перебільшення. Хід. Давайте і ми назвемо півня ласкаво і сердито-жартівливо. *півник, красень, півничок, півнище, півень...* “Що робить півень?” – *годує, шанує, дбає, співає, походжає, ...* “Яку ягідку знайшов півень?” *велику, соковиту, смачну, круглу, червону, солодку*, Діти, давайте намалюємо нашого півня-красеня, а потім розкажемо про нього.

Читання вірша О. Руги “Небилиці”

Мета: Познайомити з віршем. Формувати вміння вирізняти слова з художнього тексту епітети, метафори, вправляти дітей у доборі епітетів, метафор, слів зі зменшувально-пестливим забарвленням, спонукати дітей до складання власних небилиць.

Словник: *жучисько Жужа, чудові небилиці, котячі небилиці, балакучі киці, коти слухали, повісивши хвости.*

Хід заняття. Діти, послухайте загадку: *У нашої бабусі сидить дід у кожусі.* Так, правильно, це кіт. Його порівнюють з дідом, з людиною. І ось зараз я вам прочитаю вірш Оляни Рути, в якому коти все роблять як люди, навіть розмовляють.

*Колись складали киці
Чудові небилиці.
Їх слухали коти,
Повісивши хвости.
Було давно то дуже,
В часи жучиська Жужі,
Як не було Землі,
І все було в імлі.
Нема тепер котячих небилиць,
Нема і балакучих киць!*

- Діти, про що цей вірш? Чому ви посміхались, коли слухали цей вірш? Що вас розсмішило? Хто складав небилиці? (*киці*) Хто слухав небилиці? (*коти*). Напевно, ці небилиці були дуже цікаві, як про них говориться у вірші, які вони – *чудові*. Коли це було, про що розповідається у віршику, якими словами про говориться (*Було давно то дуже, В часи жучиська Жужі, Як не було Землі, І все було в імлі*). Так, мабуть в ті давні часи всі тварини і птахи розмовляли, які і коти. А який був той таємничий жук Жужа: малий чи старий, великий чи маленький. Я теж думаю, що великий і дуже досвідчений, бо як про нього говориться у вірші (*жучисько*). Що робили киці у віршику? *Балакали, говорили, слухали, звисивши хвости*, що ще можуть робити коти, як люди?" – *веселитися, сумувати, журитися, любити, ...* Які слова-барви можна сказати про киць: *балакучі, чудові, веселі, смутні*, Киці у цьому віршику розумні, адже вони вміють складати небилиці і розповідати їх так, що коти аж заслуховувались. Як слухали коти (*забувши про все, повісивши хвости*). Тому

мені хочеться назвати всіх котів дуже ласкаво, допоможіть мені в цьому (кішечка, кишенька, кицюня, кицюля, котичок, котенятко, кицька). Назви жука ласкаво і сердито” – жучок, жучочок, жученька, жучиже, жучисько. Придумайте речення зі словами, як були у віршику *чудові, веселі, сумні, котячі*. Складіть свою небилицю. Діти складають і розповідають небилиці. Потім обирається найкраща, найсмішніша.

Читання вірша П. Глазового “Солодка хатка”

Мета: Донести кумедність ситуації у вірші, допомогти зрозуміти і уявити образ ласуна-ведмежати, викликати бажання передати в малюнку його образ. Збагатити словник дітей словами епітети, метафорою. Вправляти дітей у доборі епітетів до характеристики ведмедика, хатки.

Словник: *морозами покритий, білі буханці, стоїть вся у цукрі і меду*

Хід заняття. Діти, послухайте загадку і скажіть про кого вона? *Взимку спить, влітку малину їсть*. Так, це ведмідь. Усі ведмеді дуже люблять солодке. І ось про одного такого ласуна я вам прочитаю вірш, який написав український поет-гуморист Павло Глазовий.

Якось бігло ведмежатко

Та й натрапило на хатку.

Стоїть вона на льоду

Уся в цукрі і меду.

Дах примерзлий, не прибитий,

Весь морозами покритий,

Двері зроблені з млинців,

Стіни – з білих буханців.

- *Осьде жити буду я!*

- *Осьде хатка моя!*

Ведмежатко сказало,

Потім дах облизало.

Поковтало буханці

І поїло всі млинці...

Тепер плаче сидить:

Де ж я, де ж я буду жити?

Діти, про що цей віршик?

- Діти, а чому ви посміхались, коли слухали віршик, що викликало у вас сміх – ведмедик чи хатка? Якою ви уявляли собі хатку? З чого вона була зроблена (*Двері зроблені з млинців, Стіни – з білих буханців*), як її описав поет? (*вся у цукрі і меду*)? Якщо хатка зроблена з цукру, меду, то яка ж вона на смак, давайте доберемо слова-барви, які розповідають про це: “Яка хатка?” – *солодка, смачна, цукрова, медова, м’якенька, запашна....* Така хатка може бути насправді чи може бути тільки в казці? Скажіть про неї слова-барви, яка вона, якщо все це відбувалося в казці: *казкова, чудова, незвичайна, прекрасна, апетитна, духмяна, гарна*. А яким ви уявляєте собі ведмедика? Яким його зобразив поет – знайшов хатку, захотів в ній жити і тут же з’їв, не зміг стриматися, а потім ще й плаче. Поет підсміюється з ведмедика, що він сам собі наробив біди, не був терплячим. А чому ведмедик так зробив? Так, він був ласунчиком, дуже любив все солодке, як і всі ведмеді. Які ж слова-барви можна дібрати про ведмедя “Який ведмедик?” – *маленький, жадібний, голодний, нерозумний, нетерплячий, ласий*. Діти, давайте втішимо бідного ведмедика, намалюємо йому хатку і самого ведмедика, і побачимо, в кого вийде найгарніша солодка хатка.

Читання вірша П. Ребра “Як перчина Сашка провчила”

Мета: Допомогти дітям зрозуміти повчальний зміст вірша, учити дітей вибирати серед фразеологізмів ті, які підходять до ситуації у вірші. Допомогти вирізнити слова – порівняння, епітети, стійкі вирази. Учити дітей складати загадку про персонажів вірша.

Словник: *наче засць, гіркуча, пекуча, пустун, молодчина та перчина, тишком – нишком.*

Хід заняття. Діти, будь-ласка, відгадайте таку загадку: *довгі вуха має, швидко в лісі стрибає, всі дерева підгризає.*

Так, це заєць. Зараз вам прочитаю віршик про хлопчика, який так само як заєць все підгризав. Ось послушайте.

Наш Сашко іще недавно

Дуже дивну звичку мав –

У саду і на городі

Він все чисто куштував.

Там надгриз десяток яблук

І покидав, де ходив.

Там попробував на зуба

Ще зелених груш і слив.

Тишком-нишком на баштані

Кавуни понадрізав,

На городі, наче заєць,

Огірки понадгризав.

От дійшла до перецю черга,

Укусив – і аж заплакав,

Закричав на весь город:

Ой гіркуча! Ой колюча!

Ой пече язик вона!...

Молодчина та перчина,

Що провчила пустуна!

Про кого розповідається у вірші? Що ви собі уявляли, коли слухали вірш? Зараз я покажу вам дві картинки, а ви подивитесь і скажете, яка з цих картинок підходить більше до того, про що розповідається у вірші (на картинках зображено хлопчика, що кусає перець і облизується від задоволення (так смачно) і навпаки – їсть перець і скривився (так гірко). Діти обирають відповідну картинку. Хто вам найбільше сподобався у цьому вірші? А хто ні? Чому? Яку ж дивну звичку мав Сашко? Так, він усе понадгризував. Діти, чи ж добре так робити? Звичайно, ні. Про таких людей говорять: *хоч не з'їм, то понадкушую*. Але Сашко добряче поплатився за те, що так робив. Як же

поплатився Сашко за свої пустоці. Хто ж провчив Сашка? Як почував себе Сашко, коли вкусив перчину (*лив сльози, в роті було гірко, некло*). Тепер він, напевно, вже не буде так робити. Що ви можете сказати про Сашка, як ви до нього ставитесь? А як ставиться до свого героя автор? Чи ж насправді він його дуже не любить за те, що він робив. Я теж так думаю, що все ж таки автор ставиться до нього добре, хоча і жартує з нього. Яким незлим словом поет назвав Сашка? (*Пустун*). З ким порівнює автор Сашка. Так, із зайцем, який все підгризає на городі, ховаючись від людей. Як слова говорять про те, що він від усіх ховався, хитрував і робив все це потайки (*тишком-нишком*).

**Сценарії різних видів роботи в години дозвілля з використанням
поетичних творів гумористичного характеру**

Інсценування вірша Миколи Петренка “Два пароми на ріці”

Ролі: ведучий, вовк, вівця.

- Ведучий: *Два пароми на ріці,
Два пароми – два кінці,
Кличе вовк з того кінця:*
- Вовк: *Там на березі – вівця.
Маю гарний гаманець.
Швидко їдьмо в той кінець!..*
- Ведучий. *Тільки й дивиться й вівця:
Вовк пливе з того кінця,
На паром на другий скік:*
- Вівця: *- Утікаймо на той бік! ...*
- Ведучий: *Вовк приплив – а де ж вівця?
Мекає з того кінця.
Знову трусить гаманець:*
- Вовк: - *Швидко їдьмо в той кінець! ...*
- Ведучий: *Та побачила вівця:
Плине вовк з того кінця.
На паром на другий – скік:*
- Вівця: *- Утікаймо на той бік! ...*
- Ведучий: *Так з кінця і до кінця
Плавала погоня ця.
Стало пусто в гаманці,
Утопився вовк в ріці! ...*

Випускний вечір в дошкільному закладі (фрагмент)

Вихователь: Подивіться, наші діти ще не були в школі, а як вже радіють перервам. Бо дійсно, на перерві можна розслабитись, поговорити. Тож давайте, послухаємо смішинки із шкільного життя.

1. Ведуча, *Першокласник (ім'я)*, повернувшись зі школи, сказав:

Дитина: *Я в школу не піду.*

Ведуча. *Чому?*

Дитина? *Бо там треба писати й читати, а я не вмію, а розмовляти вмію, та на уроках не дозволяють.*

2. Дитина: *Мамо, а наша вчителька зовсім не знає тварин.*

Ведуча: *Звідки ти це взяв?*

Дитина: *Я намалював коня, а вчителька питає, що то таке?*

3. Ведуча: *Мама звертається до сина.*

Мама: *Помий, Андрійку, руки. Як ти підеш в школу з такими брудними руками.*

Дитина: *Та це не обов'язково.*

Мама: *Як то не обов'язково.*

Дитина: *Бо я ж у школі руки ніколи не піднімаю.*

4. Ведуча: *Васильку, ти такий великий хлопець, а примушуєш маленького Миколку нести свій і твій портфелі.*

Дитина: *Це я вчу його допомагати старшим.*

Літературна розвага “Хитра казочка дідуся Сміховика” (фрагмент)

Настільний театр: *Дідусь, декорації.*

Ведучий: *Є у мене друг – Сміховик,*

Він все робить з сміхом.

Але соромиться йти до вас,

Кличте його, діти!

Діти (гукають). *Сміховику, йди до нас!*

Сміховик (заходить, вітаючись):

Добридені вам, дошкільнята,

Любі хлопчики й дівчата!

Чув, що нині у вас свято,

Можу вас порозважати!

Ведуча: А що ти вмієш?

Сміховик: Вмію казку розказати,

Небилиці повідати...

Ведуча: Ану, розкажи казку!

Ведуча: Розкажи!

Сміховик: Про дідуся, то й про дідуся –

Оце вам і казка вся!...

Ведуча: А небилицю яку знаєш?

Сміховик: Жив собі цар Картавус:

От надів він картуз,

На картуз – гарбуз,

На гарбуз диню,

На диню – гребінець...

От небилиці й кінець!

Ведуча: Друже Сміховику!

Ще нас порозважай – Гру веселу з дітками ,

Будь-ласка, пограй!

Сміховик: Всі вставайте у півколо,

Знаю гру одну чудову:

Ми роботу загадаєм

Для того, хто за дверима почекає.

Зараз всіх я полічу

І відвадька вмить знайду.

(Промовляє лічилочку, шукаючи Відгадька).

Їхала карета, дзвоном дзвонить.

Вийшла пані, лічить коні.

Раз, два, три, за двері підеш ти!

(Обрана дитина йде за двері, а всі учасники свята тихенько домовляються, якими рухами і яку роботу вони показуватимуть.

Проводиться гра “Вгадай, яка робота”, під час спроб гри діти імітують їзду на коні, печуть хліб тощо).

Свято Коляди

Зал прикрашений під вулицю українського села взимку. Направо – розчинені українські хати. У першій хатині сидить “дід” та “баба” (діти старшого дошкільного віку). “Баба” закінчує прибирати.

Баба: *Ой, як люблю,*

Ой, як добре

Стало в нашій хаті...

Дід: *Прибирати закінчила,*

Тісто замісила?

Баба: *Замісила! Хоч ця справа нелегка, -*

Зробити тісто пишим, білим,

Спекти хлібів та короваїв.

Гостей зустріти, пригостити.

Дід: *Так, колядки треба відробити,*

Вже скоро мабуть і прийдуть...

Чуєш?!

З лівої сторони зали ідуть хлопці та дівчата в українських костюмах і співають: “Щедрий вечір, добрий вечір...”.

Цьому дому на весь вечір.

Баба: *Співають добре як!*

Дід: *І то так! І звідки такий гарний обряд пішов? Свято!*

Кажуть, колись був болван Коляда,

Люди сприймали його за бога.

Від того і пішли колядки!

Гарно співали! Чуєш?

Біля хати спиняються хлопчики і дівчатка, переодягнені в дядька
Сміхована, Петрусика-Сміхотуна, Чорта.

*Коляд, коляд, коляднице,
Добра з медом паляниця,
А без меду не така,
Дайте, дядьку, п'ятака.
Одчиняйте скриньку
Та давайте сливку,
Одчиняйте сундучок
Та давайте п'ятачок.*

Дідусь запитує:

*Щедрий вечір!
Раді вас вітати!
Просим розказати,
Хто ви і звідки
До нас прийшли, дітки?!*

Перший хлопчик:

*Я Петрусик-сміхотун
Ішов до вас із ярмарку
По колоді через воду.
Тільки встав я на колоду –
Бовть у воду!
Викис, вимок, виліз, висох,
Встав на колоду, та й знов –
Бовть у воду!*

Розкажу усім вам казку:

*Приніс зайчика дровець в'язку.
Поколов їх дрібненько,
Зварив кашку швиденько.
Кашка була солоденька-а-а*

Моя кашка коротенька.:

Другий хлопчик:

А я – дядько Сміхован,

Що все роблю зі сміхом:

Кілком підперезуюся,

Підпираюсь міхом.

На печі ставок мав,

Черпав воду совком.

Ловив рибу грабельками,

Стріляв качок маком.

Ставочок зайнявся,

Риби погоріли,

А смалені щупаки

У ліс полетіли...

Чорт:

Чути, чути, чути дзвін

За 170 далеких гін;

То з далеких гір сюди

Спішить свято Коляди.

Прийшов до вас і я, Чорт,

Просто це такий ескорт.

Ви не бійтеся чортів,

На Різдво Чорт подобрів.

Та й насправді він у вас,

Придивіться, це ж я – (дитина називає своє справжнє ім'я)

Колядую край воріт:

Хай щасливий буде світ!

Баба виходить за поріг, пригощає всіх пирогами, цукерками, яблуками, бубликами.

Дівчина: Ой, смачні, ой, смачні

Бублики у Тані:

Медяні, запашні,

З маком, ще й рум'яні.

Друга дівчина: Спасибі хазяїну,

Спасибі хазяйці, щастя Вам

І здоров'я, миру, благополуччя!

Хлопчик: Щедрик, ведрик,

Дайте вареник,

Грудочку кашки,

Кільце ковбаски.

Дід: Ото такої! Колядку б заспівав,

А не щедрівку, ще не час.

Хлопчик: Та я .../чеше за вухом/.

Баба: То пограли б, чи що?

Дівчина: Так! Лічимось!

Котилася торба

З великого горба,

А в тій торбі

Хліб, паляниця,

Кому доведеться,

Тому і жмуриться!

На кому скінчили лічити, “жмуриться”, а діти вбігають до другої хати.

Співають “Коляд, коляд, колядниця”. Іде той, хто “жмурився”.

- *Отак ви! А я вже й змерз. Кажуть же “Січень – року початок, а зими – середина! Змерз!”.*

Дівчина виходить на поріг!

Морозець, морозець!

Не щипай за щічки

Теплі валянки у нас

Шубки й рукавички. /Г.Бойко/.

Друга дівчина: *Морозець, морозець! –
Плещемо в долоні.
У дівчаток і хлоп'ят
Носики червоні.*

Хлопчик: *Ні, морозу не боюсь, зимоньку завжди чекаю.
Зимонько – снігуронько,
Наша білогрудочко,
Не верти хвостом,
А труси тихесенько,
Рівненько, гладесенько
Срібненьким сніжком...”*

Дівчинка: Пішли далі. Співають. Біля останньої хати.

Виходить молодиця в українському костюмі.

Молодиця: *Гарно співали, багато колядували,
Багато гостинців зібрали.
Хай всім буде свято, мир та здоров'я.
Пригощайте всіх гостей!*

/діти роздають ласощі/.

Всі співають: *Хай в Вас і нас все буде гаразд
Щоб ви і ми – щасливі були!*

Новорічне свято (фрагмент)

Снігурка та сніжинки виконують новорічні частівки:

<i>Дід Мороз проспав до ранку,</i>	<i>Я - Веселая Снігурка.</i>
<i>Встав, бурульками дзвенить.</i>	<i>Залюбки пограю з вами</i>
<i>Кличе бурі , кличе заметіль:</i>	<i>Та боюсь напиться чаю</i>
<i>“Чом не будете мене? “</i>	<i>Від гарячого розтану.</i>
<i>Ліплять всі Сніговика.</i>	<i>Мороз з бородою, білий,</i>
<i>Десь немає Ігорка.</i>	<i>З пишними вусами,</i>
<i>Де ж він дівся? Де ж це він?</i>	<i>Як хлопчина молодий,</i>

Це ж і є наш Сніговик.

Танцює разом з нами.

Свято 8 березня

Світлиця. Піч, стіл, застелений українським рушником. На столі у посуді пригощання: вареники, печиво, “жайворонки”.

Біля столу лавки. Світлиця гарно прикрашена.

Дійові особи:

Тітка Ганзя – господиня

Дід Панас – господар

Коза Дереза

Пан Коцький

Лисичка-сестричка

Діти

Виходить тітка Ганзя (виступає як “пава”), за нею грайливо йде дід Панас, співає:

“Ганзя мила, Ганзя любка,

Ганзя милая голубка

Ганзя рибка, Ганзя – цяця

Ганзя – гарна молодиця”.

Ганзя: *Та ти що, старий? З глузду з'їхав, чи що? Що ти робиш у світлиці? Подивись, гості в хаті! Ганьба! (до гостей) Доброго дня, гості дорогі!*

Дід (пустотливо, йде до гостей, заграє):

“Ти дивись! Які гарні красуні!

Ганзя: *Ось я тебе зараз (лякає).*

Забув який сьогодні день?

Сьогодні ж 8 березня, свято для всіх жінок.

Панас: *Як же це я забув. Та не забув, просто на красунь задивився. Вітаю вас усіх зі святом, бажаю щастя та здоров'я. І для тебе, Ганзю, подарунок приготував (шукає та дарує їй квітку).*

Ганзя (дякує) *Так у нас ще ж не всі гості зібралися, глянь - лавки пусті.*

Звучить музика: “Ой минула вже зима!”

Діти: *Доброго дня, господарі, доброго дня, дорогі гості!*

Ганзя: *Добрий день. Заходьте, гості дорогі, дякую за добрі слова. Наш дім повен тепла. Для всіх гостей гостинці приготували.*

Панас: *Сідайте зручніше, дорогі гості.*

Сьогодні ми зібралися відсвяткувати свято мам та бабусь, говорити щирі, добрі слова, будемо співати пісні, веселитися, гратися.

Заходять діти.

1 дит. *Любі мами, у день цей весняний*

До землі Вам, рідненькі уклін

То для Вас коровай наш духмяний

І веселий та радісний спів.

2 дит. *Як земля на весні розквітає*

Квітне усмішка, мамо, твоя,

Обніму я тебе, привітаю

З святом матері, ненько моя!

3 дит. *Наче пташечка весною*

Заспіваю я,

І радітиме зі мною

Матінка моя.

Пісня “Мама” (сл. Народні, муз. Л.Давидової)

Ганзя: *Як гарно співають!*

Дід Панас: *Так, співають славно!*

(Входять Лисиця, Коза, Кіт).

Коза: *Ой, не піду, боюсь, боюсь...*

Кіт (штовхає її вперед) *Та йди ж ти!*

Зайшовши, коза сідає на підлогу, трясучи головою.

Лисиця: *Давай, пан Коцький, трішки відпочинемо, щось я втомилася.*

(втирає піт з лоба).

Кіт: *Давай, лисичко – сестричко.*

Лисиця: (оглядається здивовано) *Ой, куди ж це ми потрапили?*

Пан Коцький: *Ой, лисонько, подивись, хата ж яка гарна, народу скільки, а пахне ж як смачно (йде на запах) А страви ж як!*

Лисиця: (оглядаючись) *І правда, народу повно. Ходи-но, друже, звідси по-доброму, а то ще їм наша коза сподобається (у цей час хазяйка і дід здивовано перемовляються, дивлячись на гостей).*

Ганзя: *Проходьте, гості дорогі. Наша хата завжди чекає гостей, ми їм дуже раді.*

Дід. *Почекай Ганзю, а ви ж хто такі? І чого це ви тварину мучите.*

Лисиця: *Та не мучимо ми її зовсім.*

Кіт: *Я пан Коцький, а це моя лисичка-сестричка, а це кізонька наша. Ось і ходимо з нею по хатах та народ розважаємо.*

Коза: *Ой! (трясе головою, оглядається). І куди це я потрапила. Яке сьогодні свято?*

Дитина: *Кізонько, сьогодні ж 8 Березня!*

Дитина: *Свято бабусь і мам!*

Дитина: *І всіх жінок.*

Коза: *Ох, і справді ж жіночий день!*

Лисиця (до кота) *Дивись-но, пам'ять повернулася!*

Ганзя: *Залишайся у нас, кізонько.. Поглянь, яка в нас хата світла та тепла. У ній завжди затишно.*

Коза: *А гратися у вас у хаті люблять?*

Діти: *Так.*

Кіт: *Тоді гайда в коло! “Гра з козою” (закінчується доганялками).*

Лисиця падає. Дід: *Оце так! Що таке? Померла вона зі страху, чи що?*

Кіт: *Та ти що, діду! (підняв лапу – та впала). Ай-я-я! (нахиляється, стурбовано слухає дихання, серцебиття). Не дихає! Ой, діду, давай курочку! Будемо оживлювати (йде до лиси, підносить до носа курку. Лиса повільно, пригнувшись, піднімається і йде на запах).*

Кіт і лиса сваряться через курку.

Ганзя (заспокоює) *Ой, гості дорогі, сідайте краще, відпочиньте, та послушайте гарну пісню.*

Дитина: *Дуже я люблю бабусю,*

Маму нашої матусі,

В неї все чоло у зморшках,

Сивини багато.

Так і хочеться обняти і поцілувати.

Пісня: “От яка бабуся”, муз. О. Тилічєєва, сл. Ю.Островського.

Ганзя: *Ох, які ж хороші діточки, як вони гарно співають.*

Дід: *Так, як вони міцно люблять бабусь!*

Кіт (нюхає). Ох, яка ж смакота на столі! Як смачно пахне! А вареники у вас є?

Лисиця: *Хоч би один вареничок покуштувати!*

Ганзя: *А як же, звичайно, є! Вареники ще гарячі, свіжі. Оксано, доню, пригощай гостей.*

Танець “Вареники” (Гопак, український народний танець).

У цей час заходять діти в костюмах різних овочів.

Дід: *Ти подивися, а ось і город до нас прийшов! (коза пустує, зачіпляючи овочі, б’ється рогами, пощипує “овочі”, викликаючи сміх).*

Гра “Ходить гарбуз” (обр. В. Варховиця, сл. народні).

Кіт: *Дуже гарно співаєте, та ще й пожартувати любите.*

Лисиця: *А загадки відгадувати вмієте?*

Діти: *Так, вміємо.*

Кіт: Зараз перевіримо. Слухайте.

«Не дід, а з бородою, не бик, а рогатий, не корова, а доїться».

Діти: *Коза.*

Лисиця: *Ось я зараз загадаю, не відгадаєте нізащо! - Котилася бочка, без дна, без кілочка. Що це?*

Діти: *Яйце.*

Лисиця (коту): *Ти зрозумів? Все знають, усе вміють!!!*

Дід: *А ви ж то самі відгадувати загадки вмієте?*

Лисиця і кіт: *Вміємо!*

Дід: Тоді слухайте: Завжди в роті, а не проковтнеш.

Лисиця (до кота) *Про що це він говорить?*

Кіт: *Знаю, ковбаса, ні, - курка!*

Діти: *Язик.*

Лисиця: *Що ж це, ти, а ще пан Коцький!!! Давай, діду, загадуй мені.*

Дід: *Взимку – як влітку, влітку – як взимку.*

Лиса (робить здивований вигляд). *Ой, якою це ти мовою говориш, не зрозуміла, закордонною?*

Діти: *Українською мовою. Це ялінка.*

Ганзя: Слухайте мою загадку.

“Найрідніша, наймиліша,

Всіх вона нас пестить, тішить,

Завжди скрізь буває з нами.

Відгадайте, хто це?

Діти: *Мама!*

Пісня: “Пісенька про маму” (сл. Т.Волгіної, муз. О. Філіпенка).

Дід: *Молодці, малята!*

Кіт і лисиця перемовляються.

Лисиця: *Співають, звичайно, добре, але неначе ми з тобою не можемо так співати? Оголошуй!!*

Кіт: *Святкові частівки!*

Пішла Ганзя в поле жати,

Та забула серпа взяти.

Серп узяла, хліб забула

Таки Ганзя вдома була.

Пішла бабу у танець,

А за нею горобець

Викрутасом, вихилясом,

Молодець, горобець.

Ходить кіт по току

В червоному ковпаку,

А миші сміються

Аж в боки беруться.

Ганзя. *Ох і молодці ж! Діду, заслухалися ми з тобою. Молодці, всі співають, веселяться, танцюють, а ми що ж...?*

Дід: (встає, розминається). Та й справді, вже пора кісточки розімняти.

Співаю і інсценують українську народну пісню “Ой, під вишнею, під черешнею!”

Ганзя: *Ох і молодець, діду! Повеселив мене від душі, догодив жінці. Тримай калач!*

Лисиця (розгублено): *А мені, а я, а ми ... (Заплакала з образою).*

Кіт: *Цить, не плач, дам тобі калач! Ходімо з дітьми гратися.*

Гра “Цить, не плач” муз. В. Верховиця.

Кіт: *Ох, хороше ж у вас, весело, вареники смачні які, та вже надійшла нам пора йти.*

Ганзя: *Приходьте до нас ще в гості, тримайте гостинця на дорогу.*

Лисиця: *Спасибі!*

Дід: А кізоньку ми в себе залишимо. Дуже вже їй у нас сподобалося.

Кіт і лисиця: До побачення, господарі! До побачення, гості дорогі! (виходять із залу)

Дитина: *День жінок, день жінок*

Любе свято мам

У танок, у танок

Як не стати нам!

Ганзя: *Та й справді, гайда танцювати!*

Танець “Гопачок” (“Ой лопнув обруч” українська народна пісня)

Ганзя: *Поспівали, потанцювали, настав час, щоб гостей пригостити (пригощають всіх). Пригощайтесь, гості дорогі!*

Дід: *Їжте на здоров'я, будь-ласка!*

Діти: *Спасибі, дорогі господарі, до побачення (діти виходять).*

Ганзя: *Ще раз вітаю зі святом, гості дорогі!*

“Хай у полі зерно, а в домі – добро!”

Приходьте ще, будь-ласка, будемо раді!

Інценівка: Стара казка на новий лад “По городу Гарбуз ходить” [209]

Персонажі: Ведучий, Гарбуз, Диня, Помідор, Буряк, Картопля, Квасоля, Болгарський перець, Баклажан, Цибуля.

На сцені декорації із зображенням городу восени.

Овочі стоять по всьому городу і до них по черзі підходить Гарбуз.

Ведучий

По городу Гарбуз ходить,

Всіх із роду оглядає,

Кого хвалить, кого журить,

А кого і навчає.

Перед входом у комору

Всіх зібрав він, як годиться,

Хоче добре подивіться,

Чи гарненько всі дозріли,

Може, дурно час зманили?

І звернувся до таздині –

Солодесенької Дині:

Гарбуз

Розкажи мені, красуне,

Як ти влітку працювала?

Може, трохи лінувалась?

Чи сумлінно дозрівала?

Диня

Ой, Гарбузе-гарбузенко,

Вічно ти підозри маєш,

Не сидиш на однім місці,

*По городу все гуляеш.
 Бачиш же, я постаралась,
 Ніжним соком вся набралась,
 Налилася на всі боки
 І важкі мої кроки.*

Гарбуз

*Ой, чудова ж господиня,
 Моя ніжна, смачна Диня.
 А що скажуть огірочки,
 Мої любі сини й дочки?*

Огірки

*Не свари нас, любий татко,
 Гарно ми росли ... спочатку,
 Та якось дощі махнули – Заховатись ми забули.
 Коли сонечко палило –
 Ми листками не прикрились,
 На кілках, шнурках висіли
 І, звичайно, перезріли.*

Гарбуз

*Що ж, буває, розумію,
 Та надіятися смію,
 Що в прийдешнє знову літо
 Все завчас буде прикрито.
 А тепер скажіть всі скоро,
 Де ж червоні помідори?*

Помідор

*Я – один. Один печальний,
 Рік для нас неурожайний,
 Хоч до сонця ми тягнулись,
 Всі зів'яли на корню ...*

Я один сумний стою...

Гарбуз

*Не печалься, любий брате,
Хоч і став ти бідувати,
Лити сльози все ж негоже.
Заграниця нам pomoже,
Я контакти тут навек,
Вже й насінням обмінявся,
Кум Кавун допомагав,
Бо в паперах краще знався.
А що тут за каруселі?
Чому всі такі веселі?*

Морква

*Любий братику, послухай
І сестрицею пишайся,
Бо ж не просто я Морквиця –
Гарбузова сестриця,
Я пробилась в депутати,
Скоро буду виступати
І доб'юся для городу
Перегною аж підводу!*

Гарбуз

*Радий, радий я, сестрице,
Маєш розум, хоч дівиця,
Пишна, гарна і в достатках,
А тепер ще й депутатка.
Ну, а як тут Бурячок,
Мій шановний своячок?*

Буряк

Що сказати, я – у нормі,

*Круглий, чистий, соком повний,
Так вже кольором налився,
Ніби в Африці родився.
Буде борщ смачний, червоний,
З бурячком таким чудовим.*

Гарбуз

*Добре, добре, зрозумів,
Що ти роду не підвів.
А що скаже Бараболя?
Як жилося їй у полі?*

Картопля

*Хоч проблем було багато,
Та не буду нарікати.
Мене люблять, поважають,
Другим хлібом називають,
Можу бути у меню
Хоч по кілька раз на дню.*

Гарбуз

*Так, звичайно, правду кажеш,
Людам ти сердечко служиш,
Хоч циганської натури,
Та високої культури.*

Квасоля

*А мене ви впізнаєте?
Як в народі знаменита.
Хто квасольку споживає,
Той про голод згадає.*

Гарбуз

*Задоволений я вами,
Бо багатий родаками.*

*Все почув я, що хотів,
А тут бачу новачків.
Всіх вітаю в нашім колі,
Чи прижились ви у полі?*

Болгарський перець

*Я – Солодкий перець, друзі.
У болгарській жив окрузі,
Та люблю я мандрувати,
Тож зайшов і в вашу хату.
Я смачний і вітамінний,
В різних стравах – незамінний,
Якщо разом з вами буду –
Щедро ми послужим людям.*

Баклажан

*А я, друзі, Баклажан,
Трохи вже відомий вам,
Довго світом я блукав
І до вас примандрував.
Вже з Цибулькою здружився,
Радо б з нею залишився,
Разом з нею смак мій кращий,
Хто скуштує – буде вдячний.*

Гарбуз

*Що ж, мій друже, залишайся,
До Цибулі женихайся.
А Цибуля в нас чудова,
Правда, трохи гонорова,
Але, якщо лад у вас,
Страва буде – вищий клас.*

Цибуля

*Не соромте мене, дядьку,
 Бо покину зараз грядку,
 Я серйозна у всіх справах
 І смачна у різних стравах.*

Диня

*Не сердись на дядька, люба,
 Бо від нервів смаку згуба.
 Усі знають – рід наш гарний,
 Гарбузовий рід преславний.
 Всі росли і розвивались,
 До зими підготувались.
 Тож тепер, Гарбузе-батьку,
 Всім подякуй для порядку.*

Гарбуз

*Що ж, подякувати можна,
 Всі похвалу заслужили.
 Бо своїм старанням щирим
 Мені справді догнали.
 Бачу, всі уже готові
 Вирушати до комори,
 Де старенький дідусь-Біб
 Вже чекає нас усіх.*

*Я ж вклоняюся всім гречно
 І всім дякую сердечно,
 А також даю наказ:
 Щоб любили люди нас,
 У смачні вникати страви,
 Не псувати тої справи.
 Хай наш рід чудовий буде
 На поживну користь людям.*

Усі кланяються.

Літературний ранок “Скарбничка українського гумору”

Звучить народна музика. До зали вбігає дівчинка і кличе інших дівчаток:

1- дівчинка. *Агов! Дівчатка!*

Виходьте на травицю гратися!

Ой, виходіть на травицю в добрий час,

Бо нема таких співаночок, як у нас!

(заходять дівчатка, співають пісню “У вишневому садочку” (муз. Верховинця). Коли закінчують співати, весело стрибають, побравшись за руки, раптом одна дівчинка “падає”. Дівчатка співчутливо похитують голівками).

2- дівчинка:

Ой, Іринка впала,

Мабуть ніжку зламала.

Зараз будем лікувати –

Іринці ніжку виправляти.

Дівчатка (підходять, нахиляються. Раптом Іринка схоплюється і починає весело співати, пританцьовуючи (пісня “Гоп-скок”, муз. Верховинця):

Іринка: Гоп-скок веселенько,

Одна донечка я в неньки.

Мене матінка пестує

І смачненьким все годує.

Я, як кізонька, стрибаю

І всіх діток звеселяю.

Цок-цок, цоки-цок

Цоки-цоки, цок-цок-цок.

(дівчатка збирають квіточки, співають “Весна-красна вже прийшла” і, сівши в коло, плетуть віночки. З-за тину визирає хлопчик і кличе рукою всіх хлопчиків, вони підкрадаються до дівчаток і голосно лякають їх: “Гу-у-у!” Дівчата злякано підскакують).

1-ий хлопчик Ой виходьте, хлопці,

На високу гірку,

Вибирають хлопці

Щонайкращу дівку.

(дівчатка співають українську народну пісню “Гарна я”).

Ой, вийду я на вулицю –

Гарна я!

Туди-сюди повернуся –

Гарна я!

Кругом себе оглянуса – Гарна я!

Яка була моя мама – Така я!

(Хлопці починають співати гаївку “Ой, на горі два маки”).

Ой на горі два маки.

А дівчина, яка калина,

Чому дівки не однакі?

Дуже любить чепуритись.

Одна менша, друга – більша,

Горе ж має – брела річку

Кучерява – найфайніша.

Та й забула в річці вмитись.

Там, на горі, є корито,

Повно і нім води наливо.

В нім си ноги хлопці мили,

Ну а дівки воду пили.

(дівчатка відповідають піснею “Чого, чого парубки білі”).

Чого, чого парубки білі?

А попелом посипали,

На обідець котів з’їли.

Сметанкою поливали.

Грай, музико, грай,

Грай, музико, грай,

Тут тобі край.

Тут тобі край.

Ішли хлопці на вулицю,

Знайшли собі здохлу кицю,

Грай, музико, грай,

Тут тобі край і т.ін.

(Хлопчики й дівчатка починають перегукуватися дражнилками).

Дівчинка. *А Сергій-качка*

Впіймав у річці рачка.

Волочив, волочив

Та й у борщ умочив.

Хлопчик. *Юлька невеличка –*

Замурзане личко.

На порозі умостилась,

Як перепеличка.

Дівчинка. *А Андрій наш похвалився,*

Що коня намалював

Фарбою він забруднився,

Аж себе не упізнав.

Хлопчик: *Всіх Іринка насмішила:*

На фартух рукав пришила,

Одягнула на kota.

Не Іринка – сміхота.

Дівчинка. *А Сергій наш віник взяв,*

Гарно хату підмітав.

І лишилося від нього

Три соломинки усього.

Люба мамі помагала –

В хаті прибирала.

Тарілки так мила –

До одної перебила.

Дівчинка. *Хлопці неслухняні*

Влізли на пеньочок.

Так дуріли і штовхались,

Що впали в лісочок.

Вихователь: *Давайте не будемо*

Один одного дразнити –

*Краще в злагоді всім жити -
Дівчатка й хлоп'ятка,
За руки візьміться
І назавжди подружяться.*

**Сценарій музичного вечора загадок–частівок “Веселий город”
(фрагмент)**

Персонажі: Дівчинка-Гуморинка, Осінь, овочі: Помідор, Кавун, Гарбуз, Виноград.

Дівчинка-Гуморинка. Ой, кошик мене штовхає, що в середині він має?

Осінь: А цей мій осінній врожай, а що в нім, спробуй відгадай! Заспіваю я вам частівки-загадки:

*Гей, музико, нам заграй, заграй веселіше,
Ви загадки відгадайте, діти, чим скоріше!
Овочі, фрукти люблять малюки,
Вживайте вітаміни, діти, залюбки.
Він поважний, огрядний.
Він червоний і смачний,
Виглядає, як сеньйор, хто це, діти? (Помідор)*

Виходить з-за кошика той овоч, про який співають діти. Він танцює.

<i>Подивіться, що за пан,</i>	<i>Жовтий, круглий, наче сонце,</i>
<i>Він смугастий, як кабан.</i>	<i>Дивиться в своє віконце.</i>
<i>Любить всяк його ласун,</i>	<i>Має хвостик, як картуз,</i>
<i>Це солодкий ... що? (Кавун).</i>	<i>Називається ..(Гарбуз)</i>

*Що за грона висять і на сонечку блищать,
Прикрашають кожен сад, це солодкий ... (Виноград)*

Додаток Л

Тексти поетичних творів гумористичного спрямування

Г.Бойко “Не знала”

Г. Бойко “Онучок”

Пита бабуся у онучки:
 - Чи помила добре ручки?
 А як же, - Милочка в отвіт, -
 - Помила з милом, так, як слід.
 А де? – бабуся знов питає, -
 Води ж у хаті в нас немає...
 - Немає? – здивувалась Мила. –
 А я не знала і помила.

- Лягай спати вже онучку, -
 Дід говорить басом. –
 -Я, як був таким маленьким,
 Лягав з курми разом.
 А онучок зубки скалить:
 - Як же ви там спали?
 Як же ви з сідала, діду,
 Додолу не впали?

Г.Бойко “Зрозумів”

- Ти, навіщо, синку, - запитав раз тато, -
 В ліве вухо запихаєш вату?
 - Ти ж казав, що в мене, - син відповідає, -
 Те, що а праве входить, в ліве вилітає.

Г. Бойка “Як невдаха виступав”

От я вчора виступав!
 Ви б почули, як співав!
 Хоч немає слуху,
 Я горлав щодуху!
 До-ре-мі-фа-соль-ля-сі!
 Голос мій почули всі,
 А скінчив – що сталось!
 – З місць усі зірвались,
 Сцену ледь не рознесли,
 А мене схопили –
 Аж на вулицю несли
 І вже там ... набили.

Г.Бойко “Ніс у сметані”

Сметану син приніс.
 В сметані в нього ніс.
 Де брав таку рідку?
 У нашому ларьку.
 - А ну, ходім туди!
 - Ой, мамо, не ходи?
 Чому це не ходив?
 - Бо я долив води...

Г. Бойко “Чому Тимко подряпаний”

- Чому це ти подряпаний? –

Юрко Тимка пита.

Тимко йому відказує:

- Та я ж купав kota.

- А я от не подряпаний,

- Хоч теж купав свого...

- Еге, ти ж не викручував,

І не сушив його.

І. Деркач “Дід Яким”

Слухав внука дід Яким:

- Ви також були малим?

- Був авжеж, як ти у мами.

- Ну й сміялися над вами:

Ще в сорочечці ходили,

А вже бороду носили.

Є. Гуцало “Лис зустрів у лісі лиса”

Лис зустрів у лісі лиса

- Лис із лисом обнялися:

Здрастуй, лисе!

- Здрастуй, лисе!

Й знову звірі обнялися.

- Ти не лисий?

Я не лисий.

Так чому ти звешся лисом?

Але й ти зовешся лисом,

- Хоч і ти також не лисий!

Чом я лис?

Г.Бойко “Булка з маслом”

Стоїть і гірко плаче Надя:

Віддайте булку з маслом, дядю?

Та я ж не брав, дівчатку миле...

А ви на неї, дядю, сіли!

В.Кохан “Не побачив”

Мама Петі докоряла,

І на нього злилась:

Три цукерки я поклала,

А одна лишилась!

Відповів матусі Петя:

Не кричить даремно,

Я не бачив, що там третя,

В хаті було темно.

О.Сенатович “Балакуни”

Торочив базіка всім:

Я збудую диво-дім!

Торонтій допомагав –

Язиком дошки “тесав”

Теревенив пустомеля:

Скоро будуть стіни й стеля!

Говорун клав на словах

З бляхи цинкової дах.

І патякало патякав:

Полакую я все лаком!

Балакуха щебетала,

А чом я лис?
 Бо я лисом в лісі зріс.
 І я лисом в лісі зріс.
 Й лис із лисом розійшлися.
 Й розійшлися лис із лисом:
 Той – не лисий,
 Той – не лисий!
 Розійшлися – та й гадали:
 І чому їх так назвали?

М. Підгірянка “Снігова баба”

Що за гамір,
 Що за гра?
 Ліпить бабу дітвора!
 Ой же баба
 Снігова.
 Біла в баби голова.
 Ой у баби горб на спині
 І ломака он яка!
 Ніс у баби з картоплини,
 Рот у баби з буряка!

В. Берестов “Змій”

У їдальню містечкову
 Змій зайшов семиголовий.
 Хором “Здрастуйте!” сказав
 І замовив аж сім страв:
 Для цієї голови
 Дайте трішечки халви,

Нахвалялась, обіцяла
 Для гостей спекти в печі
 Пиріжки і калачі
 В дім без вікон і дверей
 Талалай скликав гостей
 На гостину всі прийшли,
 Проте дому не знайшли,
 Ні дверей, ані стіни...
 Он які балакуни!...

Є. Гуцало “Ходить баба снігова”

Ходить баба снігова –
 Біла в баби голова
 Брови в баби – гіллячки
 Очі в баби – вуглячки
 Ніс у баби – це морквина
 Вуха – листя капустини
 Губи в баби – це вугілля.
 У кожусі баба білім
 В баби віник у руках
 І рум’янець на щоках.

М.Петренко “Бігла полем ковбаса”

Бігла полем ковбаса –
 Ковбаса шукала пса.
 Сир шукав свою ворону –
 заглядав під кожну крону.
 До ведмедя у барліг
 Вулик з медом сам прибіг.

Для цієї пащі
 Ще щось підходяще,
 Для цієї головки – перловки,
 Для цієї пельки – сардельки,
 Для цієї довбешки –
 Кулешки,
 Для оцих зубів – пирогів,
 А для цього личка – дві палянички.
 Ще чого? За сім монеток
 Ніж, виделку й сім серветок.

А. Григорук “Переплутанка”

От так диво-дивина-
 Виріс ріг у кабана.
 Льоха вбралася у пир’я,
 Пси порили все подвір’я.
 А цапсьько в курнику
 Заспівав: “Кукуріку!”
 Лізуть горобці під квочку,
 Щоб сховатись в холодочку.
 А ягнята мов коти,
 геть обсіли всі плоти.
 Віл на яворі пасеться
 Кіт у кошику несеться,
 А індики на воді
 Плавають мов лебеді.
 А тепер скажіть мені –
 Де тут правда, а де ні?

О.Коваленко “Цибуля й хрін”

Раз цибуля вийшла з хати

Он капуста – цілий ряд! –
 Поспішає до зайчат.
 А до мене через двір
 Ось такенній біг пломбір,
 За пломбіром – ескімо, -
 Ми з Оленкою з’їмо!

С.Руданський “Вовки”

“Чого, брате, так збілів?
 Що з тобою сталось?
 - Ах, за мною через став
 Аж сто вовків гналось!
 Що ти скажеш!...Сто вовків!
 Та б село почуло...”
 Та, воно й не сто,
 А п’ятдесят було.
 Та й п’ятдесят - диво в нас..
 Де б їх стільки взялось?”
 - Ну, Іванцю! Нехай так,
 Але десять гналось.
 “Тай десять не було!
 Знать один усього?
 А як один? Аби вовк?”
 Страшно і одного...
 може, то і не вовк?”
 А що ж то ходило?

Хто їй стрівся, мусив чхати.
Тут назустріч раптом хрін –
Всім крутив у носі й він.
Одне одного зачули
І удвох ого як чхнули!.

“Таке сиве та мале,
А хвостик як шило”.

Ю.Будяк “Шкідливий цап”

На городі цап, цап
Капусточку хап, хап.
Борідкою трусь, трусь.
Капусточку хрусь, хрусь.
Ратичками туп, туп,
Капусточка хруп, хруп.
А за цапом дід, дід
З батурою хвось, хвось,
Цап як скоче: брик, брик,
На все село крик, крик,
На синяки дме, дме,
Вигукує: “Ме, ме...”
За ним Рябко: “Гав, гав,
Оце тобі, щоб не крав...”

Б.Стельмах “Перегони”

Квасолечка біла
Городом побігла,
За нею побіг
Захеканий біб
За бобом горох
Та з кропом удвох,
За ними – петрушка,
Прищуливши вушка,
За нею редиска
Аж п'ятами блиска – як вітер летять,
До фінішу мчать!
Лиш грак на опудалі сидьма сидить-
Йому ці незвичні змагання судить:
“Давай! Доганяй! Оля-ля-ля!
Улю-лю-лю!
Хто швидше поспіє, того похвалю!”

Г.Химич “З усіх грибів гриб”

У лісочку, на горбочку
Виріс гриб із добру бочку
Гриб не влазить у корзину
Де б узять автомашину?

П.Воронько “Є у мене киця Мурка”

Є у мене киця Мурка,

Дуже мудра кішка.
 Тільки скажеш: “Замазурка!”
 – вмиється хоч трішки.
 А синок її Васько
 Муркне:
 - Мила нене,
 Поки вип’ю молоко,
 Вмийся ти за мене.

Л.Костенко “Горобець із білою бородою”

Розбігайтесь, людоньки, хто кудюю!
 Що за диво дивнеє? На віку
 Вперше бачу бороду отаку
 Може він старійшина чи мудрець?
 Ні, несе у дзьобику він пір’їнку,
 Пригодиться діточкам на перинку.

П.Ребро “Як перчина Сашка провчила”

Наш Сашко іще недавно	Тишком-нишком на баштані
Дуже дивну звичку мав –	Кавуни понадрізав,
У саду і на городі	От дійшла до перцю черга,
Він все чисто куштував.	Укусив – і аж заплакав,
Там надгриз десяток яблук	Закричав на весь город:
І покидав, де ходив.	Ой гіркуча! Ой колюча!
Там попробував на зуба	Ой пече язик вона!...
Ще зелених груш і слив.	Молодчина та перчина,
На городі, наче заєць,	Що провчила пустуна!
Огірки понадгризав.	

Т.Коломієць “Іжаки”

Два веселі їжаки

Т.Коломієць “Хитра казка”

Казку хочете смішну?

Накололи на голки

Всі гілки

І сказали:

- Ми кущі,

Золоті у нас плащі

На дощі.

Два веселі їжаки

Накололи на голки

Всі грибки

І сказали:

- Ми – пеньки,

Наросли у нас грибки,

Як горбки.

Зараз я її почну:

Жив на світі сивий дід,

На плиті варив обід,

На кривий ослін сідав,

Що зварив, усе з'їдав.

Горщик мив і миску мив,

На плиті обід варив.

На кривий ослін варив,

Що зварив, усе з'їдав.

Горщик мив і миску мив.

На плиті обід варив...

Ой і хитра казка ця,

Бо не видно їй кінця.

Доки дід на світі житиме,

То усе обід варитиме.

Є. Сагалкіна “Мурмунявська мова”

Я цікаву мову знаю

- А яку? – спитаєш ти

Ту, що нею розмовляють

В цілім світі всі коти

- *Не японська, не іспанська...*

- Що? Англійська? Теж не та!

- Зветься мова – мурмунявська.

- Ой, яка ж вона проста!

“Няв” – це значить “хочу їсти”;

“Няв – няв – няв” – “їду гулять”;

“Мур” – на ручки хочу сісти,

“Мур – мур – мур” – “лягаю спать”.

“Няв – мур – мур” – “ ходив у гості,

Там котлетки їв смачні”

“Мур – мур – няв” – залиш мій хвостик,

Дуже боляче мені”.

Щоб несли коти і киці

Радість, затишок у дім,

Мурмунявській мові вчиться

Треба змалку нам усім.

Веселі частівки (з вечору гумору “Гуморина в дошкільному закладі”)

Перша дівчинка.

Пішла Ганзя в поле жати,

Та забула серпа взяти.

Серп узяла, хліб забула

Таки Ганзя вдома була.

Перша дівчинка:

Ходить кіт по току

В червоному ковпаку,

А миші сміються

Аж в боки беруться.

Перша дівчинка:

Танцювала баба з дідом,

Загубила торбу з хлібом,

Гірке моє танцювання,

Загубила харчування.

Друга дівчинка.

Пішла бабу у танець,

А за нею горобець

Викрутасом, вихилясом,

Молодець, горобець.

Третя дівчинка:

Дощ іде, дощ іде,

Аж із стріхи капає,

Комар з мухою танцює,

Аж підскакує.

Друга дівчинка:

Ой, весела Василюкка,

Василюкка – веселинка.

А Маша, мов кваша,

Кисне, кисне Маша,

Третя дівчинка:

Гриць миші ізлякався,

В кропиви сховався,

Бороною вкрився,

Щоб не пожалівся.

Текст до гри Гра “Так чи ні”

Б. Чепурко “Чарівна корова”

Скажи, співає сом пісні?
 Чи вміє плавати гусак?
 Чи може стати у вогні
 Вода холодним льодом?
 Скажи мені, червоний мак
 В січневу пору квітне?
 А крокодил букет на дні
 З лілей зібрати може?
 Чи може вище гір літак
 У вишину злетіти?
 А візерунки на вікні
 Мороз малює взимку?
 Чи правда, друже мій, що рак,
 Коли повзе, то задки?
 Ріка біжить удалині,
 Чи є у неї ноги?
 А чи буває сон у сні?
 Чи правда це,
 Що вовк усмак
 Наївся груш і яблук?
 Насамкінець скажіть – мені
 Весела гра у “Так і ні”?

Чарівна корова
 Різнокольорова –
 Йшла по молоко
 Кольоровиком,
 А за нею Кіт, кіт,
 Кольоровикам привіт!
 Де ти йдеш, корово,
 різнокольорова?
 Йду по молоко
 Кольоровиком.
 Кольоровий кіт, кіт
 Кольоровий світ, світ –
 Кольоровоброво
 Йшла собі корова
 А за нею полечком –
 Кольороводонечка,
 Кольорова дівчинка,
 Кольорове сонечко.
 Онде хата у ліску.
 Ходить сонце на даху:
 Золота діброва
 різнокольорова!